

**Univerzita Karlova v Praze**

**Filosofická fakulta**

Katedra Blízkého východu

# **Diplomová práce**

Židovská studia

Bc. Markéta Šebestová

**Pojetí identity československých Židů v Židovské ročence  
(1954–1968)**

Conception of Czechoslovak Jews' Identity in Židovská ročenka (1954–  
1968)

Praha 2020

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Holý DrSc.

**Prohlášení:**

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 10. května 2020

.....  
Bc. Markéta Šebestová

## Obsah

Obsah.....	3
Úvod .....	5
Rešerše .....	7
1. Historický kontext.....	9
1.1 Demografický rámec.....	9
1.2 Instituční zázemí Židovské ročenky: Rada židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské .....	11
1.3 Společensko-politická situace v 50. a 60. letech .....	14
2. Obsah Židovské ročenky.....	20
2.1 Náboženství.....	20
2.1.1 Univerzalizmus .....	20
2.1.2 Práce s textem .....	25
2.1.3 Pokrokové osobnosti .....	28
2.1.4 Východoevropské židovství .....	30
2.2 Politika .....	34
2.3 Historie a kultura .....	38
2.3.1 Židé v Československu .....	38
2.3.1.1 Židé a majoritní kultura, zejména česká.....	39
2.3.1.2. Židovské památky v ČSR a Státní židovské muzeum.....	44
2.3.1.3 Židé z českých zemí spjatí s německým jazykem a kulturou .....	45
2.3.1.3.1 Próza .....	46
2.3.1.3.2 Poezie .....	47
2.3.1.3.3 Populárně naučné články.....	52
2.3.1.4 Židé v českých zemích: souhrnná perspektiva .....	54
2.4 Šoa .....	58
2.4.1 Populárně naučné články .....	60

2.4.2 Memoárové texty .....	63
2.4.3 Próza.....	68
2.4.4 Poezie .....	76
Závěr .....	83
Bibliografie .....	86
Primární zdroje .....	86
Sekundární zdroje.....	95

## Úvod

*Židovská ročenka* (dále ŽR) je periodikum blízké žánru literárního sborníku, dosud vycházející péčí Federace židovských obcí v ČR. Literární historik Alexej Mikulášek upozorňuje na podobnost ŽR se starším *Kalendářem českožidovským*<sup>1</sup> a ŽR sama se k této linii nepřímě hlásí, když si připisuje více než stoletou tradici,<sup>2</sup> nicméně oficiální počátky periodika pod tímto názvem spadají až do roku 1954, kdy ji začala vydávat Rada židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské (dále RŽNO), organizace, která se po sametové revoluci transformovala právě v uvedenou Federaci židovských obcí v ČR. ŽR byla od počátku spojena především s českými zeměmi, a to jak formálně, tedy vydávající institucí, tak většinou obsahu. V mé práci se nicméně ukáže, že přinejmenším v 50. a 60. letech se vztahovala částečně i ke slovenské židovské komunitě.

50. a 60. léta, tedy prvních patnáct let existence ŽR, považuji pro svou práci za přiměřeně rozsáhlé a podnětné období. Téma židovství tehdy prostřednictvím ŽR vstupovalo do kontextu Československa druhé poloviny 20. století, v němž byl ateismus či takzvaný vědecký světový názor součástí státní ideologie, ale zároveň se stát pyšnil tím, že skrze přímé financování církví posílil náboženskou svobodu. Několik let předtím, než ŽR začala vycházet, rozpoutal stát „anti-sionistickou“ kampaň, která čerpala z antisemitských předsudků. Také v době, kdy ŽR již vycházela, byli Židé postihováni za jednání, jež sami vnímali jako pomoc souvěrcům, ale represivní složky je hodnotily jako diverzní činnost (např. kvůli spolupráci s izraelskou ambasádou). Na druhé straně po Stalinově smrti a odhalení tzv. kultu osobnosti se pozvolna a nepřímě začala rozšiřovat škála tolerovaných veřejných projevů, což dostoupilo vrcholu v tzv. pražském jaru. Po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy se tento trend obrátil. Několik významných spolupracovníků ŽR, podobně jako mnoho jiných Čechoslováků, v reakci na tento vývoj odešlo do exilu, a proto jsem rokem 1968 svou práci uzavřela.

Rada židovských náboženských obcí byla oficiální organizace, jediná, která ve své době směla sdružovat Židy jako takové, a ŽR byla jejím oficiálním periodikem, jež podléhalo cenzuře tak jako kterákoli jiná tehdejší tiskovina. V souvislosti se všemi fakty uvedenými v předchozím odstavci a mnohými dalšími musela ŽR najít konsenzus

---

<sup>1</sup> Mikulášek, Alexej, „Židovská ročenka“ in Mikulášek, Alexej, Jana Švábová, Antonín B. Schulz a kol., *Literatura s hvězdou Davidovou: Slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století*, sv. 2, Praha: Votobia, 2002, s. 246.

<sup>2</sup> Text na zadní straně obálky, ŽR 5776 (tj. 2015–2016), Praha: Federace židovských obcí v České republice, 2015.

s aktuálními stanovisky režimu, některá fakta tedy otevřeně nezmiňovat a jiná naopak zdůraznit. Tak ŽR vytvořila určitý oficiální obraz československých Židů.

Některé faktory, které do podoby tohoto obrazu zasáhly, jsem ve své práci nemohla popsat pro nedostatek pramenů. Dokumenty, jež by zachycovaly vznik ŽR, se nezachovaly. Redakční archiv, stejně jako prameny k cenzurním zásahům se dochovaly ve fragmentech. Co bylo prvotním impulzem k vydávání ŽR? Požadovala redakce po spolupracujících autorech určitá témata? Která témata zavrhl cenzura? To jsou za dané situace nezodpověditelné otázky. Proto budu ve své práci vycházet primárně ze samotného obsahu ŽR. Jaké rysy, z mnoha možných, měla „židovskost“ *Židovské ročenky*? Jak její obsah odpovídá složení československé židovské komunity, jíž byla ŽR určena? Českoslovenští Židé byli sice druhou světovou válkou a souvisejícími dějinnými procesy ochuzeni o velkou část své rozmanitosti, homogenní skupinu však netvořili. A jak autoři ŽR přistupovali k minulosti komunity, pro niž byla naopak pestrost příznačná? V jak velkém rozsahu a jakým způsobem se autoři ŽR věnovali politice a oficiální ideologii? Jaké postoje tvůrci ŽR zaujali k zásadní součásti československé židovské minulosti, druhé světové válce a nacistické perzekuci? V této souvislosti byly židovské oběti v první vlně reflexe často upozadovány na úkor aktivních hrdinů a etnicky českých obětí.<sup>3</sup> Spokojili se spolupracovníci ŽR s tím, že nahradili patetická líčení nežidovských postav patetickým vyprávěním o postavách židovských, nebo vytvářeli nuancovanější umělecká díla, jaká měla v 60. letech ohlas také ve většinové společnosti?

Abych mohla zodpovědět tyto otázky, načrtnu nejprve demografické složení židovské komunity, k níž se ŽR obracela. Poté popíši, jak se utvářelo pojetí a pozice Rady židovských náboženských obcí, která ŽR vydávala. Předestřu rovněž podrobněji společenský a politický kontext, v němž ŽR existovala. Rozbor obsahu ŽR rozvrhnu do několika tematických bloků, které se při předběžné rešerši ukázaly jako nejvýraznější, případně nezbytné k pokrytí výše uvedených otázek: náboženství, politika, historie a kultura a jako poslední šoa.

---

<sup>3</sup> Holý, Jiří, „Šoa ve fikční próze do konce šedesátých let“, in Holý, Jiří (ed.), *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha: Akropolis, 2016, s. 574.

## Rešerše

ŽR nebyla dosud monograficky zpracována. Ze souhrnného hlediska se jí věnuje pouze již citované heslo Alexeje Mikuláška v přehledu *Literatura s hvězdou Davidovou*. Jak už jsem uvedla, archivní prameny k ŽR jsou velice skromné a útržkovité. Jako opora interpretace obsahu ŽR se tak nabízí zejména publikace, jež se věnují různým dílčím aspektům. Nejrozsáhleji je zpracována tematika šoa. Studie o uměleckých aktivitách v terezínském ghettu či o různých žánrech, pracujících s holokaustem jako námětem (beletrie, poezie, memoáry), tvoří podstatnou součást relativně nedávno vydané kolektivní monografie o Židech v české kultuře 20. století *Cizí i blízcí*.<sup>4</sup> Monografie Magdy Veselské o pražském Židovském muzeu *Archa paměti* mne pak upozornila na určité paralely, vyplývající z podobného cíle Státního židovského muzea a ŽR (popularizovat židovská témata), sledovaného za shodných společensko-politických podmínek.<sup>5</sup>

Také k historii československých Židů ve druhé polovině 20. století nebyla dosud vydána publikace, jež by dané období popsala vyčerpávajícím způsobem. Je pochopitelné, že existující studie se vzhledem k dlouhodobě odlišnému vývoji židovských komunit v českých zemích a na Slovensku zpravidla věnují buď jednomu, nebo druhému regionu. Stručný historický přehled o poválečné československé židovské komunitě obsahuje publikace socioložky Aleny Heitlingerové *Ve stínu holocaustu a komunismu: čeští a slovenští židé po roce 1945*,<sup>6</sup> přestože se jedná především o sociologickou studii. Za zvláště cenný pokládám popis příprav oslav milénia židovské přítomnosti v českých zemích.

Poválečné období českých židovských dějin až do roku 1989 pokrývá rozsáhlá publikace etnoložky Blanky Soukupové *Židé v českých zemích po šoa: Identita poraněné paměti*.<sup>7</sup> Soukupová pojímá českou židovskou identitu komplexně, včetně např. osobních prožitků, příznačných pro generaci přeživších šoa, zatímco já se ve své práci soustředím pouze na oficiální vrstvu židovské identity, a proto jsem z monografie Soukupové po této stránce nečerpala. Využila jsem nicméně některé konkrétní údaje, které ve své práci shromáždila.

---

<sup>4</sup> Holý, Jiří (ed.), *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha: Akropolis, 2016.

<sup>5</sup> Veselská, Magda, *Archa paměti: Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*, Praha: Židovské muzeum v Praze / Academia, 2012.

<sup>6</sup> Heitlingerová, Alena, *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*, Praha: G plus G, 2007.

<sup>7</sup> Soukupová, Blanka, *Židé v českých zemích po šoa: Identita poraněné paměti*, Bratislava: Marenčin PT, 2016

Pro 40. a 50. léta v českých zemích je respektovaným zdrojem diplomová práce historičky Moniky Hankové *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)* z roku 2006.<sup>8</sup> Táž autorka posléze přispěla do příručky o náboženských a církevních dějinách v českých zemích ve 20. století *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert* statí o poválečných dějinách českých Židů do roku 1989.<sup>9</sup> Tento text je nicméně velmi stručný, a proto jsem vyhodnotila jako přínosnější čerpat v souvislosti s 40. a 50. lety z podrobnějšího výkladu s totožnými závěry v diplomové práci Hankové. V téže příručce se nachází také obecné pojednání historika Jaroslava Cuhry o postavení církví v komunistickém režimu<sup>10</sup> a ačkoli největší díl pozornosti věnuje katolictví, načerpala jsem z ní užitečné rámcové informace, které jsem doplnila údaji z podobné, ale starší a časově omezenější monografie historika Karla Kaplana *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*.<sup>11</sup> Tento rok vyšla kolektivní monografie o dějinách Židů v českých zemích od raného novověku po současnost *Zwischen Prag und Nikolsburg: Jüdisches Leben in den böhmischen Ländern*.<sup>12</sup> Jistě by byla pro historickou část mé práce přínosem, bohužel jsem ji nemohla prostudovat, také kvůli nedávnému uzavření veřejných knihoven.

Uzavření knihoven v důsledku opatření proti šíření choroby Covid-19, konkrétně nedostupnost publikace izraelského historika slovenského původu Ješajahu Andreje Jelínka *Dávidova hviezda pod Tatrami: Židia na Slovensku ve 20. storočí*, mi rovněž zabránilo zahrnout do práce alespoň stručnou informaci o demografické situaci slovenských Židů a podrobněji charakterizovat stálého spolupracovníka ŽR ve sledovaném období, slovenského rabína Eliáše Katze.

---

<sup>8</sup> Hanková, Monika, *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)*, mag. dipl. práce, Univerzita Karlova, 2006.

<sup>9</sup> Hanková, Monika, „Die jüdische Glaubensgemeinschaft nach dem zweiten Weltkrieg“, in Schulze Wessel, Martin und Martin Zückert (Hg.), *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München: Oldenbourg, 2009, s. 741–756.

<sup>10</sup> Cuhra, Jaroslav, „Staat und Kirchen in der Tschechoslowakei“, in Schulze Wessel, Zückert (Hg.), *Handbuch*, s. 555–616.

<sup>11</sup> Kaplan, Karel, *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk, 1993.

<sup>12</sup> Čapková, Kateřina und Hillel J. Kieval (Hg.), *Zwischen Prag und Nikolsburg: Jüdisches Leben in den böhmischen Ländern*, übersetzt von P. Groth, (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, 140.), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2020.



# 1. Historický kontext

## 1.1 Demografický rámec

Podle sčítání lidu z roku 1950 žilo v Československu přibližně 15 500 osob židovského vyznání, z toho asi osm tisíc v českých zemích a sedm a půl tisíce na Slovensku (od roku 1954, tedy shodou okolností od roku, kdy poprvé vyšla Židovská ročenka, přestala být náboženská příslušnost oficiálně evidována).<sup>13</sup> Oproti tomu dle sčítání lidu z roku 1930 v Československu žilo přibližně 356 800 osob židovského vyznání, asi 117 500 v českých zemích, asi 136 700 na Slovensku a 102 500 na Podkarpatské Rusi.<sup>14</sup>

Více než dvacetinásobný rozdíl mezi dvěma výše uvedenými souhrnnými údaji nezavinila jen nacistická genocida Židů. Část židovské populace Československo ztratilo také poválečným postoupením Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu, nicméně někteří tamější Židé dostali možnost tzv. optovat pro československé občanství.

Ještě zásadnější vliv na počet Židů v poválečném Československu měla emigrace. Tisíce Židů uprchly před nacistickou perzekucí a jen menší množství z nich se po válce vrátilo a setrvalo v zemi. Další relativně mohutná vlna vystěhovalectví (zahrnující i značnou část Židů z Podkarpatské Rusi)<sup>15</sup> se zdvihla po druhé světové válce a směřovala nejen do Palestiny (potažmo Izraele) ale rovněž do dalších zemí. Patnáct a půl tisíce československých osob židovského vyznání je pak údajem z doby, kdy emigrace přestávala být možná kvůli přehodnocení vstřícného postoje východního bloku vůči Izraeli.<sup>16</sup>

Ve srovnání s érou první republiky československá židovská komunita jednoznačně ztratila na pestrosti, přinejmenším co do veřejné a oficiální reprezentace. V meziválečném období se českoslovenští Židé hlásili jak k většinové československé národnosti, tak k rozličným národnostem menšinovým, včetně sionisty prosazené národnosti židovské.<sup>17</sup> Zájmy Židů jako etnika pak hájila Židovská strana, od konce dvacátých let i v parlamentě.<sup>18</sup> Mezi Židy existovaly různé názorové proudy, z nichž kromě již zmíněného sionismu musím vzhledem k poválečnému vývoji uvést ještě směr českožidovský, propagující

---

<sup>13</sup> Kaplan, Karel, *Stát a církev v Československu*, s. 174.

<sup>14</sup> Schulze Wessel, Zückert (Hg.), *Handbuch*, s. 902–903.

<sup>15</sup> Láníček, Jiří, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*, London – Oxford: Bloomsbury, 2017, s. 158.

<sup>16</sup> Sčítání lidu pochází z března 1950 a emigrace z ČSR do Izraele byla podle Moniky Hankové zastavena v září téhož roku. Hanková, *Kapitoly*, s. 32 a 71–72.

<sup>17</sup> Čapková, Kateřina, *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*, 2. a přepracované vydání, Praha – Litomyšl: Paseka, 2013, s. 36–68.

<sup>18</sup> *Ibid.*, s. 279–285.

integraci nebo i úplnou asimilaci k většinovému etniku. V meziválečném období fungovalo taktéž množství židovských spolků a vycházela názorově i jazykově rozrůzněná židovská periodika.

Poválečné Československo již nebylo mnohonárodnostním státem, nýbrž státem Čechů a Slováků. Židé, kteří při sčítání lidu v roce 1930 uvedli národnost německou nebo maďarskou, a dokonce i někteří z těch, kteří uvedli národnost židovskou, museli žádat o obnovu občanství a čelili přitom nezřídka obtížím a průtahům. Žádosti byly vyřizovány na lokální úrovni, a ačkoli ministerstvo vnitra vydávalo směrnice, které mohly Židům při znovuzískávání občanství pomoci, jejich aplikace stejně závisela na vůli místních úředníků. Od obnovy občanství se odvíjela možnost vznášet restituční nároky, takže vedle nacionalismu a antisemitismu měly na neochotu úřadů v některých případech zřejmě vliv i zjištěné motivy. Historik Jan Láníček se nicméně kloní k názoru, že Židé nebyli nuceně deportováni z Československa, také proto, že na podzim roku 1946 vydalo ministerstvo vnitra směrnici, která to jednoznačně zapovídala.<sup>19</sup>

Z podobných důvodů jako Židé přihlásivší se před válkou k německé nebo maďarské národnosti se v nejistém právním postavení nacházeli také Židé z Podkarpatské Rusi, neboť opce pro československé občanství byla rovněž zdlouhavou byrokratickou procedurou.<sup>20</sup> Ačkoli opční prohlášení k získání československého státního občanství musela být podána do 1. ledna 1946,<sup>21</sup> nebyly některé případy počátkem roku 1948 ještě dořešeny.<sup>22</sup> Nevyjasněná situace, potažmo obava z nuceného návratu na území, jež Československo předalo Sovětskému svazu, motivovala podkarpatoruské Židy, aby pokračovali v migraci, jak naznačeno výše. Nezanedbatelný počet Židů původem z Podkarpatské Rusi přesto v Československu setrval. Historička Kateřina Čapková odhaduje, že tvořili přibližně čtyřicet procent poválečného židovského obyvatelstva v českých zemích.<sup>23</sup> Usazovali se především v pohraničních oblastech, kde bylo po vysídlení někdejšího

---

<sup>19</sup> Láníček, *Arnošt Frischer*, s. 152–157.

<sup>20</sup> Pro podrobnější představu viz Kadlec, Jaroslav. *Rada židovských náboženských obcí – politika židovské organizace*, mag. dipl. práce, Masarykova univerzita v Brně, 2009, s. 69.

<sup>21</sup> Hanková, *Kapitoly*, s. 25.

<sup>22</sup> Kadlec, *Rada*, s. 21.

<sup>23</sup> Čapková, Kateřina, „Dilemmas of Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland“, in Gerstenfeld, Manfred and Françoise Ouzan (eds.), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth: 1945-1967*, (Jewish Identities in a Changing World, 23.), Leiden – Boston: Brill, 2014, s. 66.

německého obyvatelstva k dispozici ubytování, pracovní místa, apod. Asi tisíc (tj. více než čtvrtina tamější komunity) se jich však usídlilo i v Praze.<sup>24</sup>

Oficiální židovská reprezentace obecně projevovala ke státu loajalitu,<sup>25</sup> a tak akceptovala i směřování země k homogenizaci a doporučovala Židům integraci. Po vzniku Státu Izrael a mohutné vystěhovalecké vlně, zmíněné výše, pak názor, že pro Židy setrvavší v Československu představuje jediný možný program přimknutí k většinovému etniku, ještě posílil.<sup>26</sup> Českoslovenští Židé tomuto doporučení vyhověli po stránce jazykové i společenské, a to včetně těch, kteří přišli z Podkarpatské Rusi.<sup>27</sup> Přesto však podkarpatoruští Židé přispěli k větší různorodosti židovské komunity v českých zemích, neboť mnoho z nich se klonilo k tzv. ortodoxnímu judaismu kladoucímu důraz na vykonávání náboženských rituálů, což se navenek projevilo například nutností doplnit zázemí (mikve, apod.), které dřívější reformní židovské obce nepotřebovaly.<sup>28</sup>

## 1.2 Instituční zázemí Židovské ročenky: Rada židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské

Základy důležité role, již instituce uvedená v titulku hrála pro židovské obyvatelstvo českých zemí, byly svým způsobem položeny již v období Protektorátu. V roce 1940 byla pražská židovská obec z náboženské organizace přetvořena v orgán státní správy, podřízený Ústředně pro židovské vystěhovalce. Obec pro Ústřednu vykonávala různé úkoly, včetně správy části židovského majetku, registrace osob pokládaných dle norimberských zákonů za Židy a administrace transportů. Zatímco mimopražské židovské obce (přeměněné v pouhé pobočky židovské obce v Praze) a židovské spolky byly postupně likvidovány, pražská židovská obec, od roku 1943 pod jménem Židovská rada starších, fungovala po celou válku. Po skončení konfliktu napřela své síly k obnově náboženského života, ale zároveň její infrastrukturu začali využívat Židé, kteří chtěli

---

<sup>24</sup> Čapková, Kateřina, „Beyond the Assimilationist Narrative: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands and Poland after the Second World War“, *Studia Judaica* 19.1 (2016): 141 a Frankl, Michal a kol., *Naši nebo cizí: Židé v českém 20. století*, sv. 1, Praha: Židovské muzeum v Praze / Institut Tereziánské iniciativy, 2013, s. 411.

<sup>25</sup> Kadlec, *Rada*, s. 41–42.

<sup>26</sup> Láníček, *Arnošt Frischer*, s. 161–170.

<sup>27</sup> Čapková, „Dilemmas“, s. 71–72.

<sup>28</sup> Čapková, „Beyond“, s. 138–139.

pomoci zbídačeným souvěrcům a soukmenovcům (mezi věřícími a Židy dle rasových zákonů zde nebyl činěn rozdíl).<sup>29</sup>

Než instituce začala těmto účelům sloužit, prošla transformací. Židovská rada starších byla oficiálně zrušena a obnovená pražská židovská náboženská obec pozvolna pracovala na tom, aby mohla agendu týkající se Židů na celém území českých zemí předat šířeji založené organizaci a sama se omezit pouze na oblast, která pod ni logicky spadala. Onou institucí, která však vzhledem ke sdílenému sídlu zůstala s pražskou obcí do určité míry provázána, se stala počátkem podzimu roku 1945 Rada židovských náboženských obcí v zemi České a Moravskoslezské (dále RŽNO). V ní se povinně sdružily české židovské obce.<sup>30</sup> Jak však její úplný název napovídá, na Slovensko její pravomoc nedosahovala. Tam působil Ústředný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku. Ve vedení RŽNO byli zastoupeni Čechožidé i sionisté.<sup>31</sup>

Z činností RŽNO vystupuje do popředí mnohostranná praktická pomoc přeživším (hmotná podpora, úloha prostředníka při navazování kontaktu mezi rozptýlenými přeživšími, právní poradenství, atd.<sup>32</sup>). RŽNO pečovala i o náboženský život,<sup>33</sup> ale byla to především instituce reprezentující navenek českou židovskou komunitu jako celek (nevýjímaje nevěřící Židy za války postižené pro rasový původ, i oni byli začleněni do obcí).<sup>34</sup> Vyjednávala se státními institucemi o záležitostech, které se týkaly obcí, případně intervenovala v konkrétních případech<sup>35</sup> a ve svém periodiku, Věstníku židovské náboženské obce v Praze (název zněl takto kvůli kontinuitě s předválečným časopisem, a to až do roku 1952), upozorňovala na antisemitské excesy a křivdy, jichž se vůči Židům dopouštěly úřady.<sup>36</sup> Náboženská organizace (mající ostatně pojem náboženství přímo v názvu) se ujala židovských záležitostí ve velmi širokém smyslu slova, její aktivita se týkala i celé řady nevěřících. Tento paradox nebyl pouze důsledkem pragmatického rozhodnutí využít infrastrukturu, která byla za daných okolností, bezprostředně po válce, k dispozici. Svou roli v tom sehrála i neochota poválečného československého státu uznat

---

<sup>29</sup> Křest'án, Jiří, Alexandra Blodigová a Jaroslav Bubeník, *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948*, (Knihnice Institutu Tereziánské iniciativy, sv. 2), Praha: Institut Tereziánské iniciativy / Sefer, 2001, s. 13–14 a Kadlec, *Rada*, s. 24–25.

<sup>30</sup> Kadlec, *Rada*, s. 34.

<sup>31</sup> Láníček, *Arnošt Frischer*, s. 147–148.

<sup>32</sup> Láníček, *Arnošt Frischer*, s. 149–150; 155–156.

<sup>33</sup> Kadlec, *Rada*, s. 40–41.

<sup>34</sup> *Ibid.*, s. 27–28.

<sup>35</sup> Hanková, *Kapitoly*, s. 33.

<sup>36</sup> Kadlec, *Rada*, s. 28–30.

židovství jako národnost, potažmo tolerovat organizaci vybudovanou na takovém půdorysu.<sup>37</sup>

Role RŽNO byla už v období třetí republiky výlučná také proto, že obnovené meziválečné židovské spolky se potýkaly s řadou potíží a nemohly a pravděpodobně ani nechtěly její pozici konkurovat. Sužovala je ztráta členů v důsledku šoa a neochota některých navrátilců znovu se angažovat. Badatelka Monika Hanková uvádí, že většina spolků byla obnovena pouze formálně,<sup>38</sup> pravděpodobně aby mohly vypořádat své majetkové záležitosti. Pro kontext této práce je významný osud Akademického spolku Kapper, vydavatele Kalendáře česko-židovského, na jehož odkaz podle některých pramenů Židovská ročenka navázala.<sup>39</sup> Akademický spolek Kapper byl po druhé světové válce znovu ustaven, v roce 1949 však zanikl, aniž obnovil svou předválečnou publikační činnost.<sup>40</sup> Po únorovém puči všechny židovské spolky dále slábly vlivem komunistické legislativy, zaměřené proti volnému sdružování, stejně jako proti veškerému náboženskému životu. V roce 1953 byla proto RŽNO, potažmo obce v ní zapojené, jedinou organizací sdružující židovské obyvatelstvo českých zemí jako takové.<sup>41</sup>

I RŽNO samotnou však postihly změny, poté co se komunisté v Československu plně chopili moci. Již několik dní po převratu vznikl v organizaci akční výbor RŽNO, prosazující odstavení členů vedení údajně nepřátelských vůči socialismu, zejména sionistů. Tento cíl byl splněn 2. března, tedy méně než týden po 25. únoru, na schůzi představitelů RŽNO. Sionisté a podkarpatští Židé tíhnoucí k antikomunismu byli nahrazeni komunisty, ale Čechožidé byli v RŽNO nadále zastoupeni.<sup>42</sup> Na rychlosti a hladkosti, s jakou se RŽNO dostala pod kontrolu lidí více či méně oddaných novému režimu, měly podíl zájem a podpora, o něž se akční výbor RŽNO mohl opřít ze strany širších komunistických struktur.<sup>43</sup>

Vývoj, který na přelomu února a března 1948 započal, se následně završil přijetím církevních zákonů v říjnu 1949. Všechny církve, mezi něž byla židovská reprezentace také počítána, byly podřízeny státu, jmenovitě Státnímu úřadu pro věci církevní. Stát činnost náboženských organizací financoval, což dle oficiálního výkladu posílilo náboženskou svobodu, především to ale státu poskytlo nad děním v náboženských institucích velkou

---

<sup>37</sup> Čapková, „Dilemmas“, s. 68.

<sup>38</sup> Hanková, *Kapitoly*, s. 42.

<sup>39</sup> Např.: Mikulášek, „Židovská ročenka“, s. 246 nebo implicitně pravděpodobně Hanková, *Kapitoly*, s. 118.

<sup>40</sup> Křest'án, Blodigová a Bubeník, *Židovské spolky*, s. 155.

<sup>41</sup> Hanková, *Kapitoly*, s. 104–106. V Křest'án, Blodigová a Bubeník, *Židovské spolky*, s. 79–85 jsou grafy postihující vývoj počtu židovských spolků nejen v popisovaném období.

<sup>42</sup> Láníček, *Arnošt Frischer*, s. 176–178.

<sup>43</sup> *Ibid.*, s. 176 a 179–180.

moc. Veškeré aktivity církví, včetně publikační, se octly pod dohledem státu a závisely na jeho souhlasu. V roce 1956 Státní úřad pro věci církevní zanikl, nicméně jeho agenda přešla pod Ministerstvo školství a kultury a rámec pro aktivitu církví tak zůstal zachován vlastně po celou dobu komunistického režimu.<sup>44</sup>

I z dostupných fragmentů archivních pramenů týkajících se Židovské ročenky lze pak doložit, že Židovská ročenka byla vydávána státem určeným způsobem, tedy prostřednictvím Ústředního církevního nakladatelství,<sup>45</sup> získávala souhlas s vydáním od nadřízeného státního orgánu (v daném konkrétním případě od Ministerstva školství a kultury)<sup>46</sup> a procházela cenzurním řízením v Hlavní správě tiskového dohledu.<sup>47</sup> Byla tedy oficiální publikací organizace s legálním statutem a jako taková musela ve svém obsahu zohledňovat aktuální ideologické nároky československého státu.

### 1.3 Společensko-politická situace v 50. a 60. letech

Z dobových událostí dotýkajících se československého židovského obyvatelstva měl patrně největší ohlas inscenovaný proces z roku 1952 s tzv. protistátním spikleneckým centrem s Rudolfem Slánským v čele. Ačkoli místní židovské komunitě přinesl významné a dlouhodobé negativní důsledky, nebyl primárně zacílen proti ní (na rozdíl třeba od dřívějších procesů s duchovními, namířeným proti katolické církvi), nýbrž proti lokálnímu komunistickému vedení, které měl zastrašit a utvrdit v loajalitě k sovětskému centru. S tímto cílem byli v různých zemích východního bloku vyhledáváni údajní zrádci ve vysokých stranických a vládních funkcích, přičemž jednou ze skupin, na něž se pátrání zaměřilo, byli z podnětu sovětského vedení také komunisté židovského původu, oficiálně pak označení jako kosmopolité či proponenti sionismu, který byl podle dobového výkladu ideologií navázanou na západní imperialismus a nepřátelskou vůči socialismu a Sovětskému svazu. Vysocí komunističtí představitelé se sice ve svých veřejných prohlášeních snažili rozlišovat mezi tažením proti sionismu a antisemitismem,<sup>48</sup> ale obžaloba výslovně vyzdvihovala rasovou příslušnost jedenácti obžalovaných z celkového počtu čtrnácti a

---

<sup>44</sup> Cuhra, Jaroslav, „Staat und Kirchen in der Tschechoslowakei“, in Schulze Wessel, Zückert (Hg.), *Handbuch*, s. 558–559 a Kaplan, *Stát a církev*, s. 101–102.

<sup>45</sup> Národní archiv, fond Ministerstva školství a kultury, sign. 471 A ka. 4 (ediční plán Ústředního církevního nakladatelství 1957), nezpracovaný materiál [2018-02-26].

<sup>46</sup> NA, fond MŠK, sign. 28 ka. 1761 (soubor dokumentace ke schvalování edičního plánu ÚCN na rok 1959), nezpracovaný materiál [2018-02-26].

<sup>47</sup> Archiv bezpečnostních složek, fond Hlavní správy tiskového dohledu MV (318), sign. 318-105-7 (cenzurní zásah v ŽR na rok 5720: 1959–1960).

<sup>48</sup> McDermott, Kevin, „A ‚Polyphony of Voices‘? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair“, *Slavic Review* 67.4 (Winter 2008), s. 855–856.

opírala se o silně rozvinutou antisemitskou představu Židů jako cizorodého a potenciálně nespolehlivého elementu, nedostatečně sžitého s českým a slovenským národem.<sup>49</sup> Mohutná publicita, jež byla soudnímu procesu s údajnými zrádci věnována,<sup>50</sup> vzbudila početné a rozmanité antisemitské reakce, které sice nebyly obsaženy v oficiálních rezolucích, ale badatel Kevin McDermott je dohledal v interních stranických a zpravodajských materiálech a kloní se k názoru, že StB či jiný orgán je v drtivé většině skutečně zachytily ve veřejném prostoru a nevymýšlely si je. Dále McDermott upozorňuje, že nenalezl žádné doklady bezprostřední židovské obhajoby a dovozuje, že českoslovenští Židé byli antisemitskou atmosférou zcela zděšeni.<sup>51</sup>

Na oficiální úrovni nebylo dlouhou dobu možné představy vyvolané procesem pouze odmítnout jakožto antisemitské, nýbrž bylo třeba dokazovat, že většina československých Židů jsou upřímní vlastenci. Shodou okolností lze hned z prvního čísla ŽR uvést příklad takovéto obhajoby československých Židů, v níž slouží jako názorný příklad spisovatel Karel Poláček: Dle autora článku „Svět Karla Poláčka“, satirika Václava Laciny, není kosmopolitismus důsledkem židovského původu, nýbrž na něm nezávislé touhy po penězích. Z tohoto podnětu se pak „Katzové ... měnili v André Simony (odkaz na jednoho z obžalovaných, novináře André Simone, který se dříve jmenoval Otto Katz) ... Naproti tomu celý charakter Poláčkovy tvorby nese pečeť země, ve které se zrodil, nese ji i tam, kde se hlásí k slovu rodinná tradice židovská. Proto jsme si všichni vždycky dobře rozuměli s Karlem Poláčkem, proto mu dobře porozumí český čtenář.“<sup>52</sup>

Tzv. proces se spikleneckým centrem zákonitě těžce poškodil diplomatické vztahy mezi Československem a Izraelem. Problémem nebyl jen antisemitský charakter soudu se Slánským a dalšími komunisty židovského původu a dlouhodobá antisionistická propaganda. Konkrétní pracovníci izraelského velvyslanectví v Praze byli během procesu nařčeni z protistátní činnosti, záhy nato byl vyhoštěn izraelský velvyslanec. Dva izraelští občané, Šimon Ornstein a Mordechaj Oren, byli zadrženi, využiti v Slánského monstrprocesu a následně odsouzeni k vysokým trestům za údajnou subverzi a špionáž.<sup>53</sup> Avšak

---

<sup>49</sup> Labendz, Jacob Ari, „Lectures, Murder and a Phony Terrorist: Managing ‚Jewish Power and Danger‘ in 1960s Communist Czechoslovakia“, *East European Jewish Affairs* 44.1 (2014), s. 85–88.

<sup>50</sup> Kaplan, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, (Archiv, sv. 66), Praha: Mladá fronta, 1992, s. 243 a 247.

<sup>51</sup> McDermott, „Polyphony“, s. 850–852; 855–856 a 863.

<sup>52</sup> Lacina, Václav, „Svět Karla Poláčka“, *ŽR na rok 5715* (1954/1955), Praha: RŽNO, 1954, s. 110.

<sup>53</sup> Podrobněji k tématům začleněným do antisionistické kampaně a případům obou izraelských diplomatů Habermann, Tomáš, „Souzen bude sionismus: Procesy se Šimonem Ornsteinem a spol. a s Mordechajem Orenem“, *Paměť a dějiny* 11.3 (podzim 2017): 42–57.

již ve druhé polovině roku 1954 začala ČSR usilovat o nápravu vztahů s Izraelem a Monika Hanková má za to, že zahájení vydávání ŽR bylo spolu s celkovým oživením židovského náboženského života v Československu důsledkem právě tohoto diplomaticko-politického uvolnění.<sup>54</sup>

Situace se však zlepšila jen částečně. V polovině 50. let se totiž rozběhly procesy,<sup>55</sup> v nichž padala v zásadě podobná obvinění z činnosti údajně ohrožující socialistické zřízení jako během procesu se Slánského skupinou. Jako trestná činnost byla v těchto kauzách interpretována hmotná pomoc, která směřovala ze zahraničí ke starým, nemocným, či dokonce komunistickou perzekucí postiženým československým Židům, takže československé židovské komunity se tyto případy týkaly bezprostředněji než vyhledávání „sionistů“ v KSČ. Od počátku 50. let, kdy byla z ČSR vypovězena americká charitativní organizace Joint Distribution Committee, probíhalo rozdělení podpor pod patronátem izraelského velvyslanectví, tajně a za pomoci ilegálních postupů.<sup>56</sup> StB si tuto aktivitu vykládala jako budování špionážní sítě,<sup>57</sup> případně jako podvracení republiky, neboť podpora jedné skupiny obyvatel narušovala celkovou jednotu lidu. Proto StB toto jednání dlouhodobě, už v době procesu se Slánského „spikleneckým centrem“, monitorovala. Akcí sledujících hmotnou pomoc Židům bylo několik („Zlatá husa“, „Podpory“, „Cizina“ aj.) a průběžně ústily v zatýkání. V rámci akce „Dana“ byl na jaře 1957 zatčen rovněž důležitý činovník RŽNO a pravidelný přispěvatel ŽR, oblastní rabín Bernard Farkaš a následně byl odsouzen ke dvěma letům vězení. Po 14 měsících věznění byl nicméně propuštěn<sup>58</sup> a vrátil se do funkce rabína v RŽNO. V roce 1964 však odešel do předčasného důchodu a vystěhoval se z ČSR.<sup>59</sup>

Na židovskou komunitu však nedoléhala jen silová represe. Společně s ostatními církvemi ji ohrožovala také státní podpora ateismu. Režim se na tento cíl zaměřil v roce 1952, když protistrana (zejména početně a organizačně nejsilnější katolická církev) byla jednak legislativně podřízena státu, jednak oslabena a zastrážena perzekucí. Aby

---

<sup>54</sup> Hanková, *Kapitoly*, s. 114 a 117–118.

<sup>55</sup> Ptáčnicková, Světlana a Vladimíra Vaníčková, „Judaika v Archivu Ministerstva vnitra“, *Sborník Archivu Ministerstva vnitra* 3 (2005): 321–323.

<sup>56</sup> Šmok, Martin, „Každý žid je sionista a každý sionista je špion!: Příběh distribuce sociálních podpor“, *Paměť a dějiny* 5.4 (zima 2011): 29–33.

<sup>57</sup> Ptáčnicková a Vaníčková, „Judaika“, s. 322.

<sup>58</sup> *Ibid.*, pozn. 3 a Šmok, „Každý žid“, s. 38, pozn. 52.

<sup>59</sup> Post Bellum SK, „Harry Farkaš: Otec přežil Osvienčim, keď som mal 10 rokov, do bytu vtrhla ŠtB“, in *aktuality.sk* [online], 2018-04-29 [cit. 2019-03-11], dostupné z:

<https://www.aktuality.sk/clanok/585003/harry-farkas-otec-prezil-osviencim-ked-som-mal-10-rokov-do-bytu-vtrhla-stb/>.



československou společnost sekularizoval, vyzdvihoval režim v propagandě materialistický vědecký světový názor zakládající se na marxismu-leninismu a zároveň očerňoval náboženství jako zaostalé a předsudečné.<sup>60</sup>

Kromě více či méně přímého ideologického působení však režim ke stejnému cíli využíval také administrativní opatření. Již v roce 1950 právní úpravy odňaly církvím vedení matrik, jakož i pravomoc závazně stvrzovat sňatky. Obojí nadále zajišťoval výhradně stát, čímž se zmenšil okruh příležitostí, kdy by se občané bez silné náboženské motivace mohli dostat do kontaktu s církvemi.<sup>61</sup> Velkou pozornost stát věnoval také výchově mladé generace. Od roku 1952 se náboženství stalo volitelným školním předmětem, což znamenalo, že aktivní iniciativy rodičů bylo třeba k přihlášení dítěte k náboženské výuce, nikoli k osvobození od ní, jako tomu bylo dříve. Rodiče i vedení škol byli všemožným způsobem od zápisu dětí k náboženské výuce odrazováni.<sup>62</sup> Předpokládalo se, že církve takto zbavené možností rozvoje postupně zaniknou. Židovské obce, těžce zdecimované již v předchozí dějinné epoše, byly tomu patrně nejbližší. Jejich snaha opečovávat navzdory tristní personální situaci alespoň hmotné pozůstatky minulosti narážela na finanční závislost na státu, který měl za to, že výše poskytnutých prostředků by měla odpovídat aktuálnímu množství židovských věřících.<sup>63</sup> Možnost aspoň částečně financovat údržbu židovských památek jinak, kupříkladu ze zahraničních darů, se objevila až v 60. letech.<sup>64</sup>

„Živé“ obci přinesl vstup do 60. let problémy s rabíny: Nejmladší český rabín Emil Davidovič (\*1912) měl na přelomu 50. a 60. let různé neshody s podkarpatoruskými Židy, kteří nakonec udali úřadům jeho styky se Západem a zaslání náboženských pomůcek do SSSR, v důsledku čehož byl Davidovič v lednu 1960 zbaven funkce rabína a o dva roky později odešel z ČSR.<sup>65</sup> Šestáho října 1960 zemřel český zemský rabín Gustav Sicher (\*1880) a vrcholnou pozici po něm zaujal jeho starší současník Richard Feder (\*1875).<sup>66</sup> Po již zmíněném vystěhování Bernarda Farkaše zbývali ve druhé polovině 60. let v Československu pouze Richard Feder a Eliáš Katz (\*1916), nejstarší a nejmladší československý rabín, jeden stoupenec reformního směru v židovství (Feder), jeden

---

<sup>60</sup> Kaplan, *Stát a církev*, s. 172–173.

<sup>61</sup> Cuhra, „Staat und Kirchen“, s. 567.

<sup>62</sup> Cuhra, „Staat und Kirchen“, s. 566 a Kaplan, *Stát a církev*, s. 174.

<sup>63</sup> Šmok, „Každý žid“, s. 39.

<sup>64</sup> Soukupová, Blanka, *Židé v českých zemích*, s. 409–412.

<sup>65</sup> Soukupová, *Židé v českých zemích*, s. 342–347.

<sup>66</sup> Polakovič, Daniel, „Gustav Sicher: Stručná biografie“ in Peterová, Zuzana, *Rabín Gustav Sicher: Život, dokumenty, vzpomínky*, Praha: Sefer, 2014, s. 16.

zastávce ortodoxie (Katz). Rabíni, které komunita předtím ztratila, se všichni klonili k reformnímu judaismu.<sup>67</sup> Jistou naději na personální obnovu však v téže době skýtal oficiálně povolené přednášky, které se konaly od konce roku 1966 a seznamovaly především mladé Židy s náboženskými, historickými a kulturními tématy spjatými s židovstvím.<sup>68</sup>

I v obecném veřejném prostoru se v 60. letech Židům, a zejména šoa, věnovalo více pozornosti. Souběh lokálního politického uvolňování a celosvětového trendu zájmu o válečnou perzekuci Židů vytvořily podmínky pro rozmanité kulturní události. Po více než pěti letech příprav otevřelo Státní židovské muzeum na jaře roku 1960 památník v Pinkasově synagoze, připomínající oběti šoa z Protektorátu Čechy a Morava. Mnozí spisovatelé jako Arnošt Lustig, Ladislav Fuks, Ladislav Grosman, Josef Bor a další zpracovali téma pronásledování Židů během války umělecky, díla některých z nich byla také zfilmována (např. Grosmanova novela *Obchod na korze*).

Sama RŽNO jako organizace reprezentující židovské věřící z českých zemí rovněž vyvinula v 60. letech iniciativu s cílem zapůsobit na širokou veřejnost, když v roce 1966 předestřela svému nadřízenému orgánu, sekretariátu pro věci církevní při ministerstvu školství a kultury, plán velkolepých, mezinárodně pojatých oslav dvou výročí české židovské komunity: tisíciletí existence pražské židovské obce a 700 let od vystavění Staronové synagogy. Církevní sekretariát i ministerstvo se však k návrhu RŽNO vyjádřily odmítavě, neboť podle nich implicitně vyjadřoval sounáležitost československých Židů se Židy z jiných zemí a tím se blížil podpoře Státu Izrael. Ministerstvo bylo ochotno povolit připomínku židovských výročí, pouze pokud bude mít spíše náboženský než kulturní charakter a zahraniční židovské organizace na ní nebudou oficiálně zastoupeny. Sekretariát ÚV KSČ, který měl v dané věci vynést konečné rozhodnutí, se jí zabýval na sklonku června 1967, tedy po šestidenní válce a přerušení diplomatických styků mezi Izraelem a většinou zemí východního bloku. Ztotožnil se tudíž se stanoviskem ministerstva. Jelikož se však politické poměry dále uvolňovaly, RŽNO se stále snažila

---

<sup>67</sup> Dohledat směr judaismu, k němuž se českoslovenští rabíni hlásili, je relativně obtížné. Sicher působil v meziválečném období v reformní vinohradské synagoze (Polakovič, „Gustav Sicher“, s. 13). Z faktu, že Richardu Federovi se dostalo víceméně totožného vysokoškolského vzdělání jako Sicherovi (Soukupová, *Židé v českých zemích*, s. 318) dovozují, že také on byl reformním rabínem. Emil Davidovič: Soukupová, *Židé v českých zemích*, s. 343. Bernard Farkaš: Post Bellum SK, „Harry Farkaš“ [online]. Ortodoxii Eliáše Katze lze doložit např. faktem, že jako jediný rabín v ČSR mohl dát hechšer Jelínkově slivovici, který by byl přijatelný pro zahraniční ortodoxní kruhy: Soukupová, *Židé v českých zemích*, s. 195–197.

<sup>68</sup> Heitlingerová, Alena, *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*, Praha: G plus G, 2007, s. 42 a 126–131.

prosadit svůj původní koncept. Neboť se však oslavy nepodařilo uskutečnit v plném rozsahu do vpádu vojsk Varšavské smlouvy, konaly se nakonec v létě 1969 v podobě schválené dříve sekretariátem ÚV KSČ, jako interní, po výtce náboženská záležitost pražské židovské obce.<sup>69</sup> ŽR na rok 5729 (1968/1969) uveřejnila články o dějinách pražské obce a o židovských spisovatelích z českých zemí, a tak se k jubileím rovněž přihlásila.

---

<sup>69</sup> Heitlingerová, *Ve stínu*, s. 42–46.

## 2. Obsah Židovské ročenky

### 2.1 Náboženství

Jelikož byla ŽR vydávána náboženskou institucí, jež navíc pouze díky svému náboženskému statutu mohla legálně fungovat a publikovat, je logické, že náboženská tematika byla v textech ŽR zastoupena.

Jednoznačně náboženskou náplň mělo kalendárium, které obsahovalo synchronizovaný židovský a občanský kalendář a liturgické předpisy pro slovenské obce (obdobné předpisy pro české obce byly publikovány ve *Věstníku židovských náboženských obcí v Československu*). Podle údajů v tiráži ŽR vycházelo kalendárium společně se ŽR a jako příloha k ní bylo rovněž prodáváno.<sup>70</sup> Souvislost mezi ním a ŽR byla však přesto velice volná. Vycházelo i předtím, než RŽNO začala vydávat ŽR. Také poté, co ŽR začala vycházet, a po spojení obou tiskovin tvořilo kalendárium samostatný svazek a přímo v něm byl uveden odlišný vydavatel než v ŽR – Vrchní rabinát v Praze a Hlavní rabinát v Bratislavě, nikoli RŽNO.<sup>71</sup> V textu ŽR samotné se ke kalendáriu nijak neodkazovalo.

Za významný náboženský prvek lze pokládat pravidelné příspěvky rabínů působících v českých zemích: Gustava Sichera, Richarda Federa, Bernarda (někdy též Bernáta) Farkaše a Emila Davidoviče, dále slovenského rabína Eliáše Katze a v padesátých letech i některých rabínů ze zahraničí (Maďarsko, Švédsko). Sicher, Feder a Farkaš měli univerzitní vzdělání a v ŽR je před jejich jmény uváděn titul doktora. Ačkoli čeští rabíni a Eliáš Katz patřili k nejstálejším přispěvatelům ŽR, nebylo tohoto faktu využito k systematické tvorbě dlouhodobých tematických cyklů. Někdy jako vodítko k výběru tématu sloužila aktuální výročí a jubilea. Ne všechny texty psané rabíny se jednoznačně zabývaly náboženstvím a naopak o náboženských tématech psali i lidé bez rabínské funkce. Texty od rabínů a ostatní s náboženskými náměty bývají od prvních čísel ŽR soustředěny do bloku (proloženého však většinou poezií) na začátku svazku. Příspěvek vrchního českého rabína je vždy na čelném místě.

#### 2.1.1 Univerzalismus

Pro nábožensky laděné texty v ŽR je příznačná tendence k univerzalismu, otevřenost vůči nežidovskému i nenáboženskému světonázoru. Projevuje například v článcích,

<sup>70</sup> Viz např. *Židovská ročenka na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 160.

<sup>71</sup> *Kalendarium (sic) na rok 5715 od stvoření světa [...]*, Praha: Vrchní rabinát v Praze a hlavní rabinát v Bratislavě, 1954, s. 1.

jejichž tématem je obecný pojem, respektive fenomén, který je posléze v textu popsán s využitím tradičních židovských pramenů. Někdy se židovské a nežidovské pojetí stávají předmětem komparace. Některá ze zpracovaných témat jsou významná pro socialistický světonázor (např. práce nebo hornictví). Vše uvedené platí i pro první stať ve vůbec prvním ročníku, která pochází z pera tehdejšího vrchního rabína Gustava Sichera a nese název „Mír“. Ačkoli měl pojem míru výsadní postavení v socialistické ideologii, jádro článku, jak je v něm uvedeno, pochází z druhé poloviny třicátých let. Rabín Sicher zde srovnává pojetí míru v židovské tradici a v antické řecké a římské kultuře. Zatímco ve starořeckém chápání je *eirene* údajně pouze negativním stavem absence války a římský *pax* znamená pouze právní jistoty na aktuálně ovládaném území, židovský pojem *šalom* je jim dle Sichera nadřazen, neboť značí dokonalý blahý stav mravnosti a zbožnosti. K tomuto výkladu Sicher zřejmě později doplnil pokračování o naprosté neslučitelnosti židovského chápání míru s nacistickou adorací války a o sepětí míru a práce s budoucí dobou mesiášskou. Článek pak v souladu s dobovým náhledem na studenou válku uzavírá přihlášení k mírovému táboru a apel na souvěrce v západním světě, aby o mír usilovali taktéž.<sup>72</sup> Vedle tohoto zřetelně angažovaného příspěvku napsal rabín Sicher pro první ročník ŽR i text „Modlitba v židovství“. Také zde Sicher téma modlitby zobecňuje, i když při jejím popisu čerpá z konkrétní, vlastní tradice. Náboženství je dle Sichera základní potřebou lidské duše (když byl tento text v roce 1965 u příležitosti výročí Sicherova narození a smrti znovu otištěn, tato věta byla vynechána).<sup>73</sup> Modlitba je nejprostším projevem této potřeby, prosbou o život. Následuje typologie modliteb, vrcholící v modlitbě proroka za obec „z lásky k lidu“ a společné modlitbě obce.<sup>74</sup>

Autorem pojednání o obecných tématech je často slovenský vrchní rabín Eliáš Katz. Jeho postupy jsou však rozmanitější než Sicherovy. Sicher ve výše popsaném „Míru“ staví na tzv. klasickém vzdělání a v jiných textech běžně cituje vedle Hebrejské bible a rabínské literatury také moderní umělce a myslitele, např. J. W. Goetha,<sup>75</sup> H. Heineho,<sup>76</sup> či F. Nietzscheho.<sup>77</sup> Užívá původního hebrejského znění biblických výroků pouze jako ozvláštňení textu.<sup>78</sup> Eliáš Katz se biblickým textem zabývá detailněji, odkazuje na hebrejský originál,

<sup>72</sup> Sicher, Gustav, „Mír“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 7–15.

<sup>73</sup> Sicher, Gustav, „Modlitba v židovství“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 40.

<sup>74</sup> Sicher, Gustav, „Modlitba v židovství“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 62–70.

<sup>75</sup> *Ibid.*, s. 65.

<sup>76</sup> Sicher, Gustav, „Liška a šlemíl“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 9–10 a 12.

<sup>77</sup> Týž, „Bible, kniha židovského lidu“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 10.

<sup>78</sup> Např. „Tora im derech eret“, „uvacharta bachajim“, „Hachaim zu omanut.“ z Týž, „Práce v židovství“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 6–7.

aby doložil svůj výklad příslušného verše. Při exegezi také někdy propojuje zkoumaný úsek s dalšími biblickými pasážemi, kde se vyskytuje totožný nebo podobný termín či obrat, a používá tedy tradiční rabínské metody výkladu.<sup>79</sup> Přesto i Katz dává někdy najevo obeznámenost s nežidovskými, antickými prameny<sup>80</sup>, stejně jako s moderní odbornou literaturou a dobové ideologii vyhovuje nejen obecnými náměty, nýbrž celým rámcem, do něhož jsou jeho výklady zasazeny. Ve svých příspěvcích opakovaně pracuje s předpokladem, že biblický text v sobě odráží svět a dobové realie židovské společnosti, tedy že je lidským výtvořem a nikoli Božím zjevením. Je to zřejmé kupříkladu z jeho článku „Biblické výroky a ich vzťah k baníctvu“. Tento svůj příspěvek uvozuje teorií, že každý jazyk je odrazem reality a že každá profese obohatila slovní zásobu své řeči: „Nie len básníci a spisovatelia, [...] ale do istého aspektu sú široké masy všetkých pracujúcich tvorcami jazyka [...]“. Následující hledání obrátů spjatých s hornickým prostředím v bibli je pak konkrétním dokladem této obecné představy.<sup>81</sup> Přístup k biblické tradici, a zejména k pěti knihám Mojžíšovým, jako k lidskému výtvořu je v rozporu se stanoviskem, který běžně zaujímá ortodoxní judaismus, že Bůh Mojžíšovi zjevil doslovné znění Tóry. Rabín Eliáš Katz sice náležel k ortodoxnímu směru, ale byl ochoten k nejrůznějším vyjádřením na znamení loajality, pokud tím bylo podmíněno co nejúplnější zachování ortodoxního judaismu v praxi.<sup>82</sup>

Ve skutečném světě, kterému náleží prvořadý význam, se dle Katze odehrává racionální pokrok od primitivnějšího, jednoduššího k sofistikovanějšímu. Tento pokrok čerpá z pozorování přírody, je tedy opět vztažen k primárnímu, materiálnímu světu. Nejobširněji a nejdůsledněji Katz pokrok v těchto intencích popisuje ve svém článku „Pojem slova ‚jom‘ v biblii: časové zadelenie u Židov vôbec, ale obzvlášť v biblii“, kde od binárního rozdělení na den a noc dospěje až k 76. dílu 1080. části hodiny, a to především s pomocí analogické aplikace členění na stále menší jednotky.<sup>83</sup> Jeho výklad je tak naprosto racionální, ale pro běžného laického čtenáře je sledovatelný jen za předpokladu značného soustředění. U tohoto a podobných Katzových článků se patrně nejvíce nabízí otázka, zda je lze označit za tematicky náboženské, či zda v nich náboženský text slouží

---

<sup>79</sup> Např. výklad Jb 31,7. Katz, Eliáš, „Po stopách váhy v biblii“, *5726–1965/6 ŽR* Praha: RŽNO, 1965, s. 55.

<sup>80</sup> Katz, Eliáš, „Biblické výroky a ich vzťah k baníctvu“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 18–19. Týž, „Vera iustitia“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 25.

<sup>81</sup> Týž, „Biblické výroky a ich vzťah k baníctvu“, s. 16–25, citát ze s. 17.

<sup>82</sup> Salner, Peter, osobní sdělení, 7. dubna 2020.

<sup>83</sup> Katz, Eliáš, „Pojem slova ‚jom‘ v biblii: časové zadelenie u Židov vôbec, ale obzvlášť v biblii“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 11–27.

pouze jako historický pramen k poznání starověké reality. Rabín Katz se přes toto rozhraní pohybuje oběma směry. Citovaný úvod k článku o hornictví směřuje k historickému poznání, avšak Katz získané poznatky o reáliích zhusta posléze využívá k biblické exegezi. Tento postup lze nicméně vykládat v intencích marxismu jako další důkaz závislosti ideologické nadstavby (biblického textu) na materialistické základně (společensko-hospodářském vývoji).

„Víra a vědění“ ze *ŽR na rok 5716 (1955–1956)* je dalším příspěvkem na obecné téma, aktuální vzhledem k dobovému ideologickému důrazu na vědeckost světového názoru. Autorem tohoto článku je však profesor Samuel Hugo Bergmann (1883–1975), izraelský akademik původem z českých zemí (v záhlaví článku je uvedeno pouze jeho jméno a titul bez dalších podrobností). Jeho esej se neopírá o biblickou exegezi, tak jako dříve zde pojednané články, nýbrž o filosofii. Bergmann rozlišuje mezi nutně objektivní vědou a vírou, jež je vrcholně subjektivním prožitkem vztahu mezi konkrétním jednotlivcem a Bohem. Jeho pojetí zřetelně čerpá z myšlenek Martina Bubera. Poměr mezi dvěma protikladnými entitami, věděním a vírou, je dle Bergmanna rovnocenný: Zapsaná, a tedy objektivní náboženská svědectví, například bible, mohou věřícímu poskytnout oporu v době, kdy vztah k Bohu bezprostředně neprožívá a naopak víra formuje myšlenkový svět věřícího badatele, ačkoli svou subjektivní náboženskou zkušenost nemůže používat jako argument ve vědeckých sporech.<sup>84</sup>

K univerzálnímu rámci se náboženské příspěvky v *ŽR* vztahují také prostřednictvím důrazu na etický rozměr židovské tradice. Již v prvním ročníku *ŽR* se nachází krátký přehled židovstvím hláсанých, všelidsky platných maxim, vybraných z knihy *Ethik des Judentums* německého průkopníka Völkerpsychologie (psychologie národů) a zastávce reformního judaismu z 19. století Moritze Lazara.<sup>85</sup> Úryvky vybral a přeložil rabín Richard Feder. Jeho vlastní výbor biblických výroků „Čemu nás učí Písmo svaté“ v následujícím, druhém čísle *ŽR* se soustředí na charakteristiky Boha, mezi nimiž je jeho milosrdnost i spravedlnost, potažmo požadavek správného lidského jednání, pouze jedním z mnoha dílčích aspektů,<sup>86</sup> ale již v další *ŽR* (5717/1956–1957) uveřejňuje Feder pojednání „Několik výroků Písma svatého o člověku a vzájemném poměru lidí“. Tam jsou Boží vlastnosti předkládány jednoznačně jako vzor pro člověka a většinu výčtu tvoří pravidla

---

<sup>84</sup> Bergmann, Samuel Hugo, „Víra a vědění“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 71–76.

<sup>85</sup> Lazarus, Mořic [sic], „Židovské mravní zásady“, vybral a př. R. Feder, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 18–20.

<sup>86</sup> Feder, Richard, „Čemu nás učí Písmo svaté“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 43–46.

pro mezilidské soužití.<sup>87</sup> I v dalších ročnících se Feder k otázce etiky mnohokrát vrací. Tóru chápe jako dílo, jež vytvořil Mojžíš s úmyslem mravně zušlechtit Izraelity a jejich prostřednictvím pak veškeré lidstvo.<sup>88</sup> S tímto účelem Feder spojuje kupříkladu i popis stvoření světa: Vyprávění o Boží moci nad empiricky poznatelným světem mělo navýšit autoritu Boha jako zákonodárce.<sup>89</sup> Tato pasáž je jedním z dokladů Federovy tendence redukovat judaismus na rozumově uchopitelnou etiku.

Rabín Feder pokládá víru ve spravedlivého a slitovného Boha, který spravedlnost a slitovnost vyžaduje od lidí, a další prvky židovského náboženství za zásadní přínos židovství lidstvu.<sup>90</sup> Také Gustav Sicher se vícekrát zabýval otázkou, čím Židé prospěli ostatním kulturám. V jednotlivých článcích předkládal různé odpovědi. Opakovaně jmenuje bibli,<sup>91</sup> dále pak synagogu jakožto instituci sloužící potřebám duše, kterou posléze převzalo a rozšířilo křesťanství.<sup>92</sup>

Historička Kateřina Čapková s odkazem na historika Moshe Rosmana upozorňuje, že podobné hledání židovských zásluh o lidstvo je apologetickou praktikou.<sup>93</sup> Pro tuto tezi představuje nejlepší doklad již citovaný příspěvek rabína Sichera „Liška a šlemíl“. V něm Sicher nejprve vyvrací předsudek o zvláštním sepětí Židů s obchodem. Značným objemem biblického zákonodárství, týkajícího se držby půdy, dokazuje, že ve starověku byli Izraelité především zemědělci. Jejich pozdější přítomnost v obchodním a peněžním odvětví vysvětluje v první řadě jako důsledek historických okolností. Cituje Heinovo vyjádření, že bohatství je náboženství samo pro sebe, sdružující lidi židovského, stejně jako nežidovského původu. Oproti obchodu pak Sicher vyzdvihuje židovskou oddanost duchovnu, vzdělání a ideálům, která podle něj spojuje učence z ješiv s jejich nástupci, všeobecnými hlasateli pokrokových myšlenek. Hovoří pateticky: „Mnozí z těch, kteří hlásali obnovu lidstva, kdo trpěli za myšlenku sociální spravedlivosti, [...] mnozí z těch, kteří byli přesvědčeni o vládě této spravedlivosti v budoucnosti a hájili práv potlačených ve všech národech, a ti, kdo byli mučedníky revolucí, carských věznic a koncentračních táborů, byli z kmene biblických proroků, těch fanatiků spravedlivosti, kteří hlásali právo

---

<sup>87</sup> Týž, „Několik výroků Písma svatého o člověku a vzájemném poměru lidí“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 34–50.

<sup>88</sup> Týž, „Dobro a zlo“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 28.

<sup>89</sup> Týž, „Móšeova zpráva o stvoření světa“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 7.

<sup>90</sup> Týž, „Židé“, *ŽR 5725-1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 13.

<sup>91</sup> Sicher, „Bible, kniha židovského lidu“, s. 12 a týž, „Liška a šlemíl“, s. 12.

<sup>92</sup> Týž, „Dům shromáždění“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 8.

<sup>93</sup> Čapková, „Beyond“, s. 153.



utiskovaného, [...].<sup>94</sup> Podobně v pojednání o náhledu židovské tradice na práci Sicher upozorňuje, že v židovském písemnictví nepoživá obchod ani peněžnictví žádnou vážnost, na rozdíl od manuální práce.<sup>95</sup> Celý článek je vlastně důkazem, v jaké úctě chová židovství práci i pracující.<sup>96</sup> Naproti tomu, v polovině šedesátých let, kdy vládla tolerantnější atmosféra i vůči židovství, se rabín Feder zabývá místem Židů ve světě a v dějinách, velebí židovské přednosti a odsuzuje středověké pronásledování Židů a antisemitismus, aniž by pokládal za nutné obhajovat Židy před jakýmikoli nařčeními.<sup>97</sup>

Zvláštní příklad vyvracení protižidovských předsudků je spojen s článkem „O vědeckém studiu kabaly“ z pera vědeckého pracovníka Státního židovského muzea Otto Munelese (1894–1967). Toto pojednání samo o sobě je shrnutím obsahu dvou knih Geršoma Scholema: *Hlavní proudy židovské mystiky a Šabtaj Cvi a sabatiánské hnutí až do jeho smrti*. V anonymním kurzívním úvodním slovu k tomuto článku je nicméně jako důvod jeho uveřejnění (vedle jeho odborné hodnoty) zdůrazněno zneužívání nejasného pojmu kabala antisemity. Munelesovo obšírné vysvětlení tohoto fenoménu má antisemitskému štvání s pomocí tohoto slova zabránit. Blíže neurčitelný autor se přitom vyhýbá jednoznačnému prohlášení, že problém s neporozuměním termínu kabala, nebo dokonce s antisemitismem je v současném Československu: „Jedním z takových slovních strašidel bylo a *mnohde* dosud je i slovo kabala. V přemnohých hlavách budilo a *místy* ještě budí hrůzostrašnou představu [...].“<sup>98</sup>

### 2.1.2 Práce s textem

Již z dosavadního přehledu je patrné, že autoři příspěvků na náboženská témata často pracovali s tradičními texty, zejména biblickými. Vedle článků o obecných tématech s jejich pomocí vznikala také pojednání o jednotlivých částech Hebrejské bible. Eliáš Katz se opakovaně věnoval pěti svátečním svitkům (Píseň písní, Rút, Pláč, Kazatel, Ester). Dvakrát popsal tento soubor jako celek. Témata, jež v těchto článcích zpracoval, vycházela na rozdíl od jeho dříve zmíněných příspěvků z náboženské problematiky, tedy ze židovské tradice samotné: kupříkladu kanonizace biblických textů, příslušnost k jednotlivým

---

<sup>94</sup> Sicher, „Liška a šlemíl“, s. 5–14, citát ze s. 14.

<sup>95</sup> Týž, „Práce“, s. 11.

<sup>96</sup> Ibid., s. 5–18.

<sup>97</sup> Feder, Židé“, s. 5–13.

<sup>98</sup> Muneles, Otto, „O vědeckém studiu kabaly“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 129–150. Citát ze s. 129. Kurzívou zdůraznila M. Š.

židovským svátkům, či pravidla jejich používání během oslav svátků.<sup>99</sup> Zároveň Katz v ŽR publikoval své překlady knih Rút a Ester do slovenštiny.<sup>100</sup> (Své překladatelské dovednosti osvědčil Eliáš Katz také později, když v roce 1967 publikoval v ŽR svůj překlad povídky s náboženskou tematikou a sociálně kritickými aspekty s názvem „Etrog“ od čerstvého nobelisty Šmuela Josefa Agnona.)<sup>101</sup> Eliáš Katz se zaměřil rovněž na biblický text samotný, a to ve dvou statích, jednak o jisté skupině úprav jeho čtení („Tikuné soferim: Nejstaršie emendácie biblie“),<sup>102</sup> jednak o hypotetické funkci jednoho diakritického znaku, který se v textu Hebrejské bible vyskytuje („Nun inversum a bustrafedón“).<sup>103</sup> Jsou to odborné články, na rozdíl od jiných jeho prací prosté jakéhokoli širšího přesahu.

Ve druhé polovině šedesátých let publikoval populárně naučné črty o jednotlivých oddílech Hebrejské bible také Richard Feder. Postupně zpracoval několik mudroslovných spisů, knihu Žalmů,<sup>104</sup> Přísloví<sup>105</sup> a knihu Jób. Každý z těchto spisů systematicky popsal a svůj výklad doprovodil rozsáhlými citacemi. Každá mu opět poskytla příležitost věnovat se etice. O knize Jób například tvrdí, že její autor vyřešil otázku teodicey závěrem, že utrpení je člověku prospěšné, neboť jej učí soucitu. Doslova píše: „Vždyť jen lidé, kteří sami mnoho zakusili, mají hluboký soucit s jinými nešťastníky. [...] V tomto ohledu je kniha Ijjob [...] výchovnou pomůckou a její autor prokázal lidstvu velikou a dobrou službu.“<sup>106</sup>

Židovskému písemnictví se věnoval rovněž oblastní rabín Bernard Farkaš. Pro druhý ročník ŽR sepsal pojednání o Mišně, o jejím obsahu a zejména procesu její kodifikace.<sup>107</sup> V šedesátých letech čtenářům podobně (se zřetelem ke genezi textu) představil také knihy proroků Izajáše a Jeremjáše. Ačkoli obšírně popisuje společenské a zvláště politické

---

<sup>99</sup> Katz, Eliáš, „Chaměš megilot – pět svitků: Úvod do diela a jeho liturgický význam“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 28–33 a Týž, „Biblické svitky a ich poradie“, *ŽR 5729 (1968–1969)*, Praha: RŽNO, 1968, s. 21–31.

<sup>100</sup> „Kniha Rút“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 33–45. „Megilat Ester – svitok Esterin“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 16–33. U knihy Ester není sice Eliáš Katz vůbec uveden, ani jako autor úvodu ani jako překladatel. Na základě okolnosti, že obojí je ve slovenštině, a Katzova soustavného zájmu o pět svátečních svitků však předpokládám, že je původcem překladu i úvodního slova.

<sup>101</sup> Agnon, S. J., „Etrog“, př. a pozn. opatřil E. Katz, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 29–37.

<sup>102</sup> Katz, Eliáš, „Tikuné soferim: Nejstaršie emendácie biblie“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 12–23.

<sup>103</sup> Týž, „Nun inversum a bustrafedón“, *ŽR 5725–1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 15–22.

<sup>104</sup> Feder, Richard, „Tehilim – Žalmy“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 3–20.

<sup>105</sup> Týž, „Přísloví Šalomounova“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 3–20.

<sup>106</sup> Týž, „Kniha Ijjob“, *ŽR 5729: 1968–1969*, Praha: RŽNO, 1968, s. 3–20. Citát ze s. 20.

<sup>107</sup> Farkaš, Bernard, „Mišna“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 81–89.

aspekty Izajášovy prorocké zvěsti, neredukuje ji pouze na sociální kritiku,<sup>108</sup> jako to činí sovětský marxistický historik Vsevolod Avdijev ve své knize *Dějiny starověkého východu*.<sup>109</sup> Tato kniha měla v padesátých letech sloužit jako podklad k přepracování expozic Státního židovského muzea v intencích marxismu-leninismu,<sup>110</sup> lze jí tudíž použít jako zdroje k poznání oficiálních názorů na judaismus. Pro Avdijevovu publikaci není judaismus hlavním tématem, ani zde judaismus není zhodnocen v úplnosti svého historického vývoje. Avdijevův zájem o starověk, potažmo využívání bible jako jednoho z pramenů nicméně představuje styčný bod mezi jeho prací a příspěvky v ŽR, které z biblických spisů čerpají své náměty.

Avdijev klade hlavní důraz na sepětí podoby náboženství s formou společenského uspořádání. Tvrdí, že starověcí Izraelité podléhali silnému vlivu sousedních národů a že stejně jako ony zbožšťovali různé přírodní jevy (kameny, stromy, zvířata, oheň, bouři, vítr). Pod vlivem rodového zřízení se podle Avdijeva k tomuto kultu přidružilo také uctívání předků. S dalším vývojem společnosti se tato božstva transformovala v místní a státní bohy. Při popisu náboženství v době království uvádí výlučně doklady toho, jak náboženství propůjčuje autoritu a moc králi, potažmo „třídnímu otrokářskému zřízení“. Není zřejmé, zda Avdijev popisované proměny náboženství chápe jako evoluci, jako nutnou součást duchovního vývoje lidstva, která přinesla alespoň dílčí pozitivní výsledky. Přinejmenším „káravé řeči proroků a vrcholně umělecké lyrické básně (žalmy)“ hodnotí jako jedna z nejlepších děl světové literatury.<sup>111</sup>

Pouze částečně podobně jako Avdijev si počíná Bernard Farkaš v článku „Mythy a pověsti geneze“,<sup>112</sup> což byl jeho první článek v ŽR po návratu z vězení (viz kapitola 1.3, s. 16). Tak jako Avdijev přistupuje k první knize Mojžíšově s odstupem, avšak zatímco Avdijev nahlíží na náboženství starověkých Izraelitů společenským prizmatem, Farkaš využívá hledisko racionalistické. Na jedné straně připouští, že biblický text má svou krásu a působivost,<sup>113</sup> na druhé straně za jeho prapůvodce označuje člověka na prvotním stupni duchovního vývoje,<sup>114</sup> kterého také přirovnává k dítěti.<sup>115</sup> Přiznává mu zvědavost a

---

<sup>108</sup> Týž, „Analytická úvaha o knize proroka Izaiáše“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 30–31.

<sup>109</sup> Avdijev, Vsevolod Igorevič, *Dějiny starověkého východu*, 2. přepr. a dopl. vyd., Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1955, s. 372.

<sup>110</sup> Veselská, *Archa paměti*, s. 228, pozn. 33.

<sup>111</sup> Avdijev, *Dějiny*, s. 374–376. Citace ze s. 376.

<sup>112</sup> Farkaš, Bernard, „Mythy a pověsti geneze“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 116–122.

<sup>113</sup> *Ibid.*, s. 117.

<sup>114</sup> *Ibid.*, s. 116.

<sup>115</sup> *Ibid.*, s. 120.

vnímavost vůči přírodním dějům. Jelikož však tento dávný člověk neměl na rozdíl od dnešního člověka k dispozici vědu, řešil otázky, které před ním v důsledku pozorování a vrozené touhy po poznání vyvstávaly, pomocí obrazotvornosti a víry v metafyzické jevy.<sup>116</sup> Je zde tedy zřetelný předpoklad duchovní evoluce lidstva, na jejímž vrcholu se nachází věda. Tím, že jsou náboženské představy prohlášeny za raný článek tohoto vývoje, získávají v rámci vědeckého světového názoru jistou legitimitu, což byl pravděpodobně Farkašův záměr. Cenou za tuto legitimizaci je však degradace významu biblického textu a upozadění pasáží, jež nelze interpretovat jako zárodek vědeckého poznání. Vedle Federova etického redukcionismu je Farkašův článek ojedinělým dokladem redukcionismu racionalistického.

### 2.1.3 Pokrokové osobnosti

Hodnota přikládaná autory ŽR rozumovému přístupu a pokroku je zřejmá také ve skladbě osobností, jimž jsou na stránkách periodika věnovány populárně naučné medailony. Již v prvním ročníku Bernard Farkaš představuje čtenářům život a dílo významné postavy středověké filosofie, Maimonida. Když v závěru vyhodnocuje jeho přínos, chápe jeho filosofické dílo opět jako překonanou etapu, doslova říká, že „Maimonidova filosofická soustava [...] už dávno [...] ztratila na platnosti“. Nicméně „osvobození intelektu“ od „slepé“ víry bylo předstupněm počinů Barucha Spinozy a Mosese Mendelssohna.<sup>117</sup>

Vedle Maimonida se v 50. letech objevuje v ŽR několik článků věnovaných židovským autorům 19. století, kteří se snažili popsat židovskou kulturu a dějiny v souladu se standardy dobové vědy, jinými slovy vytvořili obor *Wissenschaft des Judentums*. V samostatném medailonu je představen zakládající představitel tohoto hnutí Leopold Zunz (1794–1886),<sup>118</sup> jakož i rabín, překladatel a badatel Michael Sachs (1808–1864).<sup>119</sup> Rovněž zde byl připomenut Šelomo Jehuda Rapoport (1790–1867), rabín a autor životopisů důležitých židovských historických osobností.<sup>120</sup> Text o něm, který byl v ŽR otištěn, sepsal roku 1890, u příležitosti stého výročí Rapoportova narození David

---

<sup>116</sup> Ibid., s. 118.

<sup>117</sup> Farkaš, Bernard, „Maimonides: K 750. výročí jeho smrti“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 54–60. Citace ze s. 60.

<sup>118</sup> Farkaš, Bernard, „Leopold Zunz: K sedmdesátému výročí jeho úmrtí“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 63–67.

<sup>119</sup> Iltis, Rudolf, „Michael Sachs“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 88–91.

<sup>120</sup> Kaufmann, David, „Salomon Jehuda Löb Rapoport“, př. a úvodem dopl. S. Taraszka, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 33–44.

Kaufmann (1852–1899), který byl sám směru *Wissenschaft des Judentums* součástí. Styl jeho článku je velmi květnatý a patetický. Kaufmann zdůrazňuje, že *Wissenschaft des Judentums* zprostředkovala poznání velikosti židovské minulosti, a tak po emancipaci zachránila sebevědomí Židů, konfrontovaných s většinovým osvícenským světonázorem.<sup>121</sup> Kaufmann Rapoportův pokládá za zásadní postavu *Wissenschaft des Judentums*,<sup>122</sup> i když dnes se o jeho příslušnost k tomuto směru vedou spory, neboť na rozdíl od jiných jeho představitelů nebyl univerzitně vzdělán.<sup>123</sup>

Všichni v ŽR zastoupení proponenti *Wissenschaft des Judentums* byli nějakým způsobem spojeni s českými zeměmi. Kaufmann se narodil v Kojetíně a zemřel v Karlových Varech, Zunz, Sachs i Rapoport přechodně zastávali funkce v pražské židovské obci. Tato fakta jsou v textu uvedena bez zvláštního zdůrazňování, v případě Zunze není zamlčena ani jeho nespokojenost s provinčností pražského milieu. Pouze u Michaela Sachse stojí jeho vztah k české kultuře v popředí, neboť po citaci stručného encyklopedického hesla o jeho životě a díle následuje zevrubná informace o působení Františka Škroupa v pražské Staré škole a pravděpodobně překlad dopisu, v němž se Michael Sachs obrací na představenstvo Staré školy s ostrou kritikou za to, že byl František Škroup bezohledným způsobem propuštěn z místa dirigenta sboru a byl údajně nahrazen člověkem, který dle Sachse neměl žádoucí mravní profil. Závěr článku obsahuje informaci, že Sachsovi se podařilo tímto dopisem rozhodnutí vedení synagogy zvrátit, a Škroup zde nadále působil.<sup>124</sup>

Vedle zastánců *Wissenschaft des Judentums* patří k představitelům moderny a pokroku, jimž je v ŽR věnován prostor, také významný reformní rabín a myslitel Leo Baeck. Když v roce 1956 zemřel, byl v ŽR publikován jeho esej. Na rozdíl od dříve jmenovaných osobností není ve stručném úvodním slově zmíněna žádná souvislost mezi Leo Baeckem a českými zeměmi, ani jeho pobyt v terezínském ghettu. V samotném Baeckově textu s názvem „Orthodoxně [sic] nebo obřadně?“ autor hodnotí kladně, že židovství nemá ortodoxii v přesném slova smyslu, tedy věroučná dogmata, a díky tomu se přizpůsobuje dějinnému vývoji i individualitě věřících. Dále Baeck ve svém výkladu staví proti ortodoxii tradiční rituální úkony (tedy ortopraxi) jako klíčový rys judaismu.

---

<sup>121</sup> Ibid., s. 36.

<sup>122</sup> Ibid., s. 36 a 42.

<sup>123</sup> Bitzan, Amos, „Wissenschaft des Judentums“, in *Oxford Bibliographies* [online], last modified on 27. 6. 2017, [cit. 2020-01-03], dostupné z: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199840731/obo-9780199840731-0157.xml>

<sup>124</sup> Iltis, „Michael Sachs“, s. 88–91.

Následně náboženské úkony dělí na dvě skupiny, avšak aniž by je přesně vymezil, což pravděpodobně souvisí s jeho respektem vůči individuálnosti a proměnlivosti názorů v čase. První skupina rituálních praktik podle něj symbolicky vyjadřuje náboženské myšlenky. Pokud tuto funkci neplní, může od nich člověk upustit, neboť jinak se ocitá v nebezpečí, že bude jejich vykonávání samo o sobě považovat za zbožnost. Je to však pouze jeho individuální rozhodnutí, co pro něj smysl ztratilo, může jiný Žid doposud chápat jako smysluplné a zachovávat. Rituály z druhé skupiny mohou dle Baeckova názoru přetrvávat, třebaže se k nim nepojí žádný zřetelný symbolický význam. Jsou „dokonale neškodné“ a hlavně udržují pouta jednak v rámci pospolitosti, jednak vzhledem k minulým generacím. Pro svůj společenský rozměr nezávisí pouze na rozvaze jednotlivce, nýbrž na konsenzu obce a ten kdo o nich pochybuje, ale chce se podílet na společenství, by se měl obecnému úsudku podřídit.<sup>125</sup>

Nelze však tvrdit, že by konzervativnější židovští představitelé neměli na stránkách ŽR vůbec zastoupení. V jejím prvním čísle byl uveřejněn medailon rabína Jechezkela Landaua z pera Emila Davidoviče ke 200. výročí Landauova zvolení vrchním pražským rabínem. Tento text má spíše legendistický než střízlivě historický ráz. Je zde bez odsudku zmíněno Landauovo vystoupení proti Mosesi Mendelssohnovi, zároveň však Davidovič uvádí, že si Landau velmi vážil Maimonidova díla, a obšírně popisuje jeho skepsi vůči magickým amuletům.<sup>126</sup> Velmi podobný je i článek slovenského příspěvatele Roberta Neumanna o rabínech pochovaných na bratislavském hřbitově, z nichž je největší díl pozornosti věnován Chatamu Soferovi. Také Neumann píše o Soferově nekompromisním boji proti novátorům a reformátorům, aniž by ho kritizoval, zmiňuje nicméně, že nezažímal nepřátelský postoj vůči světskému vzdělání.<sup>127</sup>

#### 2.1.4 Východoevropské židovství

Tradiční pojetí náboženství, jež by mohlo být bližší některým slovenským Židům nebo těm původem z Podkarpatské Rusi, bylo celkově v ŽR v menšině. Náboženské praxi, na rozdíl od biblických textů, nebyly věnovány samostatné články, nejobsáhleji a zároveň nejstřícněji se tímto tématem zabýval výše uvedený esej Leo Baecka. Kupříkladu rabín

<sup>125</sup> Baeck, Leo, „Orthodoxně nebo obřadně?“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 66–70.

<sup>126</sup> Davidovič, Emil, „Rabi Jechezkél Landau: K dvoustému výročí jeho zvolení vrchním rabínem pražským“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 22–26.

<sup>127</sup> Neumann, Robert, „Mauzóleum v Bratislave“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 64–70. O Chatamu Soferovi s. 67–69, o jeho postoji ke světskému vzdělání s. 68.

Feder, když popisoval Mojžíšovy zákony, nevěnoval kašrutu zvláštní pozornost a zdá se, že na něj nahlížel víceméně prizmatem rozumu jako na hygienické předpisy.<sup>128</sup>

Zmínka o tom, že československá židovská pospolitost je nábožensky různorodá, se v ŽR vyskytuje ojediněle, a to v oslavném příspěvku k životnímu jubileu rabína Gustava Sicheřa, jehož údajně uznávají jak „neologové“, tak „orthodoxové“.<sup>129</sup> Adresně o Židech původem z Podkarpatské Rusi jako o skupině s odlišnými náboženskými zvyklostmi se nehovoří. Proto se nabízí pouze možnost prozkoumat, v jakých souvislostech se v ŽR objevuje náboženská tradice východních Židů vůbec.

V již zmíněném článku „Liška a šlemíl“ počíná Gustav Sicheř svůj výklad o židovském idealismu od východoevropského talmudisty. Cituje J. L. Perece, Ch. N. Bialika i vlastní zkušenost z dob první světové války, když líčí, jak se talmudista odvrací od vezdejšího světa a uniká z něj do vytrvalého náboženského studia. Sicheř takové jednání chápe jako neblahé a zpátečnické: „Realistický židovský člověk dneška zavrhne studium, které vede k útěku ze střízlivého denního života a k macešskému postoji k radostem těla, tu upřílišněnou abstrakci a tu hypertrofii mozku.“<sup>130</sup> Pozitivní rozměr dodává východoevropskému talmudistovi v Sicheřově textu pouze fakt, že je ryzím opakem stereotypu Žida bažícího po mamonu.

K vzdělanosti založené na talmudské literatuře je vstřícnější stálý spolupracovník ŽR, básník, prozaik a publicista František Gottlieb (1903–1974) v textu „Návštěvou v ješivě“, který napsal již roku 1927. V ŽR byla tato reportáž o ješivě ve slovenských Huncovcích otištěna v roce 1964, tedy v době ideologického uvolnění. V úvodní pasáži, jež předchází popisu osobního setkání s huncovskými Židy, vyjadřuje obdiv k sebevědomé odlišnosti, kterou se vyznačují „ortodoxní“ Židé, navštěvující české lázně. Dále popisuje, kterak jeho předběžné představy o izolovaném a exotickém ghettu narazily na skutečnost, že židovská obec v Huncovcích je velká jako běžná židovská obec v Čechách, žije rozptýlena mezi ostatním obyvatelstvem a ve vnějškových záležitostech (oděvu a architektuře) se nebrání moderním většinovým trendům. Po bližším seznámení se studenty ješivy uznává jejich upřímnou oddanost studiu, třebaže odporuje západním představám o zájmech mladých lidí (Gottlieb se nicméně zmiňuje o tajném čtenáři ilustrovaného časopisu mezi

---

<sup>128</sup> Feder, „Dobro a zlo“, s. 32.

<sup>129</sup> Davidovič, Emil, „Vrchní rabín Dr. Gustav Sicheř pětasedmdesátníkem“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 21.

<sup>130</sup> Sicheř, „Liška“, s. 12.

studenty). Líčí také, že studenti byli k němu i jeho světonázoru a způsobu života vstřícní, když se přesvědčili, že ani on sám na ně nehledí s despektem.<sup>131</sup>

V ŽR je věnována pozornost také východoevropskému chasidismu, nejobsáhleji v souvislosti s osobností Jiřího Mordechaje Langerera – mimo ni se v ŽR nacházejí o chasidismu pouze úsečné zmínky v Sicherově článku o Chasidej Aškenáz<sup>132</sup> a v již zmíněné Munelesově stati o kabale.<sup>133</sup> O Jiřím Langerovi vyšel v ŽR vzpomínkový portrét „Můj bratr Jiří“ z pera jeho bratra Františka doprovobený úryvkem z *Devíti bran*<sup>134</sup> a článek publicisty a překladatele Františka Kafky „Pražský mládenec mezi chasidy“.<sup>135</sup> František Langer se ve svých vzpomínkách načrtává na příkladu vlastní rodiny vývoj vztahu českých Židů k náboženství jako rozsáhlou asimilaci, aby přiblížil podivný dojem, jež vyvolávaly v Praze zvyklosti, jež si bratr osvojil při svém pobytu mezi chasidy. Z jeho líčení je zřetelný odstup, až odpor vůči těmto praktikám, situaci v rodině po bratrově návratu dokonce přirovnává ke Kafkovu dílu *Proměna* a jeho sympatie jsou při tom spíše na straně příbuzných než „nestvůrného hmyzu“. Později kladně kvituje, že Jiřího vystupování se přiblížilo západním standardům a celkově vyjadřuje medailon vřelou náklonnost k bratrovi. Na chasidy z bratrovy knihy hledí jako na cosi exotického a dojemně roztomilého. V závěru konstatuje, že za druhé světové války víceméně podlehl zkáze a patří minulosti.

Stať Františka Kafky obsahuje vedle shrnutí díla Jiřího Langerera především rozsáhlé citace z Langerovy *Erotiky kabaly* o uspořádání chasidské společnosti a z *Devíti bran* o povaze chasidské nauky. V závěru František Kafka vyzdvihuje fakt, že Langer psal o chasidismu jsa nad něj povznesen, „s úsměvem člověka, jenž jej pochopil z vyšší filosofické hladiny“.<sup>136</sup> Mám za to, že Kafka přehání. I z pasáží, které cituje, je zřejmé, že Langer

---

<sup>131</sup> Gottlieb, František, „Návštěvou v ješivě“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 121–125.

<sup>132</sup> Sicher, Gustav, „Kniha zbožných' ve světle sociální pedagogiky“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 13. Zde novověký chasidismus tvoří pouze oslí můstek k Martinu Buberovi a jeho životnímu jubileu.

<sup>133</sup> Muneles, „O vědeckém studiu kabaly“, s. 145.

<sup>134</sup> Langer, František, „Můj bratr Jiří“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 83–99. Tento text napsal František Langer jako úvod pro anglické vydání *Devíti bran* z roku 1961 (Langer, František, *Byli a bylo*, 3. rozšířené vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 148), čemuž odpovídá začátek této stati v ŽR: „Aby mohla tato kniha vzniknout [...]“ (Langer, „Můj bratr“, s. 83). Jelikož anglický překlad *Devíti bran* vyšel o dva roky později než příslušná ŽR, je článek v ŽR pravděpodobně nejen prvním uveřejněním Františkových vzpomínek v češtině, ale jejich nejstarší publikací vůbec. Později byl text začleněn do Langerových memoárů *Byli a bylo* a stal se běžnou součástí dalších vydání *Devíti bran*.

<sup>135</sup> Kafka, František, „Pražský mládenec mezi chasidy“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 53–63.

<sup>136</sup> *Ibid.*, s. 63.



nahlížel na chasidismus nejen s reflexivním odstupem vůči svým někdejší osobním zkušenostem, ale i vázán vřelým a hlubokým poutem.<sup>137</sup>

Východoevropské pojetí židovství, včetně chasidismu, je pochopitelně přítomné i v některých jidiš povídkách, které se v ŽR objevovaly pravidelně zejména do začátku 60. let. Někdy také na něj cílí jejich sociální kritika. Z tohoto hlediska je zvláště zajímavé, až paradoxní, že v oficiálním periodiku židovské náboženské obce byla otištěna povídka J. L. Perece „Štrajml“. Ta sice satirizuje různé neblahé společenské jevy, ale jejím hlavním terčem je autorita náboženství, jež zasahuje závaznými náboženskými úkony (kašrut, taharat našim či svatební obřad) nepřirozeně do života lidí, a tak v povídce zničí život svobodné matky i jejího dítěte.<sup>138</sup> Kromě této Perecovy rané protinábožensky laděné prózy však v ŽR vyšla například jeho pozdější povídka „Rozhovor“, v níž nachází v chasidismu hodnotné humanistické myšlenky.<sup>139</sup>

Úhrnem lze říci, že v ŽR stojí v popředí univerzalistické, racionálně a vědecky vyložené aspekty židovství a jeho sepětí s reálným, vezdejší svět. Opakovaně je věnována pozornost historickým osobnostem, jež lze označit za pokrokové (středověcí filosofové, zastánci Wissenschaft des Judentums). Témata, jež se těmto tendencím vymykají, však nejsou ze ŽR zcela vytlačena. Velice často se náboženské články opírají o tradiční židovské texty, zejména biblické. Náboženská praxe, jež má blíže k partikularistickému pólu než k univerzalistickému, slouží autorům ŽR jako téma zřídka. ŽR odráží více moderní světonázor některých rabínů a dobového prostředí, než tradicionalistické zájmy některých potenciálních čtenářů, například z Podkarpatské Rusi. Jejich přítomnosti se nevěnuje zvláštní pozornost a padne-li víceméně ojediněle zmínka o některém dílčím aspektu náboženského života ve východoevropském židovství, jež je jejich náboženské zkušenosti relativně nejbližší, týká se to vždy pouze minulosti a zpravidla je to rovněž za výhradní záležitost minulosti považováno. Náboženským tématům je věnováno v rámci ŽR více prostoru v letech padesátých než šedesátých, což je pravděpodobně mj. důsledkem ztrát mezi československými rabíny, s nimiž se židovská komunita v daném období potýkala.

---

<sup>137</sup> Viz např. pasáž o motivaci k sepsání *Devíti bran*, *ibid.*, s. 58.

<sup>138</sup> Percec, J. L., „Štrajml“, př. J. Markovič, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 127–134. Povídka je dostupná také ve výboru *Rozinky a mandle*, ed. př. a doplňujícími materiály opatřil J. Markovič, Praha: Odeon, 1968, s. 89–98.

<sup>139</sup> Percec, J. L., „Rozhovor“, př. S. Taraszka, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 155–158.

## 2.2 Politika

Analogicky k předchozímu tematickému oddílu, na jehož počátku jsem se zmínila o náboženském kalendáriu, zahájím tuto část popisem sekulárního kalendária, které tvoří jakýsi jeho politicky angažovaný komplement. Na začátku prvního ročníku ŽR je vytištěn kalendář na rok 1955, po němž následuje soupis státních svátků, významných dnů a výročí. V něm jsou zahrnuty svátky a další dny oslavující významné postavy a události světového komunistického hnutí (např. K. Liebknecht a R. Luxemburgová, V. I. Lenin, K. Gottwald, Kim Du Bon, G. Dimitrov) a další součásti oficiální ideologie východního bloku (Den Sovětské armády a sovětských námořních sil, Mezinárodní družstevní den, Den sovětského rozhlasu, Den horníků, apod.). Výrazně jsou zde zastoupená také výročí událostí z druhé světové války (bitva u Stalingradu, vyhlášení Košického vládního programu, vyhlazení Lidic a Ležáků, aj.).<sup>140</sup> V tomto kontextu je nápadná absence jakýchkoli výročí týkajících se šoa, řekněme povstání ve varšavském ghettu, zplynování podstatné části rodinného tábora v Osvětimi nebo osvobození tábora v Osvětimi Rudou armádou.

O rok později je příslušný seznam zkrácen a spolu s kalendářem odsunut na přídeští. Objevuje se v něm však „Den vzpomínky na mučedníky z Českých krajů“ (23. února 1956) a „Den vzpomínky na mučedníky ze Slovenska“ (30. května t. r.). Zda termín „mučedníci“ znamená oběti šoa, není jisté. O rok později se na přídeští nachází pouze seznam výročí a obě zmíněné položky v něm chybí. Od následujícího ročníku 5718 (1957–1958) se již v ŽR ani občanský kalendář, ani seznam výročí nevyskytují.

O prvním příspěvku prvního ročníku ŽR, Sicherově článku „Mír“ se zřetelně politicky proklamativním závěrem jsem již pojednala v části věnované náboženství. Po ní v ŽR 5715 následuje stať „Dva milníky na cestě k novému životu“. Anonymní autor v ní podává výklad československých dějin 20. století, který se odvíjí od dvou aktuálních kulatých výročí: ruské revoluce z roku 1905 a konce druhé světové války v roce 1945. Autor s odvoláním na výrok vysokého představitele KSČ Václava Kopeckého prohlašuje, že vznik samostatného Československa v roce 1918 umožnila Velká říjnová socialistická revoluce, jíž byla revoluce roku 1905 předzvěstí. Těžiště pisatelova zájmu však spočívá v politickém vývoji od 30. let dále. Bezejmenný autor tvrdí, že fašismus byl imperialistickou zbraní namířenou proti Sovětskému svazu (podobně též prohlašuje, že antisemitismus a

---

<sup>140</sup> ŽR na rok 5715 (1954–1955), Praha: RŽNO, 1954, s. 3–6.

rasismus jsou prostředky, jimiž imperialismus odvádí pozornost od pravých viníků bídy a utrpení pracujícího lidu). První obětí fašismu se z geopolitických důvodů stalo Československo. Když autor píše o Mnichovské dohodě, staví proti sobě KSČ prozíravě varující před nebezpečím a SSSR nabízející pomoc na straně jedné a na straně druhé zbytek československé politické reprezentace, která důvěrou v západní spojence a odmítnutím sovětské pomoci údajně zradila národ. Mnichovská dohoda a následná válka byla dle pisatele pro československé občany, nežidovské, a tím spíše židovské, zdrojem poznání, že mír si mohou zajistit pouze vybudováním nové, socialistické společnosti. V ní požívají občané židovského vyznání naprosté rovnosti a svobody v náboženském životě a jejich náboženské společenství je hmotně zajištěno ze strany státu.<sup>141</sup>

Dále byl v prvním ročníku ŽR uveřejněn rovněž anonymní, stručný článek „Denní chléb“.<sup>142</sup> Zde je veleben chléb společně s mírem. Když autor čtenáře burcuje, aby všichni společně pracovali pro větší blahobyt, paradoxně, nicméně v souladu s dobovým diskurzem, používá slovní spojení „boj o chléb“ a dále tuto metaforu rozvádí: „rolníci v první linii, [sic] a všichni ostatní v týlu“. Celý příspěvek je velmi obecný, neobrací se specificky k Židům. V krátkém textu je jen jednou zmíněno náboženství, a to rovněž obecně: „Jestliže správně chápeme přikázání, daná nám Bohem, pak je nám jasné, že boj o mír a o chléb je naší nejvlastnější věcí.“ Ona přikázání nemusí být dle kontextu nutně micvot, pravděpodobně jsou jimi míněny etické maximy, které uznávají i křesťanské církve.

Také o rok později lze v ŽR na rok 5716 (1955–1956) nalézt výrazně politicky angažovaný text nadepsaný „Mír přináším Blízkému i Vzdálenému, Mír posvěcuji“. Ani tentokrát není jeho autor uveden. Jeho celková podoba však více odráží židovský kontext. Autor nejprve prohlašuje, že Židé si přejí mír, třebaže od biblických dob až po povstání ve varšavském ghettu mnohokrát prokázali statečnost v boji. Ústřední část článku v zásadě předkládá socialistický pohled na aktuální dění ve světě polarizovaném studenou válkou, tuto interpretaci však doplňuje o náboženskou rovinu, když na různé události aplikuje biblické výroky o míru a spravedlnosti. Masové protesty proti válkám a militarismu tak dle anonymního autora přibližují naplnění Izajášových eschatologických vizí o všeobecném míru a údajní viníci dobových konfliktů (např. na Tchaj-wanu) jsou ztotožněni s hříšníky popisovanými tímž prorokem. Biblické výroky o spravedlnosti ve správě

<sup>141</sup> „Dva milníky na cestě k novému životu“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 16–18.

<sup>142</sup> „Denní chléb“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 21.

veřejných záležitostí jsou v příspěvku vztaženy na budování socialistického státu, zejména na jeho hospodářský rozvoj. Text uzavírá proklamace, že Židé optimisticky hledí do nadcházejícího roku 5716 a jsou odhodláni společně s ostatními pracovat pro mír.<sup>143</sup>

Doposavad zmíněné články jsou postavené na obecných pojmech důležitých pro socialistickou ideologii, nebo na tématech významných pro československou společnost jako celek. V článcích „Dva milníky na cestě k novému životu“ a „Mír přináším Blízkému i Vzdálenému, Mír posvěcuji“ je sice zmíněna nacistická perzekuce Židů, netvoří však jejich osu. Politicky angažované statě, jež od počátku 60. let publikoval v ŽR její redaktor Rudolf Iltis, jsou oproti tomu založeny na dílčích tématech souvisejících se šoa a Iltis se k nim za židovskou komunitu vyjadřuje právě z pozice oběti nacistického pronásledování. Tak například v prvním ze svých článků tohoto zaměření, nadepsaném „Řeknu panu prezidentovi...“, pranýřuje americký rasismus dle jeho názoru v principu shodný s nacistickými teoriemi: „Po krvavých, hrůzných zkušenostech z doby nacismu a fašismu víme až příliš dobře, jaké nešťastné následky přinesla nietzschovská filosofie o ‚nadlidích‘. Devadesát procent našich příbuzných a blízkých, lidí učených i prostých, starců i dětí, proletářů i kapitalistů doplatilo svými životy na ono d'ábelské povyšování jedné rasy nad druhou.“<sup>144</sup> Opakovaně, ostatně i v tomto článku,<sup>145</sup> Iltis nastoluje téma s šoa spojené ještě úžeji, totiž že bývalí nacisté zastávají ve Spolkové republice Německo významné funkce, aniž by byli potrestáni za svá provinění z nacistické éry. Když například v příspěvku „Proto“ Iltis píše o procesu s Adolfem Eichmannem, tvrdí, že Eichmann skrývá se čekal, až jeho souputníci vytvoří v SRN opět nacistický režim. V té souvislosti Iltis zmiňuje, že Západní Německo nakupuje zbraně v Izraeli, od potomků svých obětí. O zásluhách státu Izrael na dopadení Adolfa Eichmanna a jeho postavení před soud naproti tomu Iltis vůbec nehovoří.<sup>146</sup>

Paradigma konfrontace západoněmeckého viníka s židovskými oběťmi je zvláště obsáhle a působivě rozvinuto v příspěvku „Dopis dr. H. Globkovi“. Hans Globke byl právník, který zastával administrativní funkci v nacistickém státním aparátu, přičemž se podílel na přípravě protižidovských zákonů i jejich následném výkladu a aplikaci. V poválečném západním Německu byl blízkým spolupracovníkem kancléře Konrada

---

<sup>143</sup> „Mír přináším Blízkému i Vzdálenému, Mír posvěcuji“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 77–80.

<sup>144</sup> Iltis, Rudolf, „Řeknu panu prezidentovi...“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 60–61.

<sup>145</sup> *Ibid.*, s. 62.

<sup>146</sup> Iltis, Rudolf, „Proto!“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 40.

Adenauera. Z těchto důvodů se na něj v době vzniku Iltisova příspěvku zaměřila východoněmecká propaganda a v roce 1963 byl v NDR v nepřítomnosti odsouzen za válečné zločiny.<sup>147</sup> Iltis se ve svém otevřeném dopise obrací přímo na Hanse Globka a informuje ho o nedávno v Československu vydané knize *Deníky dětí*, sestavené z kreseb a zápisků židovských dětí z období šoa. Vykreslení H. Globka v intencích propagandy východního bloku se střídá s citacemi z dětských deníků a ze zápisků člena SS Felixe Landaua. V závěru je ironicky nastolena otázka odměny pro Globka jako spoluautora.<sup>148</sup>

Všechny uvedené texty jsou úvahy. Některé fikční prózy (nejen na téma šoa) otištěné v ŽR se dobové ideologie dotýkají svým protiválečným zaměřením a mírovými apely, ale umělecká díla s jinou, konkrétněji politickou tematikou se v ŽR vyskytují zřídka. Výjimku představuje básnická kompozice „Země se bude usmívat“ o popravě Julia a Ethel Rosenbergových za výzvědnou činnost v americké armádě ve prospěch SSSR. Autorem básně je člen americké komunistické strany Walter Lowenfels. Báseň se nezabývá skutky, za něž byli Rosenbergovi souzeni, vyzdvihuje jejich lásku k vlasti, jejich optimistickou mírovou vizi budoucnosti a zejména fakt, že byli odhodláni zůstat věrni svým ideálům i za cenu smrti a odmítli kompromitující nabídku spolupráce s americkou vládou, která by je zachránila před popravou. Lowenfels opakovaně upozorňuje na fakt, že Rosenbergovi byli Židé.<sup>149</sup>

Ve sledovaném období nemá politika v celkovém objemu příspěvků v ŽR zásadní význam. Politické proklamace, které se zde porůznu nacházejí, se nemění co do podstaty obsahu: Českoslovenští Židé se hlásí k „mírovému táboru“, odsuzují strůjce druhé světové války, mezi něž dle dobového ideologického konstruktů patří i západní politická reprezentace, neboť nacismus a druhá světová válka byly pouze prostředkem, jehož tzv. „imperialisté“ údajně chtěli použít proti SSSR. „Imperialisté a kapitalisté“ zůstávají dle socialistické ideologie válkychtiví i po skončení posledního světového konfliktu. Mírové využití atomové energie údajně odmítají, neboť by poškodilo jejich hospodářské zájmy.<sup>150</sup>

---

<sup>147</sup> Hemmerle, Oliver Benjamin, „Globke Trial (1963)“, in *Atrocities, Massacres and War Crimes: An Encyclopedia*, vol. 1, ed. by Alexander Mikaberidze, Santa Barbara (Cal.): ABC-CLIO, 2013, s. 204–206.

<sup>148</sup> Iltis, Rudolf, „Dopis dr. H. Globkovi“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 36–40.

<sup>149</sup> Lowenfels, Walter, „Země se bude usmívat“, př. S. Taraszka, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 23–26.

<sup>150</sup> Kromě výše zmíněné pasáže z příspěvku „Dva milníky na cestě k novému životu“ (s. 28–29) viz též Katz, Eliáš, „A dám mier v krajine...“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 14–18 a Iltis, „Řeknu panu prezidentovi...“, s. 63, kde Iltis vyčísluje zisk amerických zbrojařských koncernů z jednoho zraněného a mrtvého a tvrdí, že Američané plánovali nechat Němce a Sověty, aby se ve druhé světové válce co nejvíce vyčerpali, a Američané jim pak mohli z pozice silnějšího vnutit své záměry.

I v šedesátých letech při tematizaci nacistické perzekuce Židů Rudolf Iltis zůstává loajální vůči socialistickému světonázoru.

## 2.3 Historie a kultura

Populárně naučné články o židovských dějinách a o roli Židů v kultuře tvoří důležitou součást ŽR. Jestliže jsem v části věnované náboženství uvedla, že témata článků zřetelně nebyla volena dle systematického plánu, pro statě o historii a kultuře to platí rovněž. Lze zde nalézt osamocené, tematicky pro československého židovského čtenáře odlehle příspěvky, jako je např. článek „Židovské sídliska v Južnej Amerike“ z pera rabína Kurta Wilhelma působícího ve Švédsku.<sup>151</sup> Zajímavým příkladem minimální souvislosti s židovstvím je stať Pavla Eisnera o významném Mozartovu libretistovi Lorenzu da Ponte. Ten se narodil v židovské rodině jako Emanuele Conegliano, ale záhy byl pokřtěn a o jeho pozdějším vztahu k Židům není nic známo.<sup>152</sup> I s odkazem na tento článek lze však konstatovat, že témata, která nemají s židovstvím naprosto žádnou souvislost, se v ŽR téměř neobjevují.

### 2.3.1 Židé v Československu

Není překvapivé, že většina osvětových článků se týká dějin a kultury Židů na území Česka a Slovenska. Pokud jde o nejstarší historii, Hana Volavková sepsala pojednání o Raffelstettském celním řádu [sic] a historickém vývoji názorů, zda dokládá či nedokládá přítomnost židovských obchodníků v Čechách v 10. století.<sup>153</sup> Rabín Eliáš Katz oproti tomu rozvinul výrazně smělejší teorii, totiž že osmiramenný hliněný svícen z 2. století n. l., který se nachází ve sbírkách Slovenského muzea v Bratislavě, je chanukija a jako takový je nejstarším dokladem přítomnosti Židů na území dnešního Slovenska.<sup>154</sup>

Slavná epocha pražské židovské obce za vlády císaře Rudolfa II. není na stránkách ŽR opominuta, nelze však tvrdit, že by se jí dostávalo přehnané pozornosti. Spisovatel, zaměstnanec Státního židovského muzea a pravidelný přispěvatel ŽR Jiří Weil (1900–1959) předložil čtenářům soubor historických zpráv o Mordechaji Maiselovi.<sup>155</sup> Je zajímavé, že dvě legendy o rabi Löwovi, které následují po Weilově článku o Maiselovi, byly

---

<sup>151</sup> Wilhelm, Kurt, „Židovské sídliska v Južnej Amerike“, př. S. Taraszka, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 39–42.

<sup>152</sup> Eisner, Pavel, „Emanuele Conegliano“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 85–89.

<sup>153</sup> Volavková, Hana, „Výmluvný dokument“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 77–84.

<sup>154</sup> Katz, Eliáš, „Prvá stopa židovstva na Slovensku“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 56–62.

<sup>155</sup> Weil, Jiří, „Současníci o Morchehajovi Mayzlovi [sic]“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 77–85.

vybrány z knihy Friedricha Thiebergera, filosofa náboženství sionistického zaměření, který před druhou světovou válkou odešel z rodného Československa natrvalo do Izraele. Příslušný úryvek navíc k publikaci připravil Kurt Arje, účastník západního odboje a sionista.<sup>156,157</sup> O deset let později, v ŽR 5728 (1967–1968), byla otištěna Maharalova vlastní báseň „Sedmera roubení“ v překladu Jiřího M. Langer, <sup>158</sup> tedy z jeho výboru hebrejské poezie *Zpěvy zavržených*. Do oblasti umělecké tvorby patří také zpracování golemovské látky z pera Františka Gottlieba, který kombinuje historický námět s aktuálním světonázorem. V jeho povídce je golem dělník, na vlastní žádost rabi Löwem proměněný v stroj, jenž netrpí a může ulevit v práci spolupracovníkům. Bůh však na rabína za opovážlivost, s níž zbavil Boží výtvar lidství, sešle smrt. Císaři, okouzlenému rabínovými schopnostmi a posléze zdrcenému zprávou o divotvůrcově skonu, se dostane poučení od hvězdáře, že lidské jednání musí opírat o zákonnost a zákonitost, potažmo vědu, tedy nikoli o zázraky. Dělník se vrací živý mezi své souputníky a uvědomuje si hodnotu lásky, jíž se předtím zřekl.<sup>159</sup> Stručný souhrn větších uměleckých děl čerpajících z golemovské legendy podává v roce 5729 (1968–1969) Lev Brod.

#### 2.3.1.1 Židé a majoritní kultura, zejména česká

Z různých příspěvků v ŽR lze dovodit, že jejich pisatelé pokládali za hodné zdůraznění dobré a úzké vztahy československé židovské komunity s většinovou společností a její kladný postoj k české a slovenské řeči, kultuře, potažmo lidu. Tak například rabín Eliáš Katz předkládá čtenářům přepis rabínského rozsudku z druhé poloviny 18. století, psaný dobovou slovenštinou a tvrdí, že „dosvědčuje úzký vzt'ah rabína Judu Stražniczkého a celého židovského obyvatel'stva [...] najzápadnejšieho územia Slovenska k ľudu, v strede

---

<sup>156</sup> Arje odešel v roce 1936 do Palestiny, po válce se nicméně vrátil do Československa. Za sionistu byl označen také v interních materiálech Ministerstva školství a kultury. Kadlec, Petr, *Ještě není konec, bojujeme dál...: Osudy občanů z Dobříše ve dvou světových válkách*, Cheb: Arnošt Moucha – Svět křídél, 2018, s. 152–169. Soukupová, Blanka, „Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968: Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu“ in *Yad Vashem: Zpravodaj 2013* [online], [cit. 2020-04-14], dostupné z: <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/czech/newsletter/2013/zidovska.html>

<sup>157</sup> Thieberger, Friedrich, „Výbor z legend kolem osobnosti vysokého rabiho Loewa z Prahy“, z knihy Thieberger, Friedrich, *The Great Rabbi Loew of Prague*, London: East and West Library, 1955 vybral a př. Kurt Arje, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 86–87.

<sup>158</sup> Ben Becalel, Jehuda Leva, „Sedmera roubení“, př. J. Langer, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 125–126.

<sup>159</sup> Gottlieb, František, „Golem: Legenda volným způsobem“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 78–85.

ktorého po celé stáročia nazívali“.<sup>160</sup> Také rabín Feder, známý svým českožidovským smýšlením, ve svých vzpomínkách na rodnou obec vzletně prohlašuje: „Milovali jsme a milujeme český lid, v jehož středu jsme vyrostli [...]“ Sepětí zejména s českým venkovem Feder dále dokládá příkladem svých rodičů, nešťastných, když museli ve stáří opustit svou vesnici, českou, jak Feder zdůrazňuje, a odstěhovat se kvůli zaopatření k dětem do města. Pasáž uzavírá dojemný výčet projevů přátelství a úcty od nežidů, jichž byl Feder svědkem na venkovských židovských pohřbech.<sup>161</sup>

Z kulturní sféry je jako příklad česko-židovské spolupráce dvakrát během čtyř let připomenut sběratel židovských a chodských pověstí Georg Leopold Weisel (1804–1873), jednou v beletrizované životopisné črtě Jiřího Weila, jednou v populárně naučném článku Lva Broda o stycích Boženy Němcové se židovskými literáty. Weiselova souvislost s českou kulturou přitom není postavena jen na osobním přátelství s Němcovou. Weil naznačuje a Brod detailně popisuje, že z jeho díla čerpal náměty pro své *Psohlavce* a židovské legendy ve *Starých pověstech českých* také Alois Jirásek.<sup>162</sup> K článkům se vztahem k významným postavám českého národního obrození patří rovněž již zmíněný příspěvek Rudolfa Iltise o F. Škroupovi a Michaelu Sachsovi (kapitola 2.1.3, s. 29). Z dalších židovských osobností se zásluhami o české umění připomíná Hana Volavková svým příspěvkem mecenáše Alexandera Brandeise (1848–1901), který podporoval výtvarníky z generace Národního divadla. Spíše pozitivní než neutrální popis jeho kontaktů s M. Alšem, F. Ženíškem, J. V. Myslbekem a V. Brožíkem doplňuje odsazený závěr o situaci umělců v současném lidově demokratickém zřízení, které jim skýtá všestranné hmotné zabezpečení, takže mecenášů již není třeba.<sup>163</sup>

V souvislosti s tendencí vyzdvihovat vztah Židů z českých zemí k české kultuře je zajímavé, že organizovanému českožidovskému hnutí nebyla v osvětových člancích věnována soustředěná pozornost až do 2. poloviny 60. let, kdy se tohoto tématu ujal filosof se zájmem o myšlenky Jindřicha Kohna Josef Vyskočil (1922–1992). Ten o českožidovství publikoval v ŽR dva souhrnné články, jeden stručný a jeden obšírnější,<sup>164</sup> a dále stať

---

<sup>160</sup> Katz, Eliáš, „Rabínský rozsudek vynesený v Sobotišti roku 1786“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 15–22. Citace ze s. 15.

<sup>161</sup> Feder, Richard, „Václavice“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 56–58. Citace ze s. 57.

<sup>162</sup> Weil, Jiří, „Ghetto a hranice“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 100–105 a Brod, Lev, „Božena Němcová a židovští spisovatelé: Markus Teller a Leopold Weisl“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 82–84.

<sup>163</sup> Volavková Hana, Alexandr Brandejs a jeho přátelé, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 73–77.

<sup>164</sup> Vyskočil, Josef, „K výročí první organizace českožidovského hnutí“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 75–76 a týž, „Čeští židé a Praha“, *ŽR 5729: 1968–1969*, Praha: RŽNO, 1968, s. 52–57.



věnovanou výlučně Jindřichu Kohnovi, doprovobenou ukázkou z jeho díla. Vyskočil se přitom zajímá o Kohnovo obecné pojetí ideálního lidství, které dává do souvislosti s Masarykovými myšlenkami, ale více rozvíjí jeho vztah k Marxově filosofii.<sup>165</sup> Kohnovy názory na židovství popisuje až ve svém druhém souhrnném článku o českožidovství, zasazuje však judaismus rovněž do univerzalistického rámce, neboť cituje Kohnovy výroky, že také židovství je záležitostí všeobecného významu.<sup>166</sup>

Přibližně v téže době jako Vyskočil publikuje také František Kafka svou stať o významném představiteli českožidovství v oblasti beletrie, Vojtěchu Rakousovi. Kafkův příspěvek je mozaikou různých aspektů Rakousova díla. Zabývá se například otázkou, kde se Tomáš Garrigue Masaryk, který údajně Rakouse povzbuzoval k dalšímu psaní, mohl seznámit s jeho tvorbou (v celé pasáži je Masaryk titulován výhradně jako profesor, nikoli prezident). Také je zde zmínka o anglickém vydání Rakousových povídek, které vyšlo „v době, kdy americká zóna procházela Plzní“. Na druhé straně se však Kafka věnuje i Rakousově sociální citlivosti až uvědomělosti a vyzdvihuje fakt, že jí dosáhl nejen před Velkou říjnovou socialistickou revolucí v roce 1917, ale i před narozením V. I. Lenina. Celý článek pak uzavírá srovnání Vojtěcha Rakouse a Hermanna Kafky, otce Franze Kafky, z hlediska společenského postavení a jazyka, k němuž se přiklonili. Líčí jejich podobné výchozí pozice na českém venkově, ale v závěru staví „skromného“ Rakouse, věnujícího se obuvnické živnosti na libeňském předměstí, a zachovávajícího tudíž věrnost češtině, nad Hermanna Kafku, který se údajně z touhy po společenském vzestupu přimkl k pražské německojazyčné menšině.<sup>167</sup> Ukázky z vlastního Rakousova díla se v ŽR objevují v prvních dvou ročnících a pak u příležitosti stého výročí jeho narození (ročník 5763, tj. 1962–1963). Většinou jsou to vzpomínky na dětství, nikoli jednoznačná fikce.

Z pozdějších českých spisovatelů židovského původu je v ŽR analyzován básník František Gellner, a to dokonce dvakrát: Příspěvek prozaika a publicisty Jaroslava Podroužka (1913–1954) se nachází v prvním ročníku ŽR (5715, tj. 1954–1955),<sup>168</sup> pojednání Františka Gottlieba pak vyšlo v ŽR na rok 5726 (tj. 1965–1966),<sup>169</sup> časový

---

<sup>165</sup> Týž, „Perspektivy člověka ve světle humanitní ideologie“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 47–50 a Kohn, Jindřich, „Myšlenky o demosophii třetího věku“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 51–52.

<sup>166</sup> Vyskočil, „Čeští židé“, s. 56–57.

<sup>167</sup> Kafka, František, „Cesta Vojtěcha Rakouse“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 106–115 a 117–118 (vinou tiskařského omylu byl konec článku přesunut na začátek příspěvku o F. Gellnerovi). Citace ze s. 109.

<sup>168</sup> Podroužek, Jaroslav, „Čtení o Františku Gellnerovi“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 100–105.

<sup>169</sup> Gottlieb, František, „Úsměv Františka Gellnera“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 118–124.

rozestup mezi nimi je tedy výrazný. Podroužkův text je kratší než Gottliebův. Ani jeden z nich nelze označit za strohý a neutrální, navíc oba autoři využívají v úvodu beletrizovaných životopisných vsuvek. Oba hodnotí kladně Gellnerův příklon k češství, ale Podroužek naň klade větší důraz.<sup>170</sup> Oba srovnávají Gellnera s Heinrichem Heinem, ale Gottlieb tak většinou činí v neprospěch Gellnera.<sup>171</sup> Podroužek hodnotí kladně Gellnerovo protiměšťácké zaměření a relativně rozsáhle omlouvá jeho výpady proti Židům jako touhu vychovat je.<sup>172</sup> Gottlieb těmto útokům nevěnuje zvláštní pozornost, jen se kriticky vyjadřuje o jejich umělecké úrovni. Na konkrétním případě upozorňuje, že výpad proti měšťáctví je možná částečně pouze siláckou pózou, zastírající autorovu citlivost.<sup>173</sup> Gellnerovu niternému pocitu neukotvenosti a vykořeněnosti Gottlieb věnuje ostatně více pozornosti než Podroužek a přirovnává Gellnera v této souvislosti k dalším básníkům s aspoň částečně židovským zázemím, Otokaru Fischerovi a Juliu Zeyerovi.<sup>174</sup> Ani téma básníková rozervaného nitra, ani tyto dva autoři svou individualistickou subjektivitou, respektive spiritualitou nevyhovují požadavkům na společenskou angažovanost, optimismus a sepětí s realitou v poezii, jaké v období převládajícího dogmatismu vyjádřil Ladislav Štoll.<sup>175</sup> Srovnávání Gellnera s Fischerem a Zeyerem tak odráží uvolnění, k němuž na poli literární kritiky mezi vydáním Podroužkova a Gellnerova pojednání došlo. Podroužek totiž spojuje Gellnera se S. K. Neumannem (u Štolla představitelem ideálu) a J. Haškem jako přáteli z anarchistických kruhů a s Havlíčkem a Nerudou jako tvůrci, kteří se rovněž vyznačovali mnohostranností, zpěvností verše a aforistickým slohem.<sup>176</sup>

V prvním ročníku ŽR se vedle Podroužkova článku o Františku Gellnerovi nachází také stať satirika Václava Laciny (1906–1993) o Karlu Poláčkovi (1892–1945). Cílem tohoto pojednání je zřetelně obhájit Poláčkovu hodnotu v rámci aktuálního literárního kánonu. Za tím účelem Lacina klade důraz na Poláčkův zájem o maloměšťáctví a frázi. Neidealizované svědectví o těchto fenoménech činí dle Lacinova názoru Poláčkovo dílo přínosným i v nové poválečné éře, ačkoli z hlediska socialistické ideologie, s níž se Lacina

---

<sup>170</sup> Gottlieb, „Úsměv“, s. 122 a Podroužek, „Čtení“, s. 103.

<sup>171</sup> Podroužek, „Čtení“, s. 100–105 (paralela s Heinem tvoří víceméně osu článku) a Gottlieb, „Úsměv“, s. 119 a 120.

<sup>172</sup> Podroužek, „Čtení“, s. 103–104.

<sup>173</sup> Gottlieb, „Úsměv“, s. 119.

<sup>174</sup> Gottlieb, „Úsměv“, s. 121–123.

<sup>175</sup> Čurda, Vojtěch, „Poezie, plevy a zrna: Sedmdesát let od jednoho referátu“, *Dějiny a současnost* 42.1 (leden 2020): 30

<sup>176</sup> Podroužek, „Čtení“, s. 101 a 102.

ztotožňuje, neučinil Poláček ze svých správných pozorování také správné závěry o nutnosti příklonu ke komunismu. Fakt, že Poláček nedošel k socialisticky uvědomělému stanovisku, interpretuje Lacina jako jeho „tragickou vinu“, totiž spoluvinu na nástupu fašismu. Tuto chybu nicméně Poláček podle Laciny odčinil svou smrtí během šoa.<sup>177</sup> Toto kontroverzní tvrzení, že židovská střední třída je si vzhledem ke svému světonázoru sama vinna svou smrtí zapříčiněnou nacistickou perzekucí, se v pozdějších číslech ŽR objevuje zřídka a nikdy v tak otevřené podobě.

Z nejmladších literárních umělců je v ŽR věnován samostatný článek Jiřímu Ortenovi (1919–1941) a Hanuši Fantlovi (1917–1942). O Jiřím Ortenovi napsal příspěvek prodchnutý obdivem Pavel Eisner, a to u příležitosti knižního vydání Ortenových deníků.<sup>178</sup> Tyto deníky také tvoří pramennou základnu textu. Svou stat' Eisner prohlašuje za sbírku poznámek na okraj. Vyzdvihuje Ortenovu úlohu svědka ve vztahu k době nacistické okupace Čech a Moravy, k počínající perzekuci Židů i k jejich budoucímu osudu. S odkazem na svědecké poslání odmítá nařčení Ortena z pasivity.<sup>179</sup> Zdůrazňuje jeho češství, tvrdí, že je prvním básníkem s židovským zázemím, který má zásadní, generační význam pro českou literaturu jako celek.<sup>180</sup>

František Kafka ve svém článku o Hanuši Fantlovi Jiřího Ortena zmiňuje také, když v úvodu líčí těžké období podzimu 1941: Byl napaden Sovětský svaz, začínají transporty, umírá Jiří Orten i další židovský básník Hanuš Bonn a Hanuš Fantl je zatčen. Dále se již Kafka soustředí pouze na Fantla a postupuje prostě chronologicky, zmiňuje Fantlovo dětství v židovském sirotčinci, komunistické uvědomění, rozhořčení nad Mnichovskou dohodou a vůbec lásku k vlasti navzdory druhorepublikovému antisemitismu, kterou Kafka dokládá přetištěnou básní. Cituje také Fantlovu báseň odmítající emigraci, uvádí jeho zapojení do odboje a líčí jeho hrdinskou smrt v Mauthausenu. Fantl svou uvědomělostí a aktivitou splňuje podmínky socialistického ideálu, a proto ho Kafka staví nad Bonna i nad Ortena jako tvůrce s jasnými a správnými názory.<sup>181</sup> Hloubku Kafkova zájmu o Hanuše Fantla dokládá samostatná monografie, jež vyšla o několik let později než zmíněný článek, nicméně pod totožným názvem.<sup>182</sup>

---

<sup>177</sup> Lacina, Václav, „Svět Karla Poláčka“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 106–111.

<sup>178</sup> Eisner, Pavel, „Jinoch Exodus“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 79–93.

<sup>179</sup> *Ibid.*, s. 80–82.

<sup>180</sup> *Ibid.*, s. 86–87 a 91–93.

<sup>181</sup> Kafka, František, „Hanuš Fantl – neumlčený básník“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 31–35. Srovnání světonázoru Fantla, Ortena a Bonna na s. 34–35.

<sup>182</sup> Kafka, František, *Hanuš Fantl: Neumlčený básník*, Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1964.

### 2.3.1.2. Židovské památky v ČSR a Státní židovské muzeum

Vedle tvůrčích osobností židovského původu či s vazbami na židovské prostředí na území Československa je v ŽR věnována pozornost také hmotným památkám z téhož prostoru. Samostatné články jsou věnovány téměř výhradně pražským židovským stavbám (starému pražskému hřbitovu, Španělské a Vysoké synagoze), jednu z mála výjimek tvoří již zmíněný článek o bratislavském hřbitově, jehož hlavní náplní jsou však životopisy zde pochovaných rabínů (viz kapitola 2.1.3, s. 30). Celkový, i když stručný přehled zásadních hmotných dokladů židovského osídlení Československa podává ředitelka Státního židovského muzea Hana Volavková v příspěvku „Židovské památky v Československu“. Hovoří zde o roli, kterou v zachování české židovské hmotné kultury sehrálo židovské muzeum, když do něj během druhé světové války byly soustředěny židovské movité památky z celého Protektorátu Čechy a Morava. Dále upozorňuje na aktuální problém péče o opuštěné hřbitovy a „nového smyslu hodnotných architektur synagogálních“. Vyslovuje v té souvislosti názor, že československý soubor židovských monumentů „vyniká jak svou početností, tak i uměleckou hodnotou a je hodný zachování, zejména dnes, kdy vše kol dokola bylo do důsledku zničeno“.<sup>183</sup>

Obšírněji Volavková o Státním židovském muzeu, jež vede, hovoří v příspěvku „Padesát let trvání Státního židovského muzea v Praze“ a ve stati „Poslání Státního židovského muzea v Praze“. První text, otištěný v ŽR v roce 1957, vznikl k příležitosti 50. výročí založení pražského židovského muzea, které údajně nebylo v příslušném roce 1956 oslaveno, „jak by se bylo slušelo“. Článek nabízí přehled vědeckého bádání muzea o různých oblastech a dějinných epochách.<sup>184</sup> Ve druhém jmenovaném příspěvku, „Poslání Státního židovského muzea v Praze“ z roku 1958, Hana Volavková předestírá argumenty, proč by dle jejího názoru mělo SŽM zůstat vědecko-osvětovou institucí podřízenou přímo ministerstvu školství a kultury. Jelikož spravuje památky z celého území Československa, nelze je podřídit městu Praze a z důvodu sepětí se střeoevropským prostorem nespadá ani pod sbírky orientální. Objem a celistvost fondu muzeum předurčuje pro výzkumnou činnost. V závěru článku Volavková vyzdvihuje funkci muzea v antifašistické výchově a jeho světový věhlas, jehož prostřednictvím se v zahraničí šíří

---

<sup>183</sup> Volavková, Hana, „Židovské památky v Československu“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 74–76, citace ze strany 76.

<sup>184</sup> Táž, „Padesát let trvání Státního židovského muzea v Praze“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 48–50, citace ze s. 48.

povědomí o vzorné péči československého státu o židovské záležitosti.<sup>185</sup> Přes nesouhlas Hany Volavkové se však Státní židovské muzeum začátkem roku 1961 stalo zařízením hlavního města Prahy. Volavková posléze rezignovala na funkci ředitelky,<sup>186</sup> což s sebou přineslo mj. také konec její pravidelné příspěvatelské spolupráce se ŽR. Když nástupce Hany Volavkové Vilém Benda napíše pro ŽR zasvěcenou jubileu židovské přítomnosti v Čechách souhrnný článek o SŽM, vyjádří se k záležitosti převodu muzea ze státní na městskou úroveň tak, že „v dobách jistých deformací vývoje na cestě k socialismu bylo i Státní židovské muzeum postiženo zcela nezdůvodněnou decentralizací.“<sup>187</sup> Celkem lze konstatovat, že „Poslání Státního židovského muzea v Praze“ je v ŽR ojedinělým příkladem textu, který se vyjadřuje ke konkrétnímu, aktuálnímu tuzemskému problému, týkajícímu se židovské komunity.

Částečně se Státním židovským muzeem souvisí rovněž článek Eugena Barkányho o židovském muzeu v Prešově. Barkány ve svém příspěvku popisuje, jak se v roce 1928 podílel na založení tohoto muzea, dále líčí postupné utváření jeho sbírek, jejich víceméně lidový charakter, fungování muzea v meziválečném období a poválečný vývoj, v jehož důsledku byl fond prešovského muzea počátkem padesátých let přesunut do Prahy a začleněn do sbírek Státního muzea, jehož externím spolupracovníkem se Eugen Barkány stal.<sup>188</sup>

### *2.3.1.3 Židé z českých zemí spjatí s německým jazykem a kulturou*

Vzhledem k tomu, jak mizivě ŽR reflektuje rozmanitost soudobé československé židovské komunity, nabízí se otázka, zda je v ŽR zohledněna kulturní rozrůzněnost židovského obyvatelstva ČSR v minulosti. Že v období první republiky ke státu patřila Podkarpatská Rus se specifickým židovským osídlením, sice v ŽR zmíněno není, ale Židé z českých zemí, kteří měli natolik blízko k německé kultuře, že sami tvořili v německém jazyce, jsou tak či onak přítomni téměř v každém ročníku ŽR.

---

<sup>185</sup> Táž, „Poslání Státního židovského muzea v Praze“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 45–50.

<sup>186</sup> Veselská, *Archa paměti*, s. 190–191.

<sup>187</sup> Benda, Vilém, „Státní židovské muzeum v Praze: Vznik, osudy a perspektivy muzea, jež nemá obdoby“, *ŽR 5729: 1968–1969*, Praha: RŽNO, 1968, s. 49.

<sup>188</sup> Barkány, Eugen, „O židovskom múzeu v Prešove“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 59–62.

### 2.3.1.3.1 Próza

Relativně nejméně jsou zastoupeni vlastní prozaickou tvorbou. Skrze přeložené, respektive částečně převyprávěné povídky přibližuje ŽR svým čtenářům Leopolda Komperta (1822–1886) a Salomona Kohna (1825–1904), spisovatele líčící v duchu realismu způsob života a společenské vztahy ve „venkovském“ a pražském židovském ghettu ve více či méně vzdálené minulosti. Ukázky z jejich díla<sup>189</sup> jsou doplněny průvodním slovem s charakteristikou autorů. Rudolf Iltis v příslušném úvodu vyzdvihuje vnímavost, věrnost a střízlivost popisu i sociální citlivost Leopolda Komperta. Detailně pojednává o Kompertově lásce k přírodě a zemědělství, jež ústí dle Iltise v přesvědčení, že Židé by se měli obrátit k práci s půdou a skrze ni posílit své pouto k rodné zemi. K tomu Iltis uvádí ukázkou z Kompertova románu *Za pluhem*, kde se mladý Žid vymezuje vůči obchodu, pro nějž je podle něj příznačná přelétavost, a vyjadřuje touhu stát se sedlákem, jemuž naopak přisuzuje atributy stálosti a neměnnosti. Iltis taktéž zdůrazňuje Kompertovu vizi všeobecného bratrství lidí. Obě hodnoty, zemědělskou práci a pokojné soužití, pak propojuje s lidově demokratickým zřízením, v němž podle něj docházejí naplnění.<sup>190</sup>

Tvorba Salomona Kohna není sice takto vztažena k socialistické současnosti, nicméně i on je hodnocen kladně pro některé vlastnosti vyzdvížené i u Komperta: realističnost, střízlivost a dále nestrannost v popisu, který nezastírá stinné stránky souvěrců.<sup>191</sup> Realistickým líčením židovské předemancipační společnosti mohli Kohn a Kompert vyhovovat socialistickým uměleckým a tematickým preferencím, i když kupříkladu ve dvou Kohnových povídkách vystupují šlechtici jako kladné postavy a *deus ex machina* umožňující šťastný konec.

Německožidovská generace autorů z českých zemí z konce 19. století, kterou Max Brod označil jako „Pražský kruh“ a jejímž klíčovým představitelem byl Franz Kafka, dosáhla ve světovém měřítku velkého věhlasu, přesto byla z její prozaické tvorby v ŽR ve zde sledovaném období publikována pouze jedna povídka, a to „Odvrácená kletba“ Oskara Bauma (1883–1941). Byla v ŽR otištěna v téže době jako povídky Kompertovy a Kohnovy, na rozdíl od nich k ní však není připojen žádný úvod ani životopisná informace o autorovi.

---

<sup>189</sup> Kompert, Leopold, „Šlemíl“, př. S. Taraszka, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 168–182. Kohn, Salomon [v ŽR nesprávně Samuel], „Smutkem k štěstí“, přeložil a částečně převyprávěl S. Taraszka, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 129–146. Týž, „Novoroční příběh z pražského ghetta doby josefinské“, převyprávěl a místy přeložil S. Taraszka, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 163–178.

<sup>190</sup> Iltis, Rudolf, „Sedmdesáté výročí smrti L. Komperta“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 166–167.

<sup>191</sup> Kohn, „Smutkem k štěstí“, s. 129.

Oproti povídkám Kompertovým a Kohnovým je tematicky vzdálená nejen časově, ale i místně, odehrává se na Kolumbově lodi během objevné plavby. Jejím hlavním hrdinou je tajný Žid mezi lodní posádkou Guachino Perez. Je vykreslen jako jediný střízlivě a racionálně uvažující člověk mezi lidmi věřícími záštiplným pověrám. Z pověřčivosti přitom není vyňat ani Krištof Kolumbus, nicméně při osobním rozhovoru s Guachinem dává najevo toleranci a přijme jeho argumenty o nutnosti opravy kurzu, díky čemuž loď nakonec dopluje k pevnině. Guachinovi je dovoleno se zde usadit a s domorodci, jež autor charakterizuje jako „dětsky jemné“, má zprvu dobré vztahy. Když se však indiáni dozvědí o nepřátelském jednání conquistadorů, Guachina obětují svým bohům, což může na jedné straně stupňovat motiv iracionality a na druhé straně dodávat Guachinovu osudu patos.<sup>192</sup> Povídka zřetelně zobrazuje vyloučení Židů ze společnosti, zaviněné předsudky. Guachinovu bezvýhodnou pozici mezi původními americkými obyvateli a Evropany lze interpretovat jako alegorii postavení Židů mezi Čechy a Němci v českých zemích.

#### 2.3.1.3.2 Poezie

O něco širší škálu německožidovských autorů z českých zemí skýtá ve srovnání s prózou poezie. Autorem, jehož básně byly v ŽR publikovány opakovaně, je v první řadě lyrik Hugo Salus (1866–1929). Všechny jeho otištěné básně jsou aspoň částečně spjaty s Prahou, zejména s jejími starobylými památkami.<sup>193</sup> Báseň „Zimní den na Hradčanech“ je v ŽR publikována dokonce dvakrát v rozmezí čtyř let.<sup>194</sup> Ve většině básní je přítomen paradox či komika, například když Salus v básni „Antonín Dvořák jde pražskými ulicemi“ staví proti sobě skladatelovu uměleckou velikost a jeho usedlý zevnějšek.<sup>195</sup> Překladačem většiny Salusových básní v ŽR byl Pavel Eisner.

Mimo nich vyšla v ŽR u příležitosti stého výročí Salusova narození také jedna jeho povídka nazvaná „Na ‚vohledech““. Podobně jako ukázky z Kompertova a Kohnova díla je situována do pražského ghetta, ale je schematictější a vylíčit společenské poměry konkrétní epochy není jejím hlavním záměrem. Její jádro tvoří střet dvou protikladů, jež lze v největší zkratce charakterizovat jako kulturu a přírodu. Na jedné straně stojí

---

<sup>192</sup> Baum, Oskar, „Odvrácená kletba“ př. S. Taraszka, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 104–108.

<sup>193</sup> Salus, Hugo, „Staré hodiny na pražské věži“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 43 a Týž, „Židův posměšek“, př. F. R. Tichý, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 56. Viz též následující poznámky.

<sup>194</sup> Salus, Hugo, „Zimní den na Hradčanech“, př. P. Eisner, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 63 a *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 67.

<sup>195</sup> Týž, „Antonín Dvořák jde pražskými ulicemi“, př. P. Eisner, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 91.

židovská tradice, která se vyznačuje suchou učeností a rigidně zachovává orientální přežitky. Salus hovoří jmenovitě o obřízce, „která se ve svém základě rouhá Stvořiteli“, o jídelních předpisech „které byly kdysi v Asii lékařskými preventivními opatřeními“ a o svátečních zvycích, „jaké v starověku předpisovaly náboženské potřeby pasteveckého národa hledajícího útěchu“. Druhý pól opozice ztělesňuje hlavní hrdinka povídky, rabínova dcera Eva svým temperamentem, vitalitou a vnímavostí vůči kráse, zvláště přírodní. Na jiné úrovni je kontrast vyjádřen skrze alegorický (náboženský) a doslovný (milostný) výklad Písně písní. Oba póly opozice v sobě spojuje pražský hřbitov, kde spočívají úctyhodní zesnulí předkové, ale zároveň zde kvete šerfík, zpívá slavík a Eva úspěšně svádí pilného studenta talmudu. Tak jako je Salus ochoten spojit protiklady v jediném symbolu, nenechává konfrontaci spontánní smyslné lásky s tradicí vyústit ve skutečný konflikt, či dokonce tragédii. Přes drobné peripetie dokáže nakonec Eva prosadit svou vůli a povídka končí všeobecným happy-endem.<sup>196</sup> Svým odtažitým postojem k židovským tradicím, nad něž staví přirozenost, se povídka blíží tendenci identifikované zde již dříve v oddílu věnovaném náboženství.

Z pozdějších německožidovských autorů z českých zemí je jich několik v ŽR zastoupeno jednotlivou básní. To je případ i Franze Kafky, jehož krátká báseň „Praha“ byla otištěna v ŽR 5725 (tj. 1964–1965), čili po konání konference o Franzi Kafkovi v Liblicích (květen 1963). Báseň evokuje v několika paralelách představu pohybu a zároveň usebrání ve stroze načrtnutých kulisách staré Prahy. Otevřenější atmosféra 60. let se odráží také ve faktu, že jako překladatel díla je uveden Viktor Fischl, český básník a spisovatel (1912–2006), který v době otištění působil v diplomatických službách státu Izrael pod přijatým jménem Avigdor Dagan.<sup>197</sup>

Také báseň Franze Werfela (1890–1945), publikovaná v ŽR 5722 (tj. 1961–1962), má Prahu v názvu. Jeho „Balada o Praze“ však obsahuje významovou rovinu, kterou dílo Franze Kafky obsahovat nemůže. Nostalgie po domově z mladých let se tu totiž pojí s vědomím nacistického nebezpečí, které ovládá i rodné město a znemožňuje návrat.<sup>198</sup> Stesk po vlasti vyjadřuje rovněž levicově smýšlející publicista a překladatel Rudolf Fuchs (1890–1942, Londýn) v básni, jež vyšla v ŽR 5726 (1965–1966) pod názvem „Touha po

---

<sup>196</sup> Týž, „Na ‚vohledech‘: Příběh z pražského ghetta“, př. F. R. Tichý, ŽR 5727 – 1966/7, Praha: RŽNO, 1966, s. 78–88. Citace ze s. 79.

<sup>197</sup> Kafka, Franz, „Praha“, př. V. Fischl, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 107.

<sup>198</sup> Werfel, Franz, „Balada o Praze“, př. V. Kafka, ŽR 5722 (1961–1962), Praha: RŽNO, 1961, s. 61.



domově“.<sup>199</sup> Při srovnání tohoto díla s jiným vydáním Fuchsových veršů se však zdá, že zde byly bez rozlišení spojeny dohromady dvě básně.<sup>200</sup> Liší se od sebe i formálně, neboť první strofa nevyužívá rým, ale druhá ano. První vyjadřuje prostřednictvím obrazu hrobu osetého obilím touhu být i po smrti součástí života. Druhá báseň líčí venkovskou idylu, s níž kontrastuje pocit odcizení a stesk lyrického mluvčího ve vzdálené zemi. Další socialisticky smýšlející tvůrce Louis Fürnberg (1909–1957) je v ŽR zastoupen básní „V lese“, jež je v souladu s názvem ukázkou přírodní lyriky, zakončené však mírovým apelem.<sup>201</sup>

Obtížně interpretovatelná je báseň „Na předměstí“, jež zřejmě pochází z pera dalšího překladatele a spisovatele Otto Picka (1887–1940, Londýn). Lyrický mluvčí přemítá, kam mizí postavy z městského výjevu, patrně časově vzdáleného, který vidí svým vnitřním zrakem. Nejpravděpodobnější je asi výklad, že básník metaforicky popisuje plynutí času a zapomínání. Nelze však zcela vyloučit, že navzdory Pickovu relativně časnému skonu (ještě před hlavní vlnou deportací) se obraz ztrácejících se lidí vztahuje na oběti nacistické perzekuce. Zajímavé je, že zatímco dříve jmenovaní tvůrci byli buď obecně známí, nebo byli čtenářům ŽR představeni v osvětových člancích, u otištěné básně Otto Picka chybí jakákoli životopisná informace, je zde pouze uvedeno, že báseň přeložil Pavel Eisner.<sup>202</sup>

Odišným příkladem německožidovské tvorby jsou básně Ilse Weber (1903–1944), spadají totiž do tematického okruhu šoa (konkrétněji do tvorby z koncentračních táborů), o němž zde ještě detailněji pojednám v následujícím oddíle. V druhém ročníku ŽR (5716, tj. 1955–1956) je Ilse Weber nejprve zmíněna ve stati Jiřího Weila o literární tvorbě v terezínském ghettu. Weil nejprve strohou formulací vyčleňuje německy psaná díla z předmětu svého pojednání („Není naším úkolem zabývat se i německou literární činností v Terezíně, [...]“) a charakterizuje je toliko souhrnně jako abstraktní, pesimistické a cynicky ironické, proti čemuž staví sepětí českojazyčné tvorby s konkrétnem, se skutečností. U české tvorby vyzdvihuje i absenci ironie. Nakonec však Weil z německé tvorby superlativy vyzdvihne báseň Ilse Weber „Ovce z Lidic“, aniž by se pokusil vysvětlit,

---

<sup>199</sup> Fuchs, Rudolf, „Touha po domově“, př. P. Eisner, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 72.

<sup>200</sup> Kusáková, Lenka (ed.), *Rovinám rodným náleží písně mé...: Výbor z tvorby polabských židovských básníků*, (Polabští básníci, 16.), Pardubice: Vespero, 2016, s. 80–81.

<sup>201</sup> Fürnberg, Louis, „V lese“, př. D. Hilarová, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 120.

<sup>202</sup> Pick, Otto, „Na předměstí“, př. P. Eisner, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 76.

z jaké příčiny se z jeho obecných soudů o německých terezínských literárních dílech vymyká.<sup>203</sup>

Báseň samotná je otištěna za Weilovým článkem v překladu Pavla Eisnera. Začíná idylickým výjevem stáda za soumraku, který je však porušen tušením smrti. Podobně v následujícím líčení osudu Lidic a jejich obyvatel kontrastuje tragédie s popisem dřívějšího poklidného vesnického života. Dílo vrcholí vyjádřením sounáležitosti mezi vykořeněnými lidmi a zvířaty, společně uvězněnými v ghettu. Končí impresí západu slunce a židovského zpěvu ozývajícího se z kasáren v ghettu. Pravděpodobně Pavel Eisner (uvedena pouze zkratka PE) doplnil svůj překlad ještě krátkou, ale pateticky formulovanou poznámkou o válečných osudech Ilse Weber.<sup>204</sup> Dle dnešního historického bádání ovce v terezínském ghettu z Lidic nepocházely,<sup>205</sup> toto symbolické spojení židovské a české tragédie se však stalo uměleckým toposem.<sup>206</sup>

V následujících čtyřech letech byly básně Ilse Weber v ŽR publikovány pravidelně<sup>207</sup> a několikrát se objevily i později.<sup>208</sup> Svou povahou se pohybují na rozhraní charakteristik české a německé terezínské tvorby, jak je ve svém výše zmíněném příspěvku vymezil Weil. Často jsou spjaty s konkrétní skutečností a s reáliemi ghetta. Některé optimisticky předjímají konec války, zejména báseň „Hory“, kde pohoří na obzoru shlíží na tragické dění v ghettu, ale lyrický mluvčí – vězeň z pohledu vzhůru na krásu přírody čerpá pocit štěstí a sní o budoucí svobodě, kdy se z hor bude moci rozhlédnout. V jiných básních je však přítomná ironie, například v Malém obrazu z Terezína, kde je popis dětské práce shrnut jako „péče o děti“ nebo v básni „Večerní modlitba malého Tomíka“ kde se běžné modlitební fráze mísí s dětsky naivními přáními odrážejícími realitu ghetta: Chlapec prosí Boha o nemoc s vhodnými a vhodně načasovanými symptomy apod.

---

<sup>203</sup> Weil, Jiří, „Literární činnost v Terezíně, ŽR na rok 5716 (1955–1956), Praha: RŽNO, 1955, s. 97. Odtud i všechny citace.

<sup>204</sup> Weber, Ilse, „Lidické ovce v Terezíně [sic]“, př. P. Eisner, ŽR na rok 5716 (1955–1956), Praha: RŽNO, 1955, s. 101.

<sup>205</sup> Fedorovič, Tomáš, „Lidické ovce v Terezíně – pravda či mýtus?“ in *Zpravodaj: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín* [online], 2014-02-10 [cit. 2020-04-21], dostupné z: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/lidicke-ovce-v-terezine-pravda-ci-mytus/>.

<sup>206</sup> Možno ilustrovat příkladem přímo ze ŽR: Lustig, Arnošt, „Noc“, ŽR na rok 5718 (1957–1958), Praha: RŽNO, 1957, s. 99–103.

<sup>207</sup> Weber, Ilse, „Večerní modlitba malého Tomíka“, př. S. Taraszka, ŽR na rok 5717 (1956–1957), Praha: RŽNO, 1956, s. 127–128. Táž, „List mému dítěti“, př. S. Taraszka, ŽR na rok 5718 (1957–1958), Praha: RŽNO, 1957, s. 72–73. Táž, „Terezínská silnice“, př. E. Rausch a „Kuffík hovoří“, př. S. Taraszka, ŽR na rok 5719 (1958–1959), Praha: RŽNO, 1958, s. 62 a 111. Táž, „Dvě ukolébavky“, př. S. Taraszka, ŽR na rok 5720 (1959–1960), Praha: RŽNO, 1959, s. 52–53.

<sup>208</sup> Táž, „Malý obraz z Terezína“, př. F. Gottlieb, ŽR 5722 (1961–1962), Praha: RŽNO, 1961, s. 37. Táž, „Hory“, př. O. Guth, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 120.

Pozornost, jež je věnována poezii Ilse Weber, je svou několikaletou setrvalostí nesrovnatelná vzhledem k tvorbě němčinu upřednostňujících českých autorů obecně, ale její prominence vyniká především ve srovnání s jinými německy píšícími vězni koncentračních táborů. Jinými slovy, výše citovaná pasáž z Weilova pojednání, v níž Weil oznamuje, že německou tvorbou se zabývat nebude, vystihuje celkovou tendenci. Z vězňů, kteří své zkušenosti umělecky ztvárňovali v německém jazyce a pocházeli z českých zemí, je v ŽR zastoupen pouze výtvarník a básník Peter Kien (1919–1944), a to titulní básní své terezínské sbírky *Morové město*.

K ní je připojeno průvodní slovo, které se opírá o Kienovu kresbu, jež je v ŽR rovněž přetištěna. Znázorňuje chlapce v Terezíně, který sleduje pouštění draka mimo ghetto. Autorka úvodu Ivana Marková v textu podtrhuje, že zpodoběný hoch je obětí nacistů a nikoli Němců. Tuto úvahu dále rozvíjí, chlapec může být sám Němec (případně Francouz či Dán), ale byl označen na základě nacistických zákonů za příslušníka židovské rasy a jako takový určen k likvidaci. Tento výklad je pravděpodobně nepřímou apologií Kienovy vazby k německé kultuře. Následuje mírová proklamace využívající dobové symboly a motivy. Marková popisuje své dítě, jež obdivuje kosmonauty raději než papírového draka, jinými slovy ztělesňuje budoucnost. Se svým dítětem a s budoucností pak Marková jakožto matka spojuje přání mírového soužití lidí všech ras a národností, ale zároveň prohlašuje za nutné věnovat pozornost varujícím svědectvím z válečné minulosti. Text uzavírá stručné shrnutí života Petera Kiena.<sup>209</sup>

Samotná Kienova báseň se výrazně liší od poezie Ilse Weber, publikované v ŽR a v souladu s výše zmíněným pojednáním se vymyká charakteristikám, jež Jiří Weil souhrnně přisuzuje českojazyčné terezínské tvorbě. Jedinou konkrétní souvislost mezi básní „Morové město“ a terezínským ghettem představuje místo a čas jejího vzniku uvedené na konci. Báseň pracuje pouze s metaforou izolovaného města postiženého morem. Zprvu je líčeno z vnějšku jako vzdálený zjev budící hrůzu, ale po několika strofách se perspektiva přesouvá dovnitř. Obrazy umírání a smrti se zde střídají s náznaky dekadence („Tam v posledním domě, poslední slavnost. / Blouznivé zvonění rozbitých mandolin. / Rej roze-  
rvaných harlekýnů. / Polibky, krev a víno za gardinami. / Mor.“).<sup>210</sup>

---

<sup>209</sup> Marková, Ivana, „Hovoří Petr [sic] Kien“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 47–48, kresba na s. 50.

<sup>210</sup> Kien, Peter, „Morové město“, př. I. Marková, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 49–50. Citace ze s. 50.

### 2.3.1.3.3 Populárně naučné články

Kromě ukázek vlastní tvorby jsou německožidovští spisovatelé a osobnosti z českých zemí zpřítomněni v ŽR také prostřednictvím populárně naučných článků. Významným autorem příspěvků s touto tematikou byl stálý spolupracovník ŽR v šedesátých letech, Lev Brod (1905–1988). V předchozí sekci jsem se již zmínila o jeho článku ze ŽR 5723 (tj. 1962–1963) o vztazích mezi Boženou Němcovou a židovskými literáty v českých zemích a o zásluhách těchto literátů o významná díla české literatury (viz s. 40). V následujícím čísle ŽR publikoval Lev Brod o Boženě Němcové další text, tentokrát především o vlivu, který na její tvorbu měly povídky ze schwarzwaldského venkova, psané německým židovským spisovatelem Bertholdem Auerbachem (1812–1882). V této souvislosti Lev Brod upozorňuje, že kulturní zázemí Boženy Němcové bylo původně převážně německé a že do české kultury vstoupila přičiněním svého manžela a přátel. Posléze se Brod zabývá vlivem díla Boženy Němcové na Franze Kafku. Uvádí, že Franz Kafka četl knižně vydanou korespondenci Němcové, a prohlašuje, že *Babička* ovlivnila koncepci Kafkova románu *Zámek*, přičemž podobné tvrzení cituje i z Kafkovy biografie od Maxe Broda. Vzletně uzavírá: „Bude naší povinností říci všem obdivovatelům Franze Kafky, jak hluboce jsou zapuštěny kořeny jeho tvorby v české zemi a v české literatuře.“<sup>211</sup>

Další články Lva Broda mají ještě výraznější souhrnný, spíše než monografický charakter. V příspěvku „Jejich otcové“ pojednává o vztazích, které měli německožidovští spisovatelé z českých zemí se svými otci. Věnuje pozornost otci Franze Kafky, před kritikou z *Dopisu otci* ho nicméně hájí, tvrdí, že je subjektivní, a tudíž sporná, rovněž upozorňuje na těžké začátky Hermanna Kafky. Následují pasáže věnované rodinným vztahům Franze Werfela, Maxe Broda a Louise Fürnberga. V úvodu článku je v jedné větě shrnuta historie tematiky vztahu otce a syna v evropské literatuře, aniž by padla zmínka o vlivné teorii Sigmunda Freuda. Pozdější citát ze vzpomínek Maxe Broda na ni nicméně zřetelně naráží. V závěru článku Lev Brod vyzdvihuje Louise Fürnberga a Egona Erwina Kische, jehož krátce zmínil na začátku článku, jako socialistické spisovatele, kteří se po druhé světové válce uvědoměle vrátili do své otčiny, aby dále bojovali za její blaho.<sup>212</sup> Za článkem následuje báseň Franze Kafky, o níž jsem pojednala výše (s. 48).

<sup>211</sup> Brod, Lev, „Božena Němcová, Berthold Auerbach, Franz Kafka: O třech bojovnících pera za humanismus a lidskou důstojnost“, *ŽR 5724: 1963–1964*, Praha: RŽNO, 1963, s. 107–110.

<sup>212</sup> Týž „Jejich otcové“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 103–107.

Brodův článek v následujícím čísle ŽR „Jak bojovali židovští uprchlíci pro osvobození Československa“ pojednává o německožidovských spisovatelích, kteří strávili druhou světovou válku v exilu, ale nenarukovali do československých jednotek. Podobně jako v závěru „Jejich otců“ staví Brod do popředí ideově přijatelné, tedy více či méně levicově orientované tvůrce: Egona Erwina Kische (1885–1948), F. C. Weiskopfa (1900–1955), Louise Fürnberga, Rudolfa Fuchse, Ludwiga Windera (1889–1946) a Ernsta Sommera (1888–1955), jemuž byl v ŽR již o dva roky dříve věnován samostatný článek z pera jiného přispěvatele.<sup>213</sup> Brodův článek je celkově stručný, takže u jednotlivých spisovatelů jsou zmíněny pouze jejich válečné osudy a publikační činnost, ale další německo-židovští autoři jsou s výjimkou Franze Werfela uvedeni pouze jménem v dlouhém výčtu. Přehled československé účasti ve vojenském odboji během druhé světové války, který Brod nabízí v úvodu své stati, je sice pouze ilustrativní, ale vyvážený, jinak řečeno zahrnuje jak východní, tak západní frontu.<sup>214</sup>

Kromě sociálně demokraticky angažovaného spisovatele historických románů Ernsta Sommera je z německožidovských spisovatelů z českých zemí v ŽR věnován samostatný článek pouze Franzi Werfelovi<sup>215</sup> a E. E. Kischovi. Posledně jmenovaný příspěvek je úryvkem z monografie, jež vyšla nejprve německy a již o Kischovi sepsal filosof a estetik Emil Utitz (1883–1956). Článek pojednává o Kischově rodinném zázemí.<sup>216</sup> Utitz do ŽR přispěl ještě zdravicí k devadesátinám histologa Alfreda Kohna (1867–1959). Mezi jeho přednostmi Utitz uvádí setrvalý zájem o současné dění, který se projevuje četbou Marxova životopisu a Leninových děl. Celkově radostný a oslavný charakter textu není porušen zmínkou o Kohnově věznění v terezínském ghettu ani o jeho poválečných existenčních problémech způsobených faktem, že byl úředně pokládán za Němce a z tohoto důvodu mu nebyla vyplácena penze (obě tyto zkušenosti Emil Utitz s Alfredem Kohnem sdílel).<sup>217</sup>

---

<sup>213</sup> Marek, František, „Humanistický bojovník pera Ernst Sommer“, *ŽR 5724: 1963–1964*, Praha: RŽNO, 1963, s. 63–65.

<sup>214</sup> Brod, Lev, „Jak bojovali židovští uprchlíci pro osvobození Československa“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 70–71.

<sup>215</sup> Eisner, Pavel, „Franz Werfel“. *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 141–146.

<sup>216</sup> Utitz, Emil, „Předkové Egona Ervína Kische“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 93–99.

<sup>217</sup> Utitz, Emil, „Alfred Kohn“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 68–70. Hertl, David, „Alfred Kohn – špičkový vědec, kterému nacisté chystali smrt“, in *Český rozhlas Plus* [online], 2017-03-09, [cit. 2020-02-05], dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/alfred-kohn-spickovy-vedec-kteremu-naciste-chystali-smrt-6512259>. Čapková, Kateřina a David Rechter (eds.), *Židé, nebo Němci?: Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu*, (Židé – dějiny – paměť, 6.), Praha: NLN, 2019, s. 149–150.

Z dosavadního souhrnu vyplývá, že nejslavnějšímu zástupci české německožidovské literatury Franzi Kafkovi nebylo v ŽR v probíraném období věnováno samostatné pojednání, opakovaně o něm však padaly jednotlivé zmínky, které zřetelně reflektují uznání a ohlas, jichž se v 60. letech Kafkovi dostalo v zahraničí a postupně i v Československu. Kromě toho Pavel Eisner ve svých statích o Jiřím Ortenovi a Franzi Werfelovi porovnává uvedené umělce s Franzem Kafkou a jak Orten, tak Werfel vycházejí z tohoto srovnání jako ti vitálnější, bezprostřednější ve vztahu ke svému okolí, k lidem i ke kultuře, z níž čerpají.<sup>218</sup> Tento pohled se opírá o Eisnerovu svého času velmi vlivnou teorii „trojího“ případně „několikanásobného ghetta“. Podle ní byla tvorba pražských německožidovských spisovatelů, a zejména Franze Kafky, výsledkem působení specificky pražské společenské situace druhé poloviny 19. století. Židé se přimkli k menšinové vrstvě německy hovořícího pražského patriciátu a žili izolováni od lidu, národa. Umělecká díla z tohoto společenského prostředí vzešla podle Eisnera postrádala „přirozené“ zakotvení v širším kulturním společenství, a proto se zabývala tématem individuální vykořeněnosti.<sup>219</sup>

Mám za to, že pojem ghetta poskytuje interpretační klíč k výběru próz českých německožidovských tvůrců pro ŽR. Ve většině povídek (Kompert, S. Kohn, Salus) figuruje ghetto přímo a vyznačuje se pitoreskním způsobem života, odchylným od způsobu života křesťanské většiny (zvláště Salus), patřícím již minulosti. Baum se vymyká z této skupiny a zpodobuje pouze vykořeněnost Židů, přesazenou do odlišných historických kulis. Jako jediný ze jmenovaných se Baum zabývá vinou nežidovského okolí na izolaci a pravděpodobně jejich vyčlenění považuje za stále aktuální problém. Pokud má interpretace Baumova příběhu jako jinotaje pro postavení Židů na přelomu 19. a 20. století odpovídá autorskému záměru či běžné čtenářské recepci, pak Baumova povídka naplňuje Eisnerovu tezi o sepětí literární tvorby okruhu kolem Franze Kafky s konkrétní společenskou situací.

#### *2.3.1.4 Židé v českých zemích: souhrnná perspektiva*

Pozornost věnovaná českým Židům vrcholí v ŽR 5729 (1968–1969), v posledním ročníku zde sledovaného období. ŽR 5729 se totiž přihlásila k aktuálním historickým mezníkům, miléniu židovského usídlení v Praze a 700. výročí trvání Staronové synagogy.

---

<sup>218</sup> Eisner, Pavel, „Jinoch Exodus“, s. 90–91 a Týž, „Franz Werfel“, s. 144–145.

<sup>219</sup> Escher, Georg, „But one cannot live without a people.: Eisnerova četba Kafky a germanistika“, př. J. Pražáková, in Dudková, Veronika, Kristina Kaiserová a Václav Petrbock (eds.), *Na rozhraní kultur: Případ Paul/Pavel Eisner*, Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2009, s. 25–37.

Zejména populárně naučné články se proto vztahují k rozmanitým dílčím tématům dějin Židů v českých zemích. Nejširší záběr má přitom rozsáhlý soubor medailonů českých židovských spisovatelů z pera Františka Kafky, který se jmenuje „Stavitelé mostů: Židé v literatuře této země“.<sup>220</sup>

Již z podtitulu je zřejmé, že František Kafka nemá zájem na židovské literatuře jako na samostatném fenoménu, ale naopak jako na součásti široce pojaté české literatury (zahrnující i německojazyčnou tvorbu). Logicky proto Kafka ve svém pojednání upřednostňuje post-emancipační éru a z předcházejících období se úsporně zmiňuje převážně o jednotlivých tvůrcích, kteří měli sami vztah k českému jazyku a kultuře (Avraham ben Azriel Chládek, který ve středověku popsal českou gramatiku, případně Mikuláš Albrecht z Kaménku a Lukáš Helic, konvertité, podílející se na překladu Bible kralické), nebo se stali oblíbeným námětem českých umělců (rabi Löw).

Při líčení počátků post-emancipačního období Kafka obecně, bez uvedení jmen, ostře odsuzuje židovské německy píšící publicisty, kteří se klonili k liberalismu a vystupovali proti českému národnímu a kulturnímu uvědomění.<sup>221</sup> V tomto kontextu se Kafkovi i sionistická angažovanost Maxe Broda jeví pozitivně: „Ze mdlobných mlh asimilantského liberalismu křísí Max Brod židovské povědomí pod vlivem Herzlovým [...]“<sup>222</sup> Rovněž Kafka tvrdí, že českou německou literaturu (oproti výše zmíněné publicistice) Židé, kteří se na ní podíleli, zkvalitňovali právě tím, že jí ubírali na nacionalistickém politickém zaostření. Dále František Kafka konstatuje, že německožidovská a česká literatura se vzájemně výrazně neovlivňovaly,<sup>223</sup> i když dříve podal dlouhý výčet Židů, kteří jakožto oni titulní „stavitelé mostů“ fungovali jako prostředníci mezi českou a německou kulturou.<sup>224</sup>

V oddíle o německožidovských autorech je zřetelný velký vliv výše zmíněné Eisnerovy teorie o několikanásobném ghettu, ostatně Eisnerova kniha o moderní německé literatuře v Československu je uvedena mezi prameny Kafkova pojednání. Součástí charakteristiky jednotlivých autorů je opakovaně informace, jaký byl jejich poměr ke „ghettu“. Například u Leopolda Komperta je podobně jako ve výše uvedeném Iltisově článku (s. 46) vyzdvižen Kompertův požadavek, aby si Židé vybudovali vztah k půdě a

---

<sup>220</sup> Kafka, František, „Stavitelé mostů: Židé v literatuře této země“, *ŽR 5729: 1968–1969*, Praha: RŽNO, 1968, s. 61–86.

<sup>221</sup> Kafka, „Stavitelé“, s. 62–63.

<sup>222</sup> *Ibid.*, s. 63.

<sup>223</sup> Kafka sice výslovně hovoří o literatuře českožidovské, ale následný výklad se týká českého kulturního milieu a českožidovští autoři se v něm vůbec nevyskytují, takže se zřejmě jedná o chybu. *Ibid.*, s. 65.

<sup>224</sup> *Ibid.*, s. 63.

manuální práci, jenž byl podle Kafky výstrahou, která „jakoby věštecky svědčila pozdějšímu pražskému cerebrálnímu ghettu“.<sup>225</sup> S ohledem na to, kolik prostoru bylo dříve v ŽR věnováno Ilse Weber, je zarážející, že v Kafkově stati není vůbec zmíněna, pravděpodobně proto, že nezapadá do jeho vymezení židovské německo-jazyčné tvorby, které období druhé světové války nezahrnuje. Rovněž překvapí, že z levicově orientovaných německojazyčných židovských autorů, o nichž psal například Lev Brod ve výše uvedené stati „Jak bojovali židovští uprchlíci pro osvobození Československa“, František Kafka zmiňuje pouze velice letmo Rudolfa Fuchse,<sup>226</sup> Ludwiga Windera jenom jako expresionistu<sup>227</sup> a konečně Egona Erwina Kische, jehož interpretuje jako jediný příklad německojazyčného Žida, jemuž se podařilo dokonale sžít s českým prostředím.<sup>228</sup> Z tohoto přístupu lze dovozovat, že František Kafka ostatní socialisticky smýšlející autory opomíjí, neboť jejich názorovou pokrokovost nedokáže skloubit s prezentovaným stanoviskem, že lpění na německém jazyce je krokem do izolace a anomálií.

Jako dva vrcholy české německožidovské literatury jsou v článku Františka Kafky jmenováni Franz Werfel a Franz Kafka. Při výkladu o Franzi Kafkovi je Eisnerova teorie výslovně zmíněna, a to jako základ marxistické interpretace, již rozvinul Eduard Goldstücker. Marxistický výklad Kafkova díla, jenž ho spojoval pouze s konkrétní historickou společenskou situací, měl podle oficiálních předpokladů tvořit osu kafkovské konference v Liblicích z roku 1963<sup>229</sup> a Eduard Goldstücker zde příslušné stanovisko také zastával. V rámci libické konference to byl názor kompromisní. Zejména hosté z Východního Německa se ke Kafkovu dílu stavěli značně odtažitě.<sup>230</sup> Někteří další účastníci konference však Goldstückerův postoj odmítli a tvrdili, že Kafkově tvorbě by měla být přiznána obecnější platnost pro životní zkušenost jak v západním světě, tak ve východním bloku.<sup>231</sup> František Kafka ve svém textu zachovává původní eisnerovsko-marxistickou linii, podtrhuje význam Prahy pro tvorbu Franze Kafky a prohlašuje ho za završitele, a dokonce hrobníka „kulturní epochy vypjatého individualismu“.<sup>232</sup> Fenomén německé

---

<sup>225</sup> Ibid., s. 66.

<sup>226</sup> Ibid., s. 63.

<sup>227</sup> Ibid., s. 71.

<sup>228</sup> Ibid., s. 65 a 68.

<sup>229</sup> Kusák, Alexej, *Tance kolem Kafky: Liblická konference 1963 – vzpomínky a dokumenty po 40 letech*, Praha: Akropolis, 2003, s. 33–34.

<sup>230</sup> Ibid., s. 58–62.

<sup>231</sup> Escher, „Eisnerova četba Kafky“, s. 35 a Kusák, *Tance*, s. 51–54.

<sup>232</sup> Kafka, „Stavitelé“, s. 70–71.



židovské literatury v českých zemích pak podle Františka Kafky definitivně končí nacistickou okupací.<sup>233</sup>

Také počátky česko-jazyčné židovské literární tvorby vysvětluje František Kafka sociologicky. Podle něj Sigfried Kapper (1820–1879) se svou českojazyčnou básnickou iniciativou předběhl společenský vývoj a „prvním skutečným českožidovským spisovatelem“ se stal Vojtěch Rakous, který byl součástí společenských změn, migrace venkovských Židů do měst, kde přispěli k výraznému počestění židovských komunit.<sup>234</sup> U některých pozdějších autorů Kafka sice také vyzdvihuje jejich vztah k české kultuře a lidu, dané charakteristiky však nepředstavují jediná kritéria, podle nichž jsou autoři vybíráni a hodnoceni. Jeho přehled pokračuje přes období první republiky a druhé světové války až k současnosti, reprezentované nejen pravidelnými přispěvateli ŽR, ale také Otou Pavlem, Ivanem Klímou a Ludvíkem Aškenazym, tedy autory, v jejichž (dosud vydaných) dílech nehraje židovství zásadní roli. Jsou přinejmenším v tomto ohledu asimilovaní.

Kafka ve svém přehledu zmiňuje také spisovatele, kteří v poválečném období opustili Československo. U autora existenciálně laděných próz Egon Hostovského (1908–1973) uvádí nejen, že Hostovský v současnosti žije v USA, ale také že „r. 1949 vzdal [...] svůj diplomatický úřad jako projev toho, že se mu ‚nelíbilo, co se po Únoru děje v Československu‘“.<sup>235</sup> Kafkova otevřenost odpovídá faktu, že ve druhé polovině 60. let v Československu vycházela Hostovského díla, například na rok 1969 se chystalo vydání dvou Hostovského románů.<sup>236</sup> Jeden z nich, *Všeobecné spiknutí*, jmenuje Kafka spolu s Hostovského pamětmi *Literární dobrodružství českého spisovatele v cizině* jako příklad díla, které sice Hostovský napsal v poslední době v USA, ale které je přesto pevně zakotvené v české kultuře.

S česko-izraelským spisovatelem Viktorem Fischlem (1912–2006) zachází František Kafka ambivalentněji. Vůbec se nezmiňuje o Fischlově sionistickém přesvědčení. Uvádí sice jeho nově přijaté hebrejské příjmení Dagan, ale na Fischlův odchod do Izraele

---

<sup>233</sup> Kafka, „Stavitelé“, s. 72.

<sup>234</sup> Ibid., s. 73.

<sup>235</sup> Ibid., s. 81.

<sup>236</sup> Pašková, Štěpánka, „Jak vydat román *Půlnoční pacient?*“ in Vaněk Václav a Jan Wiendl (eds.), *Egon Hostovský: Literární dobrodružství českého židovského spisovatele ve 20. století*, (Zvl. číslo časopisu *Slovo a smysl*), Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018, s. 122.

nepřímo naráží pouze informace, že Fischlův román, který získal v roce 1948 československé literární ocenění, „vyšel až v hebrejském překladu“.<sup>237</sup> Nabízí se ještě srovnání s bezprostředně předcházející charakteristikou básníka a prozaika Františka Gottlieba, jenž se v meziválečném období rovněž hlásil k sionismu.<sup>238</sup> V souvislosti s Gottliebovou ranou tvorbou Kafka hovoří vzletně a nejednoznačně o Gottliebově „příklonu k biblické zemi svých praotců“. Zároveň zdůrazňuje, že Gottlieb ve své rané poezii vyznává univerzální lidské hodnoty. Gottliebův román ze šedesátých let *Volání na časy*, který se odehrává v českém maloměstě v době první světové války, pak Kafka chválí za „hluboké proniknutí vědomí jednoty země i těch, kdo jako jeho [Gottliebovi] předchůdci tu po generace žili a tvořili“.<sup>239</sup> Z toho lze usuzovat, že po rozvázání diplomatických vztahů mezi východním blokem a Izraelem v důsledku šestidenní války byl fenomén sionismu i v období vrcholného ideologického uvolnění v roce 1968 choulostivý a Kafka o něm nikdy nehovoří přímo.

Oddíl o židovských spisovatelích českého jazyka nemá tak výrazný výkladový rámec jako ten o německojazyčných židovských spisovatelích. Na rozdíl od něj také nepracuje s jednoznačně uzavřeným korpusem. Protože česká německojazyčná židovská literatura víceméně zanikla a fenoménu sionismu se Kafka vyhýbá, příklon k české kultuře vlastně nemá v současnosti alternativu, a snad také proto nemusí být problematizován.

## 2.4 Šoa

Téma nacistické perzekuce a likvidace Židů je v ŽR přítomné po celé sledované období. V prvním čísle ŽR se nicméně přímo a výlučně šoa týkají pouze jedna povídka Arnošta Lustiga<sup>240</sup> a kresby výjevů z Terezína od malířky a přeživší Charlotty Burešové (1904–1983).<sup>241</sup> Později v padesátých letech množství příspěvků s touto tematikou kolísá. V první polovině šedesátých let roste, výrazným mezníkem je zejména ŽR 5722 (tj. 1961–1962) připomínající dvacáté výročí založení terezínského ghetta. Vrcholu publikační aktivity spojená se šoa dosahuje v ŽR 5725 (1964–1965) u příležitosti dvacátého výročí konce druhé světové války. I později je stále vysoká, vyšší než v padesátých letech,

---

<sup>237</sup> Kafka, „Stavitelé“, s. 80.

<sup>238</sup> Čapková, *Češi, Němci, Židé?*, s. 253.

<sup>239</sup> Kafka, „Stavitelé“, s. 80.

<sup>240</sup> Lustig, Arnošt, „Starci a smrt“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 131–134.

<sup>241</sup> *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, Praha: RŽNO, 1954, s. 99, 105, 115, 134. Ohledně života a tvorby Ch. Burešové viz „Malířka Charlotta Burešová“ in *Zpravodaj: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín* [online], 2017-10-26, [cit. 2020-02-19], dostupné z: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/malirka-charlotta-buresova/>. Hájková, Anna, „The Terezín Worlds of Lotka Burešová“, *Kosmas: Czechoslovak & Central European Journal* 28.1 (2015): 96–101.

pouze v posledním čísle zkoumaného období, ŽR 5729 (1968–1969) je relativně nízká, a to kvůli jeho již zmiňovanému tematickému zaměření na jubileum židovské přítomnosti v Čechách, které autory vedlo ke zpracování širší škály historických námětů či souhrnných přehledů.

Lustigovu povídku ze ŽR 5715 nedoprovází žádné průvodní slovo, jež by usilovalo o legitimizaci připomínání nacistické perzekuce namířené specificky proti Židům. Z toho lze dovozovat, že tehdy nebylo aktuální odtažitě stanovisko, které kvůli procesu se Slánského skupinou a následné „antisionistické“ kampani zaujal stát vůči jakékoli formě židovského vyčleňování. Badatelka Magda Veselská takový postoj dokládá například pro podzim roku 1953, kdy ministerstvo nadřízené Státnímu židovskému muzeu přehodnotilo dřívější plán vybudovat v Terezíně „památník židovského utrpení z doby nesvobody“ a upřednostnilo koncepci připomínající „celý odboj proti fašismu a utrpení pod fašistickým terorem bez ohledu na národnost, rasu nebo náboženství“.<sup>242</sup> V ŽR 5715, v již zmiňovaném článku „Dva milníky na cestě k novému životu“ (kapitola 2.2, s. 34–35) je válečná zkušenost „československých státních občanů židovského vyznání“ vyzdvižena ve zvláštním odstavci po vylíčení válečných hrůz a následujícího osvobození z většinové české perspektivy. Svébytnost a unikátnost fenoménu šoa nicméně přiznána není. Válka i pronásledování Židů mají dle anonymního autora společnou příčinu v mezinárodním imperialismu, a tak se i židovská svědecká aktivita stává součástí všeobecného boje za mír v rámci ideologického rozdělení světa na dva tábory v důsledku studené války.<sup>243</sup> Ve zkoumaném období lze v ŽR nalézt několik povídek, pro něž je zásadním námětem obecné odsouzení války na základě zkušenosti šoa (především „Matky“ F. R. Krause,<sup>244</sup> též „Marketa“ F. Gottlieba<sup>245</sup>), více populárně naučných a uměleckých textů však svou oficiální „mírovou“ funkci reflektuje buď pouze proklamativně v závěru, nebo vůbec.

V ŽR 5725 (1964–1965) se v úvaze Rudolfa Iltise „Po dvaceti letech“ výslovně objevuje otázka, zda má stále smysl psát v periodících židovské komunity o šoa. Pro autora je nicméně spíše otázkou řečnickou a poskytuje mu východisko k patetické obžalobě vznesené proti Německé spolkové republice a k připomenutí 20. výročí konce 2. světové války.<sup>246</sup> Na oficiální ideologické rovině, kterou Iltisův článek zastupuje, je tedy propojení

---

<sup>242</sup> Veselská, *Archa paměti*, s. 165 a 167.

<sup>243</sup> „Dva milníky“, s. 17.

<sup>244</sup> Kraus, František R., „Matky“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, Praha: RŽNO, 1957, s. 154–157.

<sup>245</sup> Gottlieb, František, „Marketa“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 105–117.

<sup>246</sup> Iltis, Rudolf, „Po dvaceti letech“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 27–32.

tvorby tematizující šoa a antifašistické propagandistické funkce potvrzeno i v polovině let šedesátých.

#### 2.4.1 Populárně naučné články

Faktografické či osvětové příspěvky tvoří v ŽR jen malou část textů věnovaných problematice šoa a tím pádem je i škála zpracovaných témat úzká. V ŽR 5722 (tj. 1961–1962), u příležitosti dvacátého výročí dané události Rudolf Iltis přibližuje přípravu zřízení ghetta Terezín na základě dochovaných archivních materiálů zachycujících komunikaci protektorátní pražské židovské obce a jí nadřízeného nacistického orgánu Zentralstelle für die jüdische Auswanderung. Pracuje tedy s konkrétním příkladem kooperace mezi nacisty a židovskou samosprávou, ale její odpovědnost netematizuje, a tudíž ani nekritizuje. Ve své interpretaci naopak vyzdvihuje snahu židovské obce manévrovat a mírnit požadavky nacistů a jejich dopady na židovské obyvatelstvo protektorátu.<sup>247</sup> Žádný další text v ŽR se systematicky a cíleně nezabývá historií terezínského ghetta jako takového.

Vyšly zde dva články o kultuře v Terezíně. O příspěvku Jiřího Weila „Literární činnost v Terezíně“ z druhého čísla ŽR (vydané r. 1955) jsem se již zmínila v jiném, dílčím kontextu.<sup>248</sup> Weil, který se sám před deportací úspěšně ukrýval, se ve svém článku opírá o archivní materiály shromážděné ve Státním židovském muzeu a systematicky na ně odkazuje prostřednictvím inventárních čísel. Na prvním místě se Weil zabývá literární tvorbou básníka, malíře a lékaře Karla Fleischmanna (1897–1944), jež se dochovala v nejobsáhlejším korpusu. Weil zdůrazňuje, že navzdory všem problémům, které Fleischmann líčí, nevyjadřují jeho básně pesimismus a rezignaci, nýbrž zápas o lidskou důstojnost.<sup>249</sup> Již jsem zmiňovala (kapitola 2.3.1.3.2, s. 49–50), že tatáž charakteristika (spolu s absencí ironie a zaměřením na konkrétno) podle Weila zásadně odlišuje českou terezínskou tvorbu od tvorby německojazyčné. Největší díl pozornosti Weil věnuje mladým básníkům a dětem (V téže době, na jaře 1955 byly ve Státním židovském muzeu poprvé vystaveny terezínské dětské kresby, jimiž se Weil jako zaměstnanec muzea také zabýval).<sup>250</sup> Vybrané ukázky dětských básní dokládají vědomí problémů v ghettě, stesk po domově i touhu po lepší budoucnosti, ústí však v lakonický citát z dobového materiálu, že

---

<sup>247</sup> Iltis, Rudolf, „K 20. výročí založení terezínského ghetta: Jak došlo k jeho zřízení“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, Praha: RŽNO, 1961, s. 92–95.

<sup>248</sup> Weil, „Literární činnost“, s. 93–100.

<sup>249</sup> Ibid., s. 94–95.

<sup>250</sup> Veselská, *Archa paměti*, s. 172.

jen velmi málo dětí přežilo. Weilův článek neobsahuje žádnou aktualizaci, žádný humanistický ani politický apel.

„Hvězdy bez nebes: Divadlo v Terezíně“ z pera publicisty, spisovatele a pravidelného přispěvatele ŽR Františka Roberta Krause (1903–1967), které v ŽR vyšly o pět let později, se od Weilova článku liší v několika ohledech.<sup>251</sup> František R. Kraus se dostal do Terezína s prvním transportem (v textu neuvedeno) a z pozice svědka líčí terezínské umělecké aktivity od samého počátku, jež klade do konce listopadu 1941. Jeho text je výrazně citově zabarvený, exaltovaný, nápadně často se v něm vyskytují vykřičníky. Není systematický ani neusiluje o úplný přehled, hovoří o okruhu tvůrců, za jehož ústřední postavu prohlašuje Karla Švenka (1917–1945) a Gustava Schorsche (1918–1945). Literární historik Jiří Holý Gustava Schorsche charakterizuje jako zastánce ryzího umění nesloužícího politickým zájmům,<sup>252</sup> avšak Kraus píše o jeho „proslulých *politických* divadelních seminářích“. Umění, s nímž se tu účastníci seminářů seznamovali, bylo údajně naplněno bojovným uvědoměním, přičemž podle zvolání, bezprostředně následujícího v Krausově textu, onen boj „vyhraje jen svět socialismu, svět pokroku, svět budoucnosti, svět terezínského mládí!“<sup>253</sup> Kraus se takto zřejmě snažil začlenit významného terezínského tvůrce do ideologicky přijatelného, levicově angažovaného proudu.

Zatímco Weilův článek je spíše popisný, Kraus podává jednoznačnou interpretaci terezínského umělecké činnosti jako celku, například v pasáži, kterou uvádí jako vlastní krédo organizátorů divadla v Terezíně: „Nesmíme nikdy zapomenout, že jsme lidé XX. století, kulturního století, že jsme přišli ze světa Smetanova a Dvořákova, že jsme žili vedle Voskovce a Wericha, četli Nezvala a že dnes půjdeme do boje za své lidství, za své židovství, za své češství, za svůj socialistický světový názor se slovy Vančurovými a Neumannovými na rtech!“<sup>254</sup> Z daného výroku je patrný důraz na modernitu a opět i na politickou uvědomělost. Zároveň se zde projevuje politicky uvolněnější přístup k umění, neboť je tu jmenovitě uveden například exulant Jiří Voskovec, a později i František Halas,<sup>255</sup> jehož básnické dílo Ladislav Štoll v již zmiňovaném referátě „Třicet let bojů za českou socialistickou poezii“ použil jako negativní příklad slepé vývojové větve české

---

<sup>251</sup> Kraus, F. R., „Hvězdy bez nebes: Divadlo v Terezíně“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 135–140.

<sup>252</sup> Holý, Jiří, „Divadelní a literární činnost v terezínském ghettu“, in Holý, Jiří (ed.), *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha: Akropolis, 2016, s. 340–341.

<sup>253</sup> Obě citace Kraus, *Hvězdy bez nebes*, s. 138, kurzívu doplnila M. Š.

<sup>254</sup> *Ibid.*, s. 135.

<sup>255</sup> *Ibid.*, s. 138.

poezie.<sup>256</sup> Kraus podobně jako Weil zmiňuje ve svém příspěvku německojazyčné divadlo pouze okrajově, chválí *Třigrošovou operu* Kurta Weilla a Bertolta Brechta v provedení Kurta Gerrona, proti operetě *Netopýr* však staví opět všestrannou progresivnost českého divadla. Celý text uzavírá pateticky vylíčený kontrast humanistické tereziánské kultury a aktuálního západoněmeckého neofašismu a ústí ve vypjatý pacifistický apel.

Na pomyslné pomezí Weilova a Krausova stylu lze umístit příspěvek Františka Kafky „Od zašlápnutých výhonků k mrtvým tvůrcům“ ze ŽR 5725 (tj. 1964–1965). Kafka deklaruje jako svou povinnost přeživšího připomenout oběti šoa. Vybírá osobnosti podle subjektivního klíče, převážně umělce, kteří byli stejně jako on deportováni do lodžského ghetta, nebo patřili k první generaci, která v meziválečném období spolupracovala s mládežnickým *Studentským časopisem*. František Kafka se přitom neopírá pouze o vlastní vzpomínky, ale naopak tvoří stručné, souhrnné medailony založené na širší rešerši.<sup>257</sup>

Ve všech člancích, jimiž přispěl do ŽR historik a publicista Erich Kulka (1911–1995), je zmíněna likvidace téměř čtyř tisíc československých Židů z tzv. rodinného tábora v Osvětimi v noci z osmého na devátého března 1944, událost, jež se stala zásadní součástí připomínání obětí šoa v Československu.<sup>258</sup> V Kulkově prvním příspěvku „A zázraky pokračovaly...“ tvoří pouze kontext vyprávění o jedné konkrétní přeživší, která se na Kulku obrátila s žádostí o pomoc při pátrání po blízkých.<sup>259</sup> V dalších Kulkových textech se však tragická událost stává součástí příběhů, jež spojuje motiv aktivního odporu. Ve dvou částečně se překrývajících člancích Kulka vypráví o útěcích z Osvětimi, jejichž cílem bylo informovat o zdejších vraždění, a přispět tak k zastavení šoa (V. Lederer, A. Wetzler / J. Lánik, W. Rosenberg / R. Vrba, A. Rosin a Č. Mordovič).<sup>260</sup> Zavraždění Židů z rodinného tábora zde hraje roli rozhodujícího impulsu. Osu dalšího Kulkova příspěvku, beletristického zpracování likvidace části rodinného tábora, pak tvoří snaha osvětimského podzemního hnutí přimět české Židy, jimž hrozí zplynování, ke vzpouře.<sup>261</sup>

---

<sup>256</sup> Čurda, „Poezie, plevy a zrna“, s. 30–31.

<sup>257</sup> Kafka, František, „Od zašlápnutých výhonků k mrtvým tvůrcům“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 97–102.

<sup>258</sup> Cramsey, Sarah A., „Saying *Kaddish* in Czechoslovakia: Memorialization, the Jewish Tragedy and the „tryzna“, *Journal of Modern Jewish Studies*, 7.1 (2008): 35–50.

<sup>259</sup> Kulka, Erich, „A zázraky pokračovaly...“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 85–90.

<sup>260</sup> Týž, „Útěk“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 91–98. Týž, „Bombardujte osvětimská krematoria“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 60–67.

<sup>261</sup> Týž, „Heydebreck“, *ŽR 5724: 1963–1964*, Praha: RŽNO, 1963, s. 43–50.

Motivem židovského odboje se vyznačují také populárně naučné články, které napsal slovenský spisovatel Emil Knieža (1920–1990). Do ŽR z roku 5725 (tedy 1964–1965) přispěl souhrnem dějin slovenských Židů za druhé světové války a důraz na aktivní odpor je zřetelný již z jeho názvu „Bojová kapitola slovenských Židov“.<sup>262</sup> Velký prostor je věnován komunistické odbojové činnosti, ale jsou zde bez uvedení ideologie zmíněny i sionistické organizace Ha-šomer ha-cair a Makabi, a to v pozitivním smyslu, jako účastníci ilegálních aktivit.<sup>263</sup> Knieža sám v textu příležitostně vystupuje jako přímý pamětník a vzpomíná na konkrétní židovské známé, většinou partyzány. Beletristické zpracování téhož tématu, které tvoří obsah několika Kniežových knih (např. *Šiesty prápor, na stráž!, Mušketieri žltej hviezdy*), se v ŽR neobjevuje.

O rok později Knieža v ŽR publikoval reportáž z kibucu Lochamej ha-geta'ot a ze setkání s jeho členem, Jicchakem Zuckermanem, zvaným „Antek“, který se podílel na povstání ve varšavském ghettu na jaře 1943. Knieža Zuckermana i kibuc líčí se zřetelnou úctou. Když reprodukuje jeho vyprávění o přípravě bojového odporu v ghettu, zmiňuje širokou škálu židovských organizací, které byly součástí ilegálního hnutí, a stručně je po ideologické stránce charakterizuje, přičemž se nevyhýbá faktu, že u některých z nich se socialistické ideje pojily se sionismem, a na druhé straně, že jiné skupiny socialismus nevyznávaly. Opakovaně však zmiňuje podporu, jíž se židovskému povstání dostávalo od polské komunistické strany (jiné, nekomunistické zdroje pomoci zamlčuje), podobně jako Rudolf Iltis, který psal o povstání méně podrobně o čtyři roky dříve ve spojitosti s Eichmannovým procesem.<sup>264</sup> Posléze Knieža ve své reportáži píše o památníku zbudovaném v kibucu a o vzpomínkových akcích, jež se zde konají, a v té souvislosti se vyjadřuje neutrálně o izraelské vládě. Rovněž zmiňuje účast československých diplomatů na zahájení zdejší výstavy o perzekuci Židů v protektorátu Čechy a Morava.<sup>265</sup> Článek tak odráží relativně dobré česko-izraelské vztahy v roce 1965, před vypuknutím šestidenní války.

#### 2.4.2 Memoárové texty

V ŽR se objevuje několik textů, jež více či méně spadají do žánru memoárů. Věnují se jednotlivým přeživším, popisují jejich celkovou zkušenost 2. světové války nebo líčí

---

<sup>262</sup> Knieža, Emil F., „Bojová kapitola slovenských Židov“, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 134–140.

<sup>263</sup> Ibid., s. 136 a 139.

<sup>264</sup> Iltis, „Proto!“, s. 40–42.

<sup>265</sup> Knieža, Emil F., „Človek z Milej 18“, ŽR 5726–1965/6, Praha: RŽNO, 1965, s. 125–128.

alespoň vybrané epizody. Autory textů, které shrnují celé období války, většinou nejsou pamětníci samotní. Jedinou výjimku lze nalézt v již zmiňovaném článku Ericha Kulky „A zázraky pokračovaly...“. Jedná se o dopis, jímž se přeživší Eva Merová (za svobodna Landová) obrací na Ericha Kulku se žádostí o pomoc při hledání blízkých.<sup>266</sup> Eva Merová zmiňuje svůj pražský domov, rodinu a idylické dětské hry. Dále vyjmenovává koncentrační tábory, jimiž prošla, uvádí data smrti svých rodičů a stručně líčí okolnosti svého přežití, osvobození tábora Stutthof Rudou armádou a opatření podniknutá v zájmu rekonvalescence vězňů, díky nimž se setkala se sovětským lékařem Merem, který ji pak jako čtrnáctiletou dívku adoptoval. Stejně úsečně Merová popisuje také svůj poválečný život, dosažené vzdělání, založení rodiny a současné zaměstnání.<sup>267</sup> Stručnost jejího vyprávění je dána tím, že Merová se tímto popisem Kulkovi pouze představuje a odůvodňuje svou prosbu. Také v článku, do něž ho Kulka začlenil, tvoří její dopis součást úvodu k líčení vlastního pátrání a jeho výsledků.

Vnějšími znaky se mezi autobiografie řadí také příspěvek „Nejkrásnější den mého života“ o členu východního vojenského odboje Arnoštu Steinerovi (1915–1982). Text je psán v ich-formě, ale v průvodním slově je uvedeno, že jej napsal podle Steinerova vyprávění spisovatel a publicista specializující se na téma východního odboje Michal Štemr (1907–?). Nelze určit, zda vyprávění Štemr pouze zapsal, nebo do něj výrazněji autorsky zasahoval. V textu jsou stroze uvedena základní fakta z předválečného života (narození, původ, základní vojenská služba, mobilizace v roce 1938). Vyprávění se rozvíjí od nacistické protižidovské perzekuce, přes transport z rodného Třince koncem října 1939 (v rámci akce Nisko) až k líčení, jak esesmani zahnali deportované do řeky San a jak se Steiner i s otcem přes ni dostal na území ovládané Sovětským svazem. Následující období až po zapojení do československého vojenského útvaru v Buzuluk, Steiner či Štemr víceméně pomíjí. Popisuje vojenský výcvik, jehož se účastnil i Steinerův šedesátiletý otec. Významnou část vyprávění po odvelení jednotky na frontu zabírá líčení bojů u Sokolova, operace na Dukle, jíž se Steiner rovněž účastnil, však popsána není a vyprávění končí zmínkou o přehlídce v osvobozené Praze. K zestručnění vyprávění je v článku využit důraz na jednotlivá významná data a v závěru tento mechanismus graduje

---

<sup>266</sup> Kulka, „A zázraky pokračovaly...“, s. 87–88.

<sup>267</sup> V Česku později vyšla obsáhlejší autobiografie Evy/Eveliny Merové. Merová, Evelina, *Opožděné vzpomínky: Životopis, který se nevešel na jednu stránku*, Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009, 2. vyd. 2011.



v pacifistické proklamaci: Jelikož nyní Steiner pracuje v podniku vyrábějícím protézy pro válečné invalidy, toužebně očekává den, kdy bude nastolen všeobecný mír.<sup>268</sup>

Článek „O strýci Kosziuszkovi...“ vlastní výpověď pamětnice Jany Steinové kombinuje se spojujícími vstupy z pera hlavního editora ŽR Rudolfa Iltise, přičemž obě složky jsou přehledně rozlišeny, Iltisův text je na rozdíl od vzpomínek psán ve 3. osobě. Vyprávění začíná deportací rodiny Jany Steinové do Terezína, ale jeho větší část se odehrává ve Varšavě, kam byla rodina záhy přesunuta. Největší díl pozornosti směřuje k Poláku Kosziuszkovi, který nejprve podporoval celou rodinu a posléze u sebe ukryl Janu Steinovou a její sestru, vydávaje je za své neteře z Čenstochové. V jeho rodině dívky přežily celou válku, včetně povstání ve varšavském ghettu a varšavského povstání. Líčení jejich osudu končí poválečným přesunem děvčat do Prahy a zprávou o smrti rodičů. Závěr textu je nicméně optimistický a vyzdvihuje zapojení někdejšího zachránce do obnovy válkou zničeného Polska.<sup>269</sup>

Převyprávěním konkrétní zkušenosti šoa je také příspěvek „Alexandr Singer, č. 284, vypravuje...“, sepsaný Janou Renée Friesovou (1927–2016) v er-formě, téměř bez přímých pamětníkových vstupů. Text má blíže k článkům, které z konkrétního osudu vyjímají pouze určité tematické výseče, třebaže začíná deportací v titulu uvedeného Alexandra Singera (1912–2007) prvním transportem z Prahy do Terezína. Hlavní téma článku představuje terezínské umělecké dění v oblasti hudby, zejména působení Rafaela Schächtera (1905–1944?). Ten Alexandra Singera učil opernímu zpěvu a obsadil ho například do *Prodané nevěsty* (jejímu nastudování je v textu ze všech děl věnován největší prostor). Vyprávění končí Singerovým a následně i Schächterovým transportem na východ na podzim 1944.<sup>270</sup> Spolu s výše zmíněnými populárně naučnými články o terezínské literární a divadelní tvorbě je tento příspěvek dokladem důrazu na kulturní činnost, potažmo zachování lidských hodnot mezi vězni koncentračních táborů, což lze chápat jako svébytnou formu odporu. Námět byl v ŽR opakovaně zpracován i beletristicky.<sup>271</sup> Tematicky nejbližší článku o Alexandru Singerovi je úryvek z prózy Josefa Bondyho *Terezínské rekviem* o reálné historické události, kdy Rafael Schächter v ghettu nastudoval Verdiho *Rekviem*.<sup>272</sup>

<sup>268</sup> Štemr, Michal, „Nejkrásnější den mého života“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 43–47.

<sup>269</sup> Iltis, Rudolf, „O strýci Kosziuszkovi...“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 63–65.

<sup>270</sup> Friesová, J. R., „Alexandr Singer, č. 284, vypravuje...“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 38–41.

<sup>271</sup> Viz např. povídky Františka Kafky: „Beethovenova sonáta c moll“, *ŽR na rok 5721*, Praha, RŽNO, 1960, s. 38–44 a „Housle“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 57–62.

<sup>272</sup> Bor, Josef, „Terezínské rekviem“ *ŽR 5724: 1963–1964*, Praha: RŽNO, 1963, s. 129–133.

Článek o Alexandru Singerovi je zajímavý i z hlediska dříve vznesené otázky, jak je v ŽR traktován podkarpatoruský původ a příslušnost k ortodoxii. Alexandr Singer pocházel z oblasti Chustu na Podkarpatské Rusi, dostalo se mu tradičního židovského vzdělání, studoval synagogální zpěv v bratislavské ješivě a působil před válkou jako chazan v Žilině. I později v životě se hlásil k náboženské ortodoxii, ačkoli v praxi zřejmě nebyl zcela striktní.<sup>273</sup> Nic z toho není v textu zmíněno. Lze namítnout, že Singerův původ není podstatný pro téma článku, terezínskou kulturu, nicméně kariéra chazana s jeho terezínským hudebním vzděláváním svým způsobem souvisí. Konstatování, že měl „velký přirozený smysl pro hudbu“,<sup>274</sup> bez uvedení tohoto faktu vyznívá tak, jako kdyby Singer byl naprosto nerozvinutým talentem. V závěru příspěvku je pak Alexandr Singer souhrnně charakterizován takto: „operní zpěvák – ND v Praze, znalec židovské hudby, kostelních [sic] židovských zpěvů. Sběratel židovských písní a jejich interpret nejen v Praze, ale i jinde ve světě.“<sup>275</sup> Ani zde Friesová otevřeně neuvádí, že Singer od roku 1960 (do roku 1967, kdy přijal pracovní nabídku z Londýna) zastával funkci vrchního kantora v pražské Jeruzalémské synagoze.<sup>276</sup> Tento případ tedy nikterak nerozporuje dosavadní hypotézu, že ortodoxie a Židé pocházející z Podkarpatské Rusi byli v ŽR opomíjeni.

Vlastní podání zkušeností z období druhé světové války se v ŽR častěji objevují v souvislosti s jednotlivými událostmi a nikoli jako souhrnná líčení. Přesto tvoří v rámci ŽR, i tematiky šoa v ní, malou skupinu a autory těchto vzpomínek jsou výlučně zavedení spolupracovníci ŽR. Příspěvek Františka R. Krause s názvem „Dvořákovo rekviem“ se vztahuje ke kulturnímu citění českých Židů a zároveň k zásadní události většinových válečných dějin. Kraus zde svým emotivním, krásné literatuře blízkým stylem líčí, jak byl spolu s dalšími terezínskými vězni vyslán do Lidic, aby kopal hrob pro zabitě lidické muže. Zásadní součástí jeho vzpomínky je, že jeden ze spoluvězňů Karel Langendorf (zřejmě 1911–1944) při kopání tiše zpíval titulní Dvořákovo Rekviem, což vyjadřuje jak kultivovanost českých Židů, tak jejich sepětí s Čechy. Tento motiv je ještě zvýrazněn kontrastem s postavou velitele terezínského ghetta Seydla [sic], který je zde charakterizován jednak jako „bývalý herec vídeňských předměstských šmír“, jednak jako necitelný člověk, který z nudy střílí po holubech ulétajících z hořícího lidického kostela. Text obsahuje

---

<sup>273</sup> Seidlová, Veronika, „Kdo zpívá židovsky?“ aneb Hlas jako prostředek performance židovských identit v pražských synagogách a modlitebnách, mag. dipl. práce, Univerzita Karlova v Praze, 2009, s. 92–93.

<sup>274</sup> Friesová, „Alexandr Singer“, s. 38.

<sup>275</sup> Ibid., s. 41.

<sup>276</sup> Seidlová, „Kdo zpívá židovsky?“, s. 18 (pozn. 30), 92 a 97.

kromě Langendorfa a Seydla i další jména vězňů, českých četníků a německých vojáků, což má pravděpodobně podpořit dojem autentičnosti. Celé vyprávění je zasazeno do aktualizujícího rámce. Kraus v úvodu líčí novinovou fotografii francouzských přeživších, protestujících proti západoněmeckému Bundeswehru, což mu slouží jako oslí můstek k zahájení vyprávění, a v závěru posléze deklaruje připravenost hájit mír.<sup>277</sup>

Ve vzpomínce Hany Náglové, která se ŽR příležitostně spolupracovala na překladech jidiš povídek a básní, se objevuje jiná významná událost většinových československých dějin, boje o Dukelský průsmyk na podzim roku 1944, podmiňující vstup československých jednotek na území ČSR. S tímto historickým mezníkem se v příspěvku Náglové pojí Jom kipur. Text Náglová publikovala v ŽR 5724 (tj. 1963–1964), která měla židovský rok a svátky jako jednotící téma. Náglová v textu vystupuje v roli vypravěčky a zdravotnice. Boj i svou práci popisuje výrazně hodnotícím, pozitivním způsobem: „Pocit blízkosti domova a ústup fašistických hord dodávaly nám dobrou náladu a ještě větší elán k boji.“, „...[vojáci] splnili skvěle a rychle svůj úkol“, „Pomáhat raněným a zmírnit jejich bolesti bylo pro nás vždy uklidněním a hřejícím pocitem.“ Jom kipur vstupuje do vyprávění prostřednictvím raněného vojáka, který z důvodu půstu odmítne nápoj. Náglová k němu přistupuje s úctou, nikoli jako k náboženskému fanatikovi. Je nicméně zajímavé, že když Náglová Jom kipur jako motivaci rozvádí, zcela v něm chybí náboženská složka. Pouze připomíná domov, rodinu a blízké, s nimiž raněný i Náglová před válkou tento svátek trávili, nevinně trpící oběti, jejichž památku náležitě pomstil spravedlivý boj.<sup>278</sup>

Pro Rudolfa Iltise jsou vlastní vzpomínky prostředkem, jímž se vztahuje k opakovaně se vracejícímu tématu pomoci, poskytnuté Židům během 2. světové války ze strany nežidů různých národností. Iltis například popisuje vřelou vstřícnost obyvatel středočeské vesnice Kozolupy, v jejíž blízkosti byli Židé nuceně nasazeni na stavbu silnice.<sup>279</sup> Jindy líčí setkání s německým vojenským policistou Starkem, převeleným do Prahy ze západní fronty, jemuž byla nařízení omezující Židy jednak novinkou, jednak opovržením hodnou nespravedlností.<sup>280</sup> Vzhledem k Iltisovým angažovaným úvahám (viz kapitolu 2.2) nepřekvapí, že také vlastní zážitky vztahuje k aktuálnímu politickému rámci. Kozolupští

<sup>277</sup> Kraus, F. R., „Dvořákovo Rekviem“, ŽR 5722 (1961–1962), Praha: RŽNO, 1961, s. 69–72. Citace ze s. 71.

<sup>278</sup> Náglová, Hana, „Jom kipur“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 100–101. Všechny citace ze s. 100.

<sup>279</sup> Iltis, Rudolf, „Statečná vesnice“, ŽR na rok 5717 (1956–1957), Praha: RŽNO, 1956, s. 129–136.

<sup>280</sup> Týž, „Příliš mnoho pancířů“, ŽR na rok 5719 (1958–1959), Praha: RŽNO, 1958, s. 67–75.

se po válce podílejí na výstavbě socialismu a ten jim přináší blahobyt a Stark je prototypem nynějších západních Němců, protestujících proti přílišnému vyzbrojování armády jejich státu. Totožné rysy mají i příběhy, které Iltis zpracoval beletristickou formou, nicméně s upozorněním, že mají svůj reálný předobraz.<sup>281</sup>

#### 2.4.3 Próza

V beletristických příspěvcích v ŽR, které se vztahují k tématu šoa, se vyskytují rozmanitá pojetí této látky. Některé povídky odpovídají typu, který literární historik Jiří Holý nazývá „narativně uzavřená událost“: Vyprávění je přehledné a předkládá dění jako objektivní realitu. Postavy jednoznačně náleží buď k dobru, nebo ke zlu a v líčení osudu kladných hrdinů je zřetelný patos či heroismus.<sup>282</sup> Názorný příklad takového přístupu představují povídky již zmíněného Michala Štemra. Hrdiny jeho vyprávění jsou výlučně vojáci Svobodovy armády a jejich odhodlání bojovat za milovanou vlast ve Štemrově podání nikdy zásadně nezakolísá, naopak je nadřazeno věku i pohlaví (Štemr pozitivně líčí rukující nezletilé i ženy),<sup>283</sup> osobním vztahům (voják se hlásí do výsadku, který bude bojovat přímo v Čechách, a tak z vlastní iniciativy opouští jednotku, kde byl pohromadě se svou manželkou), jednoznačně oslavně Štemr píše i o smrti při plnění úkolu.<sup>284</sup> Je zajímavé, že přímo v textu Štemr své hrdiny nikdy a žádným způsobem necharakterizuje jako Židy, tento rys je uveden vždy pouze v úvodním slově (pravděpodobně od jiného autora), kde je Štemrovo vyprávění spojeno s reálně existující osobou židovského vyznání či původu. Jedinou výjimku představuje výše popsany příspěvek o Arnoštu Steinerovi, který se od ostatních Štemrových příspěvků odlišuje také tím, že je celý prezentován jako autentické vzpomínky a nikoli literární výtvar. Mimo tento text Štemr zmiňuje Židy pouze v příspěvku „Směr Praha“, ale nikoli mezi aktivními hrdiny, vojáky, nýbrž výlučně jako oběti a zároveň jako pouze jednu ze skupin obětí, mezi nimiž mají dle Štemra zřejmě nárok na největší díl pozornosti oběti sovětské. Když se například dějištěm vyprávění stane Babij Jar poblíž Kyjeva, lidé, kteří zde byli v roce 1941 nacisty zmasakrováni, nejsou vůbec charakterizováni jako Židé,<sup>285</sup> třebaže zdejší vyhlazovací akce byla nejprve zaměřena právě proti nim a pravděpodobně tvořili mezi zavražděnými většinu.<sup>286</sup>

<sup>281</sup> Týž, „Strážce svého bratra“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, Praha: RŽNO, 1959, s. 54–70. Týž, „Bezejmenná“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 92–99.

<sup>282</sup> Holý, Jiří, „Šoa ve fikční próze do konce šedesátých let“, s. 579.

<sup>283</sup> Štemr, Michal, „Dopis mé matce“, *ŽR 5724: 1963–1964*, Praha: RŽNO, 1963, s. 51–52.

<sup>284</sup> Týž, „A kdybychom se nikdy nesetkali“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 99–106.

<sup>285</sup> Týž, „Směr Praha“ *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 65–69.

<sup>286</sup> DeHart, Bruce J., „Babi Yar Massacre (1941)“ in *Atrocities, Massacres and War Crimes*, s. 49–51.

Pro Štemrovu povídky lze po stránce bojové tematiky a celkového pojetí najít ekvivalent i mezi slovenskou tvorbou zaměřenou na šoa, která se začala v ŽR objevovat v šedesátých letech. Štemrovu přístupu nejvíce odpovídá povídka „O mrtvých a živých: Posledný deň v Novákoch“ spisovatelky a lékařky Hely Volanské (1912–1996). Hlavní téma povídky tvoří aktivní odpor a to na obou vyprávěcích rovinách. Do rámce vyprávění o partyzánské skupině ukryté v lesích je totiž zasazena retrospektiva úspěšné vzpoury ve slovenském pracovním táboře Nováky v čase Slovenského národního povstání. Jednoznačnost kategorií dobra a zla ve vyprávění je zřetelná již z toho, že v úvodu s odbojáři sympatizuje dokonce i antropomorfizovaná příroda. Účast v odboji a oddanost komunistickým idejím poskytuje jednotlivým kladným postavám přesah, který jim umožňuje překonávat problémy (např. srdeční vadu) a propůjčuje jejich případné smrti smysl a heroický aspekt. Oproti tomu velitele nováckého tábora, kterého se odbojáři snaží přimět nejen k propuštění internovaných, ale i k zapojení do povstání, Volanská líčí jako člověka s omezeným obzorem, který není schopný sebeobětování pro vyšší cíl, pouze se bojí a neví, co si počít. S jistým odstupem popisuje Volanská také Židy v Novákách, kteří se nezapojili do odboje a po vyhlášení zrušení tábora propadli zmatku a shánčlivosti. Na druhé straně však Volanská se soucitem zmiňuje starou ženu, jež uprostřed tohoto ruchu zůstává zcela nečinná, neboť všichni její blízcí jsou pravděpodobně mrtví a ona nemá pro co žít. Na rozdíl od Štemrovu tvorby je zde židovství postav jasné z kontextu, Volanská rovněž uvádí, i když bez zvláštního důrazu, že z bývalých vězňů nováckého pracovního tábora pro Židy vznikla samostatná jednotka.<sup>287</sup> Později ještě ukáží, že přístup Volanské k tématu druhé světové války se posléze změnil. Také partyzánské prostředí později, v autobiografické knize *Jako na cudzej svatbe*, popsala méně idealizovaně, včetně např. antisemitismu spolubojovníků.

Jak u Michala Štemra, tak u Hely Volanské stojí v popředí zájmu aktivní bojovníci. V ŽR se nicméně vyskytují i povídky pojímající šoa jako „narativně uzavřenou událost“, jejichž hlavní postavou je víceméně bezmocná oběť. Jako ilustraci lze použít povídku Františka R. Krause „Sklenka malinovky“, líčící transport z Terezína na východ. Ústřední protagonisté příběhu, stará vdova Kaudersová a její desetiletý vnuk Fanoušek, jsou k roli oběti předurčeny už svým věkem. Kaudersová je blíže charakterizována pomocí retrospektivy plné konkrétních detailů ze staré Prahy, a to veskrze kladně, jako pracovitá a starostlivá

---

<sup>287</sup> Volanská, Hela, „O mrtvých a živých: Posledný deň v Novákoch“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 121–132.

matka. Její vzpomínky jsou do značné míry idylické, což je zvláště zřejmé ze shrnutí „skromný, pokorný, ale tak šťastný život židovské mámy z Pražského Josefova“. Avšak již v retrospektivě je Kaudersová obětí z hlediska socio-ekonomického či třídního. Náleží k josefovské židovské chudině, její manžel pracuje jako veřejný posluha. Kaudersová přispívá do rodinného rozpočtu prací suflérky ve Stavovském divadle. Dlouho jí není zvýšen plat. Třebaže má značné zásluhy na úspěších slavných umělců, nedostává se jí pozornosti ani uznání. Idyla však nakonec převáží také nad těmito fakty: Nový ředitel Kaudersové plat navýší a jednoho večera se suflérka octne na konci představení na jevišti, takže si i ona může vychutnat ovace, zejména z druhé galerie, od sobě rovných. Idyla se objevuje i v hlavní dějové linii, během transportu. Fanoušek, líčený jako bezbranný a ušlechtilý dítě, zapaluje ve vagonu chanukové svíčky. Kraus popisuje pouze pozitivní reakce: k Fanouškovi se radostně druží další děti, stařenky se usmívají, do oslavy se zapojuje i velebný rabín.<sup>288</sup> Do scény je vložena patetická úvaha o nebezpečí, které dětem hrozí a které měli dospělí v jejich zájmu již dříve se vši rozhodností odvrátit. Kaudersová dospívá k rozhodnutí Fanouška za každou cenu ochránit a stává se tak aktivní hrdinkou, i když jen do určité míry. Transport je u cíle, pravděpodobně v Osvětimi, a oběti jsou konfrontovány s nacisty. Kraus dává popisem jednoznačně najevo, že se jedná o záporné postavy. Kladné rysy, jež jim přiznává (fyzickou krásu, mládí a krásu), slouží pouze k podtržení kontrastu. Esesák je sice zaujat chanukovou scénou, to však pouze stupňuje napětí, než ji surově zničí. Následuje finální tragické gesto, Kaudersová předstupuje s dítětem před jakéhosi důstojníka, nejprve jej žádá, aby zastavil válku, blouzní a pokouší se o něco, co vzhledem k dříve líčenému má zřejmě být první a poslední sólové operní vystoupení v jejím životě. Za zpěvu árie z *Carmen* je zastřelena a Fanoušek je určen k lékařským pokusům.<sup>289</sup>

---

<sup>288</sup> Kraus uvádí konkrétní jméno reálně existující osoby Aladára Deutsche (1871–1949). Zálību v reáliích lze rozsáhle doložit v Krausově tvorbě pro ŽR, zejména v té, která se dotýká pražského Josefova v období Krausova mládí. Za tento konkrétní odkaz k realitě nicméně Krause nepřímo kritizoval rabín Richard Feder, když se v dopise editorovi ŽR Rudolfovi Iltisovi vymezil vůči „mnohým uměle tvořeným črtám [...], ve kterých jsou očividné lži, jako na příklad, že jel Dr. Aladar Deutsch do Osvětimi, když každý ví, že byl v Terezíně až do konce atd.“ Archiv Židovského muzea v Praze, fond Rady židovských náboženských obcí (evidenční list NAD 324), vázací desky 30, dopis rabína Richarda Federa Rudolfovi Iltisovi, 13. října 1964, nezpracovaný materiál [2018-04-24].

<sup>289</sup> Kraus, František R., „Sklenka malinovky“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 46–53. Citace ze s. 49. Povídka je dostupná také ve výboru Cahová, Ivana, Erik Gilk a Martin Lukáš (eds.), *Tobě zahynouti nedám...: Česká časopisecká šoa povídka 1945–1989*, Praha: Akropolis, 2017, s. 9–19. Ve studii, připojené k tomuto sborníku, se povídce „Sklenka malinovky“ poměrně rozsáhle věnuje Ivana Cahová, zaměřuje se však na analýzu použitých motivů židovské ženy, dětského vnímání a hudby. Cahová, Ivana, „Literárněhistorický obraz reprezentace šoa v krátké časopisecky publikované próze 1945–1989“ in *Tobě zahynouti nedám...: Česká časopisecká šoa povídka 1945–1989*, Praha: Akropolis, 2017, s. 318–319, 332 a 338–339.

Povídky Arnošta Lustiga, jenž přispěl ve sledovaném období do každé ŽR,<sup>290</sup> ukazují uvolněnější přístup k schématům, které pojetí díla jako narativně uzavřené události pro zpracování šoa nabízí. Lustig zhusta nestaví na přímém a fatálním konfliktu dobra se zlem, jeho postavy jsou méně jednostranné, prokreslenější, a to ať už svou základní charakteristikou spadají mezi oběti, nebo viníky, některé německé postavy jsou dokonce kladnými hrdiny (např. německý voják Verner Binde v „Růžové ulici“<sup>291</sup> nebo kurtizána vojáků a nacistických funkcionářů Inge Lingeová v „Modrém dnu“<sup>292</sup>). I v některých Lustigových prózách je pozitivně hodnocena aktivita, nikoli však pouze ta, již lze interpretovat jako boj či aspoň pokus o něj. Lustig se opakovaně zaměřuje na činy, jež jsou projevem zachování mravního cítění a lidské integrity nebo překonání rezignace. Například v povídce „Návrat“ (Lustig ji posléze zařadil do svého knižního debutu *Noc a naděje*) hlavní hrdina, charakterizovaný jako zcela obyčejný člověk, nejprve přijímá pasivní roli vězně, ale postupně se odhodlává přijmout odpovědnost za svůj život a prchá z terezínského ghetta. Jeho přerod je čistě vnitřní záležitostí, nezasahují do něj žádné ideologické impulzy zvnějšku. Celá povídka vyznívá silně existencialisticky.<sup>293</sup> Že Lustig zcela nezpochybňuje kategorii dobra, je kromě jeho aktivních hrdinů zřejmé rovněž z líčení vřelých vztahů mezi lidmi a okamžiků radosti (např. jeho první povídka v ŽR „Starci a smrt“<sup>294</sup> nebo „Bílý“,<sup>295</sup> obě vyšly ve sbírce *Démanty noci*), Lustig je však nevyužívá ke konstrukci tak vyhraněných kontrastů, jaké se objevují například ve „Sklenice malinovky“.

Že také Hela Volanská byla schopná nuancovanějšího přístupu k tematice šoa lze vyvozovat z jejího druhého příspěvku pro ŽR „Nepotřebný člověk“, uvedeného jako úryvek z novely. Nejistota správné interpretace činu a následné reakce na něj tvoří integrální součást námětu této povídky: V období Slovenského štátu je osazenstvo nemocnice konfrontováno s pokusem o sebevraždu patrně bývalého kolegy a mentora doktora Weinbergera. K otázce, zda je správné usilovat o jeho záchranu, prostředkuje

---

<sup>290</sup> Jeho povídky vycházely současně i v periodických mimo židovskou komunitu, lze doložit, že některé příběhy více či méně totožné (s ohledem na Lustigův zvyk svá díla upravovat) vyšly jak v ŽR, tak v dalších časopisech. Bauer, Michal, „Odvaha k paměti: Válka jako nejdůležitější zkušenost člověka 20. století“ in Lustig, Arnošt, *Eseje: Vybrané texty z let 1965–2000*, Praha: H & H, 2001, s. 176–177.

<sup>291</sup> Lustig, Arnošt, „Růžová ulice“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, Praha: RŽNO, 1955, s. 120–133.

<sup>292</sup> Týž, „Modrý den“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 115–133.

<sup>293</sup> Týž, „Návrat“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 142–165.

<sup>294</sup> Lustig, „Starci a smrt“, s. 131–134.

<sup>295</sup> Lustig, Arnošt, „Bílý“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 120–128. Uvedeno jako ukázka z vyšlé knihy *Démanty noci*.

vyprávění různá stanoviska jednotlivých postav, aniž by byl některý postoj nadřazen ostatním, nebo naopak delegitimizován (například tím, že je motivován záští). Nikdo rovněž není prezentován jako příkladný hrdina. Například primář, jemuž na Weinbergerovi velmi záleží, vstoupil do Hlinkovy slovenské ľudové strany v domnění, že to napomůže zahájení rekonstrukce nemocnice. Dochází k závěru, že byl v této záležitosti oklamán, a rozhoduje se využít svého postavení aspoň k ochraně doktora Weinbergera, v jehož přežití doufá. Bezprostřední ohrožení Weinbergerova života je nakonec skutečně odvráceno, v interpretaci a hodnocení tohoto faktu však v textu převažuje skepse.<sup>296</sup>

Již několikrát jsem ve své práci zmínila spisovatele Jiřího Weila (1900–1959), který dnes požívá nejvíce věhlasu a uznání za svůj umělecký svébytný román s tematikou šoa *Život s hvězdou* (1949). Weil přispíval do ŽR každoročně až do své smrti, umělecká zpracování holokaustu jsou však v tomto korpusu v menšině, většina se týká starší historie českých Židů. Zdá se tedy, že i v ŽR se odrážejí dopady oficiální reakce na vydání *Života s hvězdou*, který byl pro nedostatečnou angažovanost a socrealističnost odsouzen významným komunistickým literárním kritikem Ivanem Skálou. Jiří Weil byl následně vyloučen ze Svazu spisovatelů a výrazně omezen v možnosti publikovat (jeho příspěvky však vycházely v ŽR ještě dříve, než byl v roce 1956 do Svazu spisovatelů znovu přijat).<sup>297</sup>

Z Weilových literárních ztvárnění šoa v ŽR ve sledovaném období vyšly dva úryvky z románů, první kapitola z díla *Na střeše je Mendelssohn* v roce 1958, kdy Weil současně začal usilovat o vydání celého románu,<sup>298</sup> a úryvek z nedokončeného románu *Zde se tančí lambeth-walk* posmrtně, v roce 1960. Obě ukázky spojuje znázornění německých postav jako jednotlivců s běžnými vlastnostmi a zájmy, bez apriorního odsudku, ale s výraznými prvky ironie, až absurdity. Vyprávění v *Na střeše je Mendelssohn* střídá perspektivy různých postav, nejvíce prostoru je věnováno českému Němci Juliu Schlesingerovi, zastávajícímu méně významné místo v nacistické hierarchii (údajně kvůli příliš „židovskému“ příjmení), jehož jakožto katolík pronásledují výčitky svědomí a utkvělá myšlenka, že by mohl být za svá provinění ztrestán sochou, tak jako Don Giovanni ve známé opeře.<sup>299</sup> V úryvku z díla *Zde se tančí lambeth-walk* je pak na konkrétním případě

---

<sup>296</sup> Volanská, Hela, „Nepotrebný člověk: Uryvok z novely“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 64–68.

<sup>297</sup> Hříbková, Hana, „Šoa v díle Jiřího Weila“, in Holý, Jiří (ed.), *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha: Akropolis, 2016, s. 683–684 a 697.

<sup>298</sup> Ibid., s. 704.

<sup>299</sup> Weil, Jiří, „Z románu ‚Na střeše je Mendelssohn‘: Kapitola první“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha, RŽNO, 1958, s. 112–119.



znázorněno, která mezi sebou zápolily různé složky nacistické moci ve snaze uchvátit majetek nejen perzekvovaných Židů.<sup>300</sup>

Z dalších známých prozaiků přispěl do ŽR několika povídkami s tématem šoa také Ladislav Fuks (1923–1994). Vůbec první z jeho textů, nazvaný „Bratři“, má v zásadě konvenční námět, individuální hrdinství, záchranu malého chlapce z transportu, forma vyprávění je však poměrně svébytná. Fuks do vyprávění nezahrnul plánování záchrany ani její přípravu, čtenář tudíž může pouze z náznaků skládat, v čem vlastně spočívá. Hlavní dějovou linku tvoří čekání a nejistota, zda plán vyjde. Nejistotu do povídky vnáší rovněž okolnost, že je sice vyprávěna v er-formě, omezuje se nicméně na obzor hlavního hrdiny, chlapcova staršího bratra a pravděpodobného strůjce záchranné akce, jehož vnímání je ovlivněno vypětím a únavou. Na scéně se posléze objevuje několik postav, jednak zřejmě příslušník gestapa, jednak muži, které hlavní hrdina pokládá za sanitní zřízení, v jejichž příchod doufal. Dochází tak k závěru, že záchrana se zdařila, a s tímto vědomím umírá ve střetu s gestapákem. Čtenáři se kromě hrdinova přesvědčení žádného jednoznačného ujištění nedostane.<sup>301</sup> Dětskými hrdiny a subjektivizací vyprávění se vyznačuje také povídka „Kchonyho cesta do světa“, rovněž publikovaná v ŽR,<sup>302</sup> která tvoří součást i Fuksova později vydaného povídkového cyklu *Mí černovlasí bratři*. Povídka v ŽR není s knižní verzí zcela totožná. Scény se zeměpisářem, fanatickým antisemitem a trýznitelem vypravěčových židovských spolužáků, které propojují knižní cyklus, jsou v samostatné variantě méně rozpracované. Na druhé straně se zde objevují magicko-realistické motivy, které v knize *Mí černovlasí bratři* chybí (mluvící plyšový medvěd a portrét babičky), Fuks však s nimi pracuje v románu *Variace pro temnou strunu*.<sup>303</sup>

Také některé Fuksovy povídky vyšlé v ŽR se týkají existenciální situace člověka. Avšak zatímco Arnošt Lustig staví do popředí svých povídek postavy, kterým se podaří vymanit se z vnucených podmínek a stvrdit svobodným činem svou lidskou integritu, Fuks se zabývá lidmi, kteří podobně jako Theodor Mundstock z Fuksova prvního románu zůstávají v zajetí svých mentálních stereotypů navzdory abnormální situaci, s níž jsou náhle konfrontováni. Z kontrastu omezených obzorů těchto anti-herdinů a znalosti čtenáře o šoa jako o proběhlé historické události vzniká ironie a tragikomika. Kupříkladu

<sup>300</sup> Týž, „Žraloci“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 104–107.

<sup>301</sup> Fuks, Ladislav, „Bratři“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, Praha: RŽNO, 1960, s. 45–50. Nachází se také ve výboru Cahová, Gilk a Lukáš (eds.), *Tobě zahynouti nedám...*, s. 86–93.

<sup>302</sup> Fuks, Ladislav, „Kchonyho cesta do světa“, *ŽR 5723: 1962–1963*, Praha: RŽNO, 1962, s. 117–125.

<sup>303</sup> Gilk, Erik, *Vítěz i poražený: Prozaik Ladislav Fuks*, (Tváře české literatury, sv. 4), Brno: Host, 2013, s. 46.

v povídce „Setkání“ / „Podivuhodné setkání“ (Fuks ji v ŽR publikoval dvakrát, s pětiletým odstupem, ve dvou mírně odlišných verzích) je uvažování pana Glatzera / Kleina setrvale poznamenáno pocitem méněcennosti vůči úspěšnému bývalému spolužákovi Goldsteinovi, a proto Glatzer / Klein myslí i před odjezdem do lodžského ghetta na sebevzdělání v oboru kuličkových ložisek, aby mohl být po válce dobrým zaměstnancem Goldsteinovi, až se vrátí z Austrálie. Ještě před smrtí v plynové komoře se Glatzer / Klein obírá myšlenkou, že teď už by se před Goldsteinem neměl zač stydět. Diametrální rozdíl jejich osudů v dané chvíli si neuvědomuje.<sup>304</sup>

Také povídku „Stříbrná svatba“ vystavěl Fuks na kontrastu dvou postav. Sára Pinelesová zastává názor, že lidský život je dobrý a hodnotný, a obává se nacistické perzekuce, která stále více ohrožuje ji i jejího manžela. Manžel Mojžíš Pineles jí soustavně odporuje ze skeptických a racionalistických pozic. Zdůrazňuje běžné životní těžkosti (nemoci, rodinné tragédie), ale strach z perzekuce odmítá jako absurdní. Zpráva o brzkém transportu z hlediska čtenáře dává za pravdu paní Pinelesové, pan Pineles má však v povídce poslední slovo, odmítá nebezpečnost transportu a pobízí manželku k zahájení oslavy životního jubilea, stříbrné svatby.<sup>305</sup> Fuks své povídky „Podivuhodné setkání“ a „Stříbrná svatba“ později začlenil do sbírky *Smrt morčete*. Svým tragickým vyústěním se Fuksovy povídky liší od do určité míry podobné povídky Ladislava Grosmana „Orechová postel“. Zde sice Grosman podobně jako v novele *Obchod na korze* a podobně jako Fuks pracuje s motivem starých lidí, kteří nevnímají přesně absurdní a nelidskou válečnou realitu, jeho příběh má však otevřený závěr s optimistickým náznakem a jeho postavám je dopřána role symbolických vítězů.<sup>306</sup>

Pokud jde ještě o Ladislava Fukse, z jeho příspěvků v ŽR se šoa částečně týká ukázka z knihy *Spalovač mrtvol*, nazvaná „Týnský žebrák“. Ta je zajímavá z literárně historického hlediska, neboť je na rozdíl od knihy psána v ich-formě a nezastírá tak vnitřní pochody hlavní postavy.<sup>307</sup>

Přibližně od poloviny šedesátých let se v ŽR objevují další povídky s tematikou šoa, které zcela postrádají prvek heroismu a k otázkám smyslu přistupují skepticky, nebo je

---

<sup>304</sup> Fuks, Ladislav, „Setkání“, ŽR 5722 (1961–1962), Praha: RŽNO, 1961, s. 86–91. Týž, „Podivuhodné setkání“, ŽR 5727 – 1966/7, Praha: RŽNO, 1966, s. 106–110.

<sup>305</sup> Týž, „Stříbrná svatba“, ŽR 5728: 1967–1968, Praha: RŽNO, 1967, s. 82–89.

<sup>306</sup> Grosman, Ladislav, „Orechová postel“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 79–90. Povídka je s drobnými odchylkami, které nemění celkové vyznění, a v české jazykové verzi dostupná také zde: Grosman, Ladislav, *Povídky*, (Spisy Ladislava Grosmana, sv. 2), Praha: Akropolis, 2018, s. 255–265.

<sup>307</sup> Fuks, Ladislav, „Týnský žebrák: X. kapitola z novely *Spalovač mrtvol*“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 67–77. Gilk, *Vítěz i poražený*, s. 65–67.

nechávají stranou. Po formální stránce nicméně nejsou výrazně invenční. Jana Renée Friesová (1927–2016) ve svých povídkách psaných ich-formou „Horká půda“ a „Dům v ulici Qu“ popisuje, jak podmínky v terezínském ghettu deformují rodinné vztahy. V textu „Horká půda“ mladistvá vypravěčka ví, že matčino výhodné postavení v ghettě je výsledkem nevěry. Toto vědomí ji odcizuje otci, který o nevěře neví a matku stále zbožňuje. Situace je neřešitelná, neboť prozrazení pravdy by bylo zbytečné a kruté.<sup>308</sup> „Dům v ulici Qu“ na povídku „Horká půda“ nenavazuje, ale i zde je vypravěčkou dívka, která se s rodiči octla v Terezíně. Pozornost tentokrát směřuje k strýci a tetě, kteří pobývají v ghettě déle a rodině vypravěčky poskytnou přechodně ubytování v domově pro přestárlé, jehož je strýc správcem. Vypravěčka popisuje například směs strachu a roztrpčení, s níž strýc s tetou myslí na své děti, které žijí mimo ghetto v ilegalitě. Strýc i teta by si přáli, aby jejich děti byli rovněž v Terezíně, neboť to pokládají za jistější. Závidí vypravěččině rodině, která zůstala pohromadě. Povídka vrcholí deziluzí. Strýc vypravěčce nabídne, že se může umýt v teplé vodě v jeho a tetině pokoji. Vypravěčka pocítuje velký vděk, ale pak náhodou zjistí, že strýc ji při koupání vilně pozoruje. Snaží se následně toto zjištění potlačit, přeje si, aby k němu nedošlo, ale dále už strýcovu nabídku nevyužívá.<sup>309</sup> Je zajímavé, že Friesová nijak neidealizuje předválečné rodinné vztahy, zejména v povídce „Horká půda“ se vypravěčka rozpomíná, že matka zřejmě otce podváděla ještě před válkou.

Povídka „Však tohle bláznovství“ Irene Jerison (1926–2011), polské přeživší, jež záhy po válce emigrovala do USA (v ŽR neuvedeno), je situována do lodžského ghetta a v ŽR byla publikována v roce 1967. Prostřednictvím postav dvou dívek Irene Jerison staví proti sobě dva principiální interpretační přístupy: Wanda je přesvědčena, že vše lze logicky kauzálně vysvětlit, potažmo že střelba německých strážů po Židech za plotem odráží zlost ze vstupu Spojených států do války. Její přítelkyně, vypravěčka, má naproti tomu za to, že vše je nahodilé a šílené. Vyprávění přibližuje atmosféru prosycenou zlými zvěstmi, v níž jsou dobré zprávy nezbytné k uchování vůle k životu, ale skeptický přístup v závěru přesto nabývá vrchu.<sup>310</sup>

---

<sup>308</sup> Friesová, Jana, „Horká půda“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 73–76.

<sup>309</sup> Táž, „Dům v ulici Qu“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 132–138.

<sup>310</sup> Jerison, Irene, „Však tohle bláznovství“, př. F. Kafka, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 75–81.

Ojedinělé svou syrovostí a deziluzí jsou v kontextu ŽR některé příspěvky novináře Otta Schwarze / Oty Bukovského (1908–1970), známého v Terezíně, kam se dostal s prvním transportem, pod přezdívkou Ahasver. Jeho text „Pod střechami Terezína“ není povídka, spíše úvaha.<sup>311</sup> Autor se v ní pomyslně obrací na francouzského režiséra René Claira, který v roce 1930 natočil komedii *Pod střechami Paříže*, a zabývá se myšlenkou, zda by mohl Clair natočit také film o terezínských půdách. Bukovského první odpověď je skeptická. Takový film nemá smysl točit, neboť by na diváky působil neuvěřitelně a deziluzivně. Bukovský zpochybňuje i jeho výchovnou, varovnou funkci: „Jako odstrašující příklad? Co z toho? Kdo se kdy, kde čemu přiučil? Leda snad technice pozvolného ubíjení, dávení, mučení pod rozžhavenými střechami [...]“<sup>312</sup> S pomocí „filmového“ rámce vytváří Bukovský kontrast, někdy ironický, mezi popisovaným bědným živořením starých lidí v terezínských půdních prostorách a normalitou, či možnostmi filmové iluze: „Pojďme, pomůžeme, podepřeme. Jak se ty lidské trosky podivují, že ještě někdo o ně projevil zájem, že je ještě někdo oholen a umyt...“ „Tohle bys ani nemohl vymyslet, žádný jiný filmař narežirovat... Ty groteskní pozice, ty zpitvořené tváře, vysušená vyzáblá těla, zkroucené údy na kupách ukoptěného haraburdí.“<sup>313</sup> V závěru Bukovský na režiséra přece jen apeluje, aby film o Terezínu natočil, jako nezaujaté, autentické svědectví.

„Pod střechami Terezína“ je Bukovského jediný prozaický příspěvek v ŽR ve sledovaném období, ostatní jsou básně. V básni „Z Osvětlemi“ Bukovský evokuje oběšence, kteří byli dle motta oběšeni na stromě na Vánoce 1944. Výchozí situace je tedy vypjatě černohumorná. V básni samotné je kromě ironie přítomná ještě rezignace před nevyhnutelností smrti, vyjádřená refrénem „vlevo“. Ten rytmicky ztvárňuje kývání těl, ale zároveň je propojen s logikou selekce, kdy poslání doleva znamenalo okamžitou likvidaci.<sup>314</sup>

#### 2.4.4 Poezie

Poezii s tematikou šoa jsem se zde již věnovala v souvislosti s českou autorkou německého jazyka Ilse Weber (viz kapitolu 2.3.1.3.2, s. 49–50). Ačkoli však její básně byly v ŽR otiskovány několik let po sobě, nejobsáhlejší korpus s daným tematickým zaměřením tvoří tvorba jiné ženy, Dagmar Hilarové (1928–1996). Největší rozdíl mezi

<sup>311</sup> Bukovský, Ota, „Pod střechami Terezína“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 41–43.

<sup>312</sup> Ibid., s. 41–42.

<sup>313</sup> Obě citace *ibid.*, s. 42.

<sup>314</sup> Bukovský, Ota, „Z Osvětlemi“, *ŽR 5728: 1967–1968*, Praha: RŽNO, 1967, s. 81.

nimi, vedle jazykového a generačního, pravděpodobně představuje skutečnost, že básně Ilse Weber, která zahynula v Osvětimi, jednoznačně vznikaly během věznění, zatímco u Dagmar Hilarové se badatelé kloní k závěru, že konečná podoba jejích veršů pochází z doby poválečné.<sup>315</sup> U naprosté většiny básní Hilarové v ŽR není uvedeno žádné datum, které by danou hypotézu rozporovalo, tři básně však datované jsou, a sice rokem 1941 (tzn. ještě před deportací do Terezína v březnu 1943),<sup>316</sup> srpnem 1943<sup>317</sup> a říjnem 1944.<sup>318</sup> U básně „V každé kapce krve“ je sice uvedeno datum „květen 1945“, je ale pravděpodobné, že se jedná spíše o podtitul, než o dataci, básně se k tehdejší události vztahuje jako k vzdálené minulosti.<sup>319</sup> Až popíši styl a obsah ostatních, nedatovaných básní Hilarové, obě skupiny navzájem porovám.

Básně Dagmar Hilarové jsou úsporné, zároveň se v nich však objevuje značné množství metafor a básnických obrazů. Jsou oproštěné od interpunkce, ale velká písmena na začátku logických celků, pomyslných vět, zůstávají zachována. Rým Hilarová používá poměrně často, ale většinou nedůsledně. Některé její básně jsou přímo postaveny na realitách, jako je výdej jídla,<sup>320</sup> regulace kontaktu s lidmi mimo Terezín,<sup>321</sup> „okrašlovací akce“ v Terezíně<sup>322</sup> a vysypávání zpopelněných ostatků do řeky tamtéž.<sup>323</sup> Badatel Štěpán Balík v této souvislosti hovoří o kvazi-dokumentárním charakteru básní.<sup>324</sup> I v básni „Láska“, kde je výrazněji přítomna lyrická mluvčí a líčí svůj vztah ke spoluvězni, hraje realie významnou roli. Z kontrastu mezi nimi a běžnými okolnostmi milostných schůzek vznikají paradoxy („Růže zapomněl nesl proviant“), poslední slovo v duální konstrukci však Hilarová dává citu, který má moc osvobodit člověka z tíživých podmínek.<sup>325</sup> Hilarová opakovaně obrací svou pozornost ke zvláště bezbranným skupinám obětí šoa, dětem, ženám a starým lidem. Všechny jsou soustředěné v básni „Měla tady čtyry vnuky“. Ta popisuje osud staré ženy upínající se v Terezíně skrze péči k posledním zbývajícím

---

<sup>315</sup> Holý, „Divadelní a literární činnost v terezínském ghettu“, s. 356. Balík, Štěpán a Jiří Holý, „Mezi tichem a křikem: Poezie o šoa“, in Holý, Jiří (ed.), *Cizí i blízci: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha: Akropolis, 2016, s. 464–465.

<sup>316</sup> Hilarová, Dagmar, „Karlův most“, ŽR 5729: 1968–1969, Praha: RŽNO, 1968, s. 118.

<sup>317</sup> Táž, „Svět: Slohová úloha“, ŽR 5728: 1967–1968, Praha: RŽNO, 1967, s. 68.

<sup>318</sup> Táž, [Kdyby vyšel měsíc ve dne], *ibid.*

<sup>319</sup> Táž, „V každé kapce krve: Květen 1945“, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 32.

<sup>320</sup> Táž, „Menáž“, ŽR 5723: 1962–1963, Praha: RŽNO, 1962, s. 128.

<sup>321</sup> Táž, „Třicet slov“, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 45.

<sup>322</sup> Táž, „Kapela: ‚Ghettoswingers‘“, ŽR 5723: 1962–1963, Praha: RŽNO, 1962, s. 127 a „Železářství“ *ibid.*, s. 130.

<sup>323</sup> Táž, „Za krematorium“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 128.

<sup>324</sup> Balík a Holý, „Mezi tichem a křikem“, s. 465.

<sup>325</sup> Hilarová, Dagmar, „Láska“, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 44–45, citace ze s. 44, třetí sloka.

příbuzným. Na konci básně jsou zřejmě všichni vnuci deportováni a stařena zůstává sama. Údernost veršů, podpořená stručností a pravidelnou rýmovou strukturou (ABAAB) a jazyková expresivita („a tak pletla za kus žrádla“) potlačuje patos, nicméně závěrečný verš „Už jen smrt ji vrátí k němu“ má oproti tomu jistou vzletnost.<sup>326</sup> V této básni (a nejen v ní) tedy vzniká napětí mezi patosem a syrovostí (ekvivalentní ke kontrastu úsečnosti a bohaté metaforiky na rovině stylu), v celkovém pohledu však nelze tvrdit, že by se Hilarová patosu programově vyhýbala. V několika jejích básních se objevuje motiv vzdoru, odplaty či trestu, kupříkladu v básni „Za krematoriem“ používá Hilarová tuto metaforu: „Jeich urny [terezińských mrtvých] miny jsou / Odvetou časované“.<sup>327</sup> Patos je přítomný i ve dvou básních, které Hilarová věnovala osvobození v roce 1945.<sup>328</sup> Jejich patetičnost vyplývá i z mírového apelu, motivu, který byl v socialistickém diskurzu setrvale aktuální. Hilarová tomuto tématu věnovala několik v ŽR otištěných básní, které jsou však více či méně oproštěné od jednoznačných odkazů k šoa.<sup>329</sup>

Nyní se vrátím ke třem básním Hilarové, které dle uvedených dat zřejmě vznikly přímo během války. Nejstarší z nich je zřejmě „Karlův most“ (1941). Její vztah k Praze byl pravděpodobně důvodem k publikaci v ŽR na rok 5729 (tj. 1968–1969), věnované jubileu židovské přítomnosti v Čechách. Báseň líčí děs, doléhající na básnický oživený prostředí Karlova mostu a celé Prahy. Báseň má občasný rým, většina interpunkce je vynechána, mimo dvojtečky, otazníků a tečky na konci, ale velká písmena fungují jako rozčleňující prvky. V básni i v mottu, jímž je opatřena, se objevuje motiv zlého pastýře a jím hnaného stáda ovcí, jež jsou možná také zlé, neboť v mottu jsou charakterizovány jako „černé“. Nepojí se k nim žádné vyjádření lítosti, pouze zvědavosti. Je možné, že metafora se vztahuje na německé vojáky a nesouvisí s pozdějším klišé likvidovaných Židů jako „ovcí hnaných na porážku“. Na druhé straně v roce 1941 začaly transporty do ghatt v Lodži a v Terezíně, takže ani vztah metafory k obětem nelze vyloučit. V kontrastu k doposavad líčené hrůze se v závěru básně objevuje motiv vzdoru, vyjádřený obrazem nové sochy na

---

<sup>326</sup> Táž, „Měla tady čtyry vnuky“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 141.

<sup>327</sup> Táž, „Za krematoriem“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 128. Viz rovněž Táž, „Kapela: „Ghettoswingers“, ŽR 5723: 1962–1963, Praha: RŽNO, 1962, s. 127 a Táž, „Z terezínských básní: Motto:“, ŽR 5724: 1963–1964, Praha: RŽNO, 1963, s. 32.

<sup>328</sup> Táž, „V každé kapce krve: Květen 1945“, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 32. Táž, „Proč se vracíme“, ŽR 5726–1965/6, Praha: RŽNO, 1965, s. 62–64.

<sup>329</sup> Táž, „Hladový pláč“, ŽR 5725 – 1964/5, Praha: RŽNO, 1964, s. 126. Táž, „Hra o planety“, ŽR 5727, Praha: RŽNO, 1966, s. 48–49. Táž, „Aby neslyšeli plakat zemi“, ŽR 5729: 1968–1969, Praha: RŽNO, 1968, s. 117–118.

mostě, jež „rvala pouta pout“. Expresivní sloveso s výraznou hláskou „r“ a etymologická figura dodává metafoře na intenzitě a působivosti.<sup>330</sup>

Dvě básně, které podle datace spadají patrně do období internace Hilarové v Terezíně, se od předcházející liší. První báseň „Svět: slohová úloha“ (srpen 1943) je krátká, bez rýmu a interpunkce (ale opět s velkými písmeny). Je zde zřetelná větší snaha o obrazovou invenci. Jednotlivé obecné přírodní jevy Hilarová ironicky převádí na zkušenost vězně terezínského ghetta a bez dalšího komentáře je řadí za sebe. („Svět je šesticípý a kulatý jen z hladu / Pevniny jsou pevnosti / Moře se vlévá do železných trubek / Hory jsou z popele“) Interpretace posledního, náhle zalomeného verše („Lesy jsou / v nás“) zůstává otevřená. Možná jím Hilarová vyzdvihuje vnitřní svět člověka, v němž je možné uchovat si představu lesa jakožto projevu života. Nabízí se také návaznost na předchozí verš o horách z popele, což by zmínce o lesích dávalo význam dřeva, jež může být spáleno.<sup>331</sup> Na rozdíl od „Karlova mostu“ báseň neobsahuje jednoznačný patos.

Také druhá báseň, bez názvu, počínající veršem „Kdyby vyšel měsíc ve dne“ (říjen 1944) využívá ironii. Po absurdní první sloce (zastřelení měsíce, který vyšel ve dne) následuje paralelní sloka druhá, založená však na terezínské realitě (zastřelení člověka, který vyšel v noci). Báseň uzavírá rovněž paralelní strofa třetí, o možnosti spásného Božího zásahu, její patos však sráží následující opakování verše z první sloky „bylo by to neobvyklé“.<sup>332</sup> Úhrnem lze konstatovat, že skupina nedatovaných básní nemá výrazné společné rysy, ale dvojice básní údajně psaných v Terezíně je syrovější než básně z nedatované skupiny (pravděpodobně z 60. let), kde se sice rovněž objevuje ironický odstup, ale celkové vyznění básní bývá usměrněno k patosu.

V básních ostatních dvou básníků a stálých spolupracovníků ŽR, Františka Gottlieba a Vladimíra Kafky (1937–2005), hraje šoa spíše okrajovou roli, která je dostatečně popsána v pojednání Štěpána Balíka o poezii o šoa.<sup>333</sup> Pro kontext této práce vyzdvihnu pouze obsah Gottliebovy ojedinělé básně „Předjarní vzpomínka na mrtvé“ s podtitulem „Osvětimským“, který je z dnešního pohledu přinejmenším nezvyklý. František Gottlieb (1903–1974) patřil ke zcela odlišné generaci než kupříkladu Hilarová, se šoa byl

<sup>330</sup> Táž, „Karlův most“, ŽR 5729: 1968–1969, Praha: RŽNO, 1968, s. 118.

<sup>331</sup> Táž, „Svět: Slohová úloha“, ŽR 5728: 1967–1968, Praha: RŽNO, 1967, s. 68. Báseň byla zahrnuta také do knihy Hilarové *Nemám žádné jméno*. Báseň je zde zasazena do očekávatelného kontextu výuky v Terezíně, ale není k ní připojena výše uvedená datace. Hilarová, Dagmar, *Nemám žádné jméno*, Praha: Fragment, 2012, s. 27–28.

<sup>332</sup> Táž, [Kdyby vyšel měsíc ve dne], ŽR 5728: 1967–1968, Praha: RŽNO, 1967, s. 68.

<sup>333</sup> K Františku Gottliebovi Balík a Holý, „Mezi tichem a křikem“, s. 463. K Vladimíru Kafkovi *ibid.* s. 466–467.

konfrontován jako dospělý muž, ale neměl s ním bezprostřední zkušenost, neboť v prosinci 1939 odešel do Palestiny a posléze se zapojil do československého západního odboje. V básni „Předjarní vzpomínka na mrtvé“ rozsáhle pracuje s přírodní metaforikou a hlavní důraz klade na obnovu, jež v rámci koloběhu přírody nutně následuje po úpadku a zmaru. Gottlieb tak šoa pojímá jako přírodní pohromu, jejíž následky zahladí nový rozkvět. Jinými slovy se holokaust v jeho úhlu pohledu nejeví jako tragédie, která se vymyká známým měřítkům a zpochybňuje světový řád. Lyrický mluvčí se sice se steskem obrací na mrtvé přátele, ale jeho zdůrazňování přírodního koloběhu je v příkrém rozporu s vnímáním zavražděných jako nenahraditelných individualit.<sup>334</sup>

Kromě této poezie, zabývající se pronásledováním Židů *ex post*, byly v ŽR vedle veršů Ilse Weber publikovány ještě další příklady tvorby vězňů koncentračních táborů. Karlu Fleischmannovi, jehož terezínská literární tvorba se zachovala v největším rozsahu, je kromě pasáže v již zmiňovaném Weilově souhrnném článku (viz s. 60–61) věnován také samostatný příspěvek Františka Kafky „Předterezínský Karel Fleischmann“. Než se zde Kafka začne zabývat tématem uvedeným v titulu, shrne a zhodnotí také Fleischmannovo malířské a literární dílo z Terezína.<sup>335</sup> Kafkův názor, že kvalita Fleischmannových terezínských básní je nevyrovnaná,<sup>336</sup> zastává také současný badatel Štěpán Balík a zároveň hodnotí Fleischmannovy básně, jež byly otištěny v ŽR v roce 1966, jako výběr jeho literárně nejpřesvědčivějších děl.<sup>337</sup> Ve dvou skladbách („Transport“<sup>338</sup>, „V ghettu sám“<sup>339</sup>) vyjadřuje Fleischmann pouze melancholii a rezignaci. V básni „Transport“ se dokonce zřejmě ironicky obrací k Bohu, konstatuje, že deportovaní se kají za cizí i své hříchy, načež cituje známé velebení Boha, jenž dal i vzal, z knihy Job. Také v básni „Fidelio“ Fleischmann systematicky vykresluje beznaděj internovaných, poslední sloka básně však vyjadřuje naději<sup>340</sup> a ta je přítomná také ve skladbě „L 607“.<sup>341</sup>

Přinejmenším v básních uveřejněných ve sledovaném období v ŽR tedy Karel Fleischmann vůbec nepracuje s motivem vzdoru a msty. Tím je naopak prodchnuta například báseň „Protiútok“ polského básníka a účastníka povstání ve varšavském ghettu

---

<sup>334</sup> Gottlieb, František, „Předjarní vzpomínka na mrtvé“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, Praha: RŽNO, 1956, s. 74.

<sup>335</sup> Kafka, František, „Předterezínský Karel Fleischmann“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 50–55.

<sup>336</sup> *Ibid.*, s. 52–53

<sup>337</sup> Balík a Holý, „Mezi tichem a křikem“, s. 452–453.

<sup>338</sup> Fleischmann, Karel, „Transport“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 69.

<sup>339</sup> Týž, „V ghettu sám“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 77.

<sup>340</sup> Kafka, „Předterezínský Karel Fleischmann“, s. 52.

<sup>341</sup> Fleischmann, Karel, „L 607“, *ŽR 5727 – 1966/7*, Praha: RŽNO, 1966, s. 77.



Władysława Szlengela (1914–1943), jež byla v ŽR publikována v roce 1958 v překladu Jiřího Weila.<sup>342</sup> V delší skladbě je do kontrastu postaven snadný a pohodlný život německých vojáků, kteří za frontou, ve varšavském ghettu, ovládají rezignované židovské oběti, a náhlý odboj, který nepřátele ohrožuje na životě a vyžaduje od nich bojové nasazení. V závěrečné strofě je deklarováno odhodlání Židů k boji. Začíná veršem „Poslyš jen, německý bože plynu a krematoří,“<sup>343</sup> což může být apostrofa pomyslné nadpřirozené záštitě nepřátel, nelze však vyloučit, že tento verš znamená odmítnutí vlastního Boha. V následující modlitbě totiž lyrický mluvčí zavrhuje tradiční rituální úkony vyjadřující truchlení (natržení šatu, kladení kamenů na hroby, sypání hlav popelem) zřejmě jako symboly pasivity, a žádá od Boha zbraně, jež Židům umožní důstojnou smrt v boji. Báseň je nepravděpodobně rýmovaná. Objevuje se zde leitmotiv reklamního sloganu německých cigaret „Juno sind rund“ a další krátké vsuvky v němčině. Báseň je vztažena k realitě nejen skrze konkrétní jména ulic, ale i skrze konkrétní jméno esesmana Huntkeho, který na konkrétním místě týral ženy a děti. I na tomto místě se následně odehrává odplata.<sup>344</sup>

Také z těchto detailů je zřejmé, že Szlengelův „Protiútok“ tematizuje uskutečněnou vzpouru, historickou událost, jež se posléze stala patrně nejznámějším příkladem aktivního židovského odporu. O vzdoru a odplatě však psali i ti perzekvovaní Židé, kteří je ve skutek neuvedli. Jako příklad lze ze ŽR uvést „Píseň“ Jindřicha Krause (1920–1945), kde autor v úsečných verších s proměnlivým rýmem líčí odplatu pomocí obrazů konvenční války (trubka svolávající bojovníky, pušky na ramenou). Nepřátele Kraus dehumanizuje, nazývá je šakaly. Zároveň se však lyrický mluvčí poněkud překvapivě vyznává z lásky k lidstvu („srdce svá horká / neseme na dlani / a s nimi nikdy / nezůstanem stát / celému lidstvu / je chceme dát“). V závěrečném verši jsou již oba motivy jasně uspořádány: „a po boji teprv se začnem smát.“<sup>345</sup> V ŽR však byly publikovány celkem tři Krausovy básně, z nichž každá je tematicky zcela odlišná. První z nich byla skladba „Hřbitov v ghettě“, jež především s pomocí refrénu „já viděl hroby“ naléhavě vyjadřuje zkušenost se smrtí v Terezíně z pozice svědka.<sup>346</sup> „Pomyslná procházka noční Prahou“ je naplněna nostalgií, evokuje konkrétní památky (katedrála sv. Víta, socha rytíře „Bruncvíka“ na Kampě

<sup>342</sup> Szlengel, Władysław, „Protiútok“, př. J. Weil, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, Praha: RŽNO, 1958, s. 76–78.

<sup>343</sup> *Ibid.*, s. 78.

<sup>344</sup> S pomocí vedoucího se mi podařilo dohledat polský originál básně. Mezi touto verzí a Weilovým překladem jsou však velké rozdíly, takže nelze vyloučit, že Weil pracoval s jinou variantou textu. Szlengel, Władysław, „Kontratak“ in *wolnelektury.pl* [online], [cit. 2020-04-19], dostupné z: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/szlengel-kontratak-wersja-ii.html>.

<sup>345</sup> Kraus, Jindřich, „Píseň“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 100.

<sup>346</sup> Týž, „Hřbitov v ghettě“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 36.

u Karlova mostu) i všední městské kulisy (pouliční ruch aut a tramvají, osvětlení, dlažba a asfalt) a v posledním verši vyjadřuje touhu po domově.<sup>347</sup>

Identifikaci básní vzniklých přímo v průběhu holokaustu komplikuje nesystematičnost, s níž editor k těmto skladbám připojoval doplňující informace. Například u básně „Hřbitov v ghattě“ není uvedeno kromě jména autora nic dalšího<sup>348</sup> a hypotetický dobový čtenář mohl její autentičnost pouze dovozovat z informace „Napsáno 19. 8. 1944 v koncent. táboře.“ připojené k básni „Pomyslná procházka noční Prahou“ od téhož autora v témže čísle ŽR.<sup>349</sup> U autorů, z jejichž tvorby byla otištěna pouze jediná ukázka, tato možnost odpadá. Tak je nutno spoléhat na externí zdroje u básně „Poledne“ Maxe Rosenzweiga (1923–1944?), jež je ponechána rovněž bez průvodního slova,<sup>350</sup> a u básně „Ticho v Osvětimi“ Petra Prouzy lze váhat, zda se opírá o autentickou válečnou zkušenost či o dojem z poválečné exkurze, pakliže autorem byl tehdy mladý český básník Petr Prouza (\*1944).<sup>351</sup> K jiným ukázkám bylo nicméně připojeno datum a místo vzniku, datum úmrtí autora či vysvětlující poznámka.

---

<sup>347</sup> Týž, „Pomyslná procházka noční Prahou“, *ibid.*, s. 141. Všechny básně Jindřicha Krause jsou dostupné také online: Kraus, Jindřich, *Terezín (sbírka básní)*, in *Katalog sbírek Židovského muzea v Praze* [online], [cit. 2020-03-31], dostupné z:

[http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/2165](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/2165).

<sup>348</sup> Kraus, Jindřich, „Hřbitov v ghattě“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 36.

<sup>349</sup> Týž, „Pomyslná procházka noční Prahou“, *ibid.*, s. 141.

<sup>350</sup> Rosenzweig, Max, „Poledne“, *ŽR 5726–1965/6*, Praha: RŽNO, 1965, s. 116.

<sup>351</sup> Prouza, Petr, „Ticho v Osvětimi“, *ŽR 5725 – 1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 67.

## Závěr

Jakého druhu byla tedy „židovskost“ ŽR? Instituce, která ji vydávala, Rada židovských náboženských obcí, byla oficiálně organizací náboženskou. Pojímání židovství československých Židů jako národnosti bylo na oficiální úrovni nepřijatelné ještě před anti-sionistickou kampaní počátku 50. let, neboť poválečná třetí republika již netolerovala národnostní menšiny. Náboženské pojetí židovství bylo na druhé straně v rozporu se sekularismem mnoha československých Židů, kteří však přesto byli do organizace začleněni jakožto oběti nacistické rasové perzekuce s nárokem na pomoc a podporu, kterou RŽNO zajišťovala. Z tohoto kontextu tedy vyplývají tři prvky: náboženství, asimilace k většinovému národu a zkušenost šoa. Všechny tři prvky lze v ŽR ve sledovaném období nalézt.

Zejména prvek náboženství je však třeba ještě problematizovat. Realita, v níž ŽR existovala, nezahrnovala pouze sekularizované Židy, případně po únorovém převratu státem propagovaný ateismus. Byla zde také relativně početná skupina Židů původem z Podkarpatské Rusi a ti se klonili k tradičnímu, tzv. ortodoxnímu pojetí judaismu. Obsah ŽR však jejich přítomnost a zájmy výrazně neodráží. Velkou část článků s náboženskou tematikou psali reformní rabíni, v čele s pamětníky odlišné podoby židovské religiozity v českých zemích, Gustavem Sicherem a Richardem Federem. Reformní pojetí judaismu je z textů, jimiž do ŽR přispívali, jasně patrné. I ortodoxní slovenský rabín Eliáš Katz někdy tvořil v zásadě podobné články, v nichž k židovské tradici přistupoval vědecky, s důrazem na objektivní realitu. Pokud Eliáš Katz neměl jiné důvody (např. soukromý zájem o vědu) k tomuto přístupu, který je částečně v rozporu s ortodoxií, lze z jeho přizpůsobení dovozovat, že z oficiálního hlediska bylo reformní pojetí judaismu tolerovatelnou normou.

Že obsah ŽR nebyl určován pouze úzkým pojetím židovství výlučně jako náboženského vyznání je nejlépe patrné z volby osobností, zejména umělců, které ŽR připomíná. Náboženskému vymezení židovství by z nich vyhověl snad jedině Jiří Langer. U jiných autorů (např. František Gellner či Karel Poláček) nemá religiozita zásadní určující význam pro jejich dílo a není ani součástí obecného povědomí o těchto tvůrcích. Ukazuje se tak, že vedle prostých oficiálních proklamací (židovství je pouze náboženské vyznání) v praxi přetrvávala komplexnější nereflektovaná představa, kdo je či není Žid. Někteří v ŽR zmiňovaní umělci s židovským zázemím byli přijati za součást většinové české literatury (kromě Gellnera a Poláčka např. ještě Jiří Orten). Historický směr v židovství, pro nějž toto bylo metou, českožidovské hnutí, je sice v ŽR přítomen, nikoli však zdůrazňován, snad

protože při oficiální absenci alternativ se asimilace k českému národu jeví jako samozřejmá.

Jeden z fenoménů, vůči kterému se českožidovství v minulosti vymezovalo, totiž sepětí některých židů z českých zemí s německým jazykem a kulturou, nebyl v ŽR upozadován tolik jako soudobá heterogenost československé židovské komunity (Židé pocházející z Podkarpatské Rusi) či další alternativa českožidovského hnutí, sionismus, o němž se v ŽR objevují zmínky teprve v období uvolnění během 60. let. Německo-židovská kulturní aktivita v českých zemích byla v ŽR prezentována jako historicky ohraničený jev, na rozdíl například od sionismu tedy bez aktuálních politických konsekvencí. Ačkoli autoři ŽR vnímali rostoucí popularitu díla Franze Kafky zejména v západním světě, opakovaně je interpretovali jako důsledek vychýlené historické společenské situace, čímž byla limitována jeho aktuální výpovědní hodnota. Tento výklad se opíral zejména o tezi pravidelného spolupracovníka ŽR Pavla Eisnera o „několikanásobném ghettu“, ve svém společenském aspektu však mohla být tato teorie dále rozvíjena z marxistických pozic.

Z politicko-ideologických motivů jsou v ŽR nejvíce zastoupeny boj za mír a s ním související vykreslení studenou válkou rozděleného světa, kdy na jedné straně stojí východní blok jako „tábor míru“ a na druhé straně západní imperialisté jako viníci druhé světové války a potenciálně i dalšího konfliktu. Z tohoto konstruktů je patrná souvislost oficiální ideologie s tematikou šoa. Zájem o problematiku holokaustu tak mohl být na jedné straně legitimizován mírovou a antifašistickou rétorikou (viz například úvod k básni Petera Kiena, kapitola 2.3.1.3.2, s. 51). Na druhé straně, když pominulo období oficiálního přehlížení židovských obětí nacistické perzekuce, mohl být osud československých Židů jakožto obětí nacismu využit na úrovni jednotlivých textů k tomu, aby dodal na závažnosti výpadům proti Německé spolkové republice, zvláště v kampani vůči Hansi Globkovi, která sice nebyla bez skutkové podstaty, zároveň ale měla významný politický rozměr.

Pro ŽR ve sledovaném období jsou významné fenomény šoa v umělecké tvorbě i umělecké tvorby během šoa. Od počátku zkoumaného období se zde vedle povídek, jež šoa pojímaly jednoznačně jako uzavřenou událost, vyskytovaly povídky, které schémata daného přístupu rozvolňovaly a pracovaly se širší škálou podob hrdinství. Vzhledem k tomu, že v rámci prvního ročníku ŽR byl průkopníkem literárního ztvárnění šoa Arnošt Lustig, mělo zde nuancované pojetí vlastně primát před čistě schematickým. K témuž

otevřenému přístupu lze přiřadit i pozornost věnovanou umělecké tvorbě vězňů koncentračních táborů, neboť je v některých případech interpretována jako druh odporu, jímž zcela neozbrojení lidé hájili svou lidskou hodnotu. Díla, která k otázkám hrdinství či obecně smyslu přistupují přinejmenším ambivalentně, se v ŽR objevují přibližně od druhé poloviny 60. let.

Úhrnem lze říci, že ŽR v 50. a 60. letech následovala celospolečenský trend pozvolného uvolňování a prezentovala československou židovskou komunitu rozmanitě, i když s určitými limity (zejména co se týče Židů původem z Podkarpatské Rusi) a projevy politické loajality, které vyplývaly z jejího oficiálního statutu.

## Bibliografie

### Primární zdroje

- Archiv bezpečnostních složek, fond Hlavní správy tiskového dohledu Ministerstva vnitra (318), sign. 318-105-7 (cenzurní zásah v ŽR na rok 5720: 1959–1960).
- Archiv Židovského muzea v Praze, fond Rady židovských náboženských obcí (evidenční list NAD 324), vázací desky 30, dopis rabína Richarda Federa Rudolfa Iltisovi, 13. října 1964, nezpracovaný materiál [2018-04-24].
- GROSMAN, Ladislav, *Povídky*, (Spisy Ladislava Grosmana, sv. 2), Praha: Akropolis, 2018.
- HILAROVÁ, Dagmar, *Nemám žádné jméno*, Praha: Fragment, 2012.
- KAFKA, František, *Hanuš Fantl: Neumlčený básník*, Havlíčkův Brod: Východočeské nakladatelství, 1964.
- KRAUS, Jindřich, *Terezín (sbírka básní)*, in *Katalog sbírek Židovského muzea v Praze* [online], [cit. 2020-03-31], dostupné z:  
[http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object\\_id/2165](http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Detail/Object/Show/object_id/2165).
- Národní archiv, fond Ministerstva školství a kultury, sign. 47I A ka. 4 (ediční plán Ústředního církevního nakladatelství 1957), nezpracovaný materiál [2018-02-26].
- NA, fond MŠK, sign. 28 ka. 1761 (soubor dokumentace ke schvalování edičního plánu ÚCN na rok 1959), nezpracovaný materiál [2018-02-26].
- *Rozinky a mandle*, ed., př. a doplňujícími materiály opatřil J. MARKOVIČ, Praha: Odeon, 1968.
- SZLENGEL, Władysław, „Kontratak“ in *wolnelektury.pl* [online], [cit. 2020-04-19], dostupné z: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/szlenkel-kontratak-wersja-ii.html>.
- *Židovská ročenka*, Praha: Rada židovských náboženských obcí, 1954–1968, ISSN 0514-3616.
  - AGNON, Šmuel Josef, „Etrog“, př. a pozn. opatřil E. KATZ, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 29–37.
  - BAECK, Leo, „Orthodoxně nebo obřadně?“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 66–70.

- BARKÁNY, Eugen, „O židovskom múzeu v Prešove“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 59–62.
- BAUM, Oskar, „Odvráčená kletba“ př. S. Taraszka, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 104–108.
- BEN BECALEL, Jehuda Leva, „Sedmera roubení“, př. J. LANGER, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 125–126.
- BENDA, Vilém, „Státní židovské muzeum v Praze: Vznik, osudy a perspektivy muzea, jež nemá obdoby“, *ŽR 5729: 1968–1969*, s. 45–51.
- BERGMANN, Samuel Hugo, „Víra a vědění“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 71–76.
- BOR, Josef, „Tereziánské rekviem“ *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 129–133.
- BROD, Lev, „Božena Němcová a židovští spisovatelé: Markus Teller a Leopold Weisl“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 82–84.
- Týž, „Božena Němcová, Berthold Auerbach, Franz Kafka: O třech bojovnících pera za humanismus a lidskou důstojnost“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 107–110.
- Týž, „Jak bojovali židovští uprchlíci pro osvobození Československa“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 70–71.
- Týž, „Jejich otcové“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 103–107.
- BUKOVSKÝ, Ota, „Pod střechami Tereziána“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 41–43.
- Týž, „Z Osvětí“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 81.
- DAVIDOVIČ, Emil, „Rabi Jechezkel Landau: K dvoustému výročí jeho zvolení vrchním rabínem pražským“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 22–26.
- Týž, „Vrchní rabín Dr. Gustav Sicher pětasedmdesátníkem“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 19–22.
- „Denní chléb“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 21.
- „Dva milníky na cestě k novému životu“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 16–18.
- EISNER, Pavel, „Emanuele Conegliano“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 85–89.
- Týž, „Franz Werfel“. *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 141–146.
- Týž, „Jinoch Exodus“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 79–93.

- FARKAŠ, Bernard, „Analytická úvaha o knize proroka Izaiáše“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 29–35.
- Týž, „Leopold Zunz: K sedmdesátému výročí jeho úmrtí“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 63–67.
- Týž, „Maimonides: K 750. výročí jeho smrti“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 54–60.
- Týž, „Mišna“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 81–89.
- Týž, „Mythy a pověsti geneze“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 116–122.
- FEDER, Richard, „Čemu nás učí Písmo svaté“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 43–46.
- Týž, „Dobro a zlo“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 19–35.
- Týž, „Kniha Ijjob“, *ŽR 5729: 1968–1969*, s. 3–20.
- Týž, „Móšeova zpráva o stvoření světa“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 5–11.
- Týž, „Několik výroků Písma svatého o člověku a vzájemném poměru lidí“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 34–50.
- Týž, „Přísloví Šalomounova“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 3–20.
- Týž, „Tehilim – Žalmy“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 3–20.
- Týž, „Václavice“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 50–58.
- Týž, „Židé“, *ŽR 5725-1964/5*, s. 5–13.
- FLEISCHMANN, Karel, „L 607“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 77.
- Týž, „Transport“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 69.
- Týž, „V ghettu sám“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 77.
- FRIISOVÁ, Jana Renée, „Alexandr Singer, č. 284, vypravuje...“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 38–41.
- Táž, „Dům v ulici Qu“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 132–138.
- Táž, „Horká půda“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 73–76.
- FUCHS, Rudolf, „Touha po domově“, př. P. EISNER, *ŽR 5726–1965/6*, s. 72.
- FUKS, Ladislav, „Bratři“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 45–50.
- Týž, Ladislav, „Kchonyho cesta do světa“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 117–125.
- Týž, „Podivuhodné setkání“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 106–110.
- Týž, Ladislav, „Setkání“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 86–91.
- Týž, „Stříbrná svatba“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 82–89.



- Týž, Ladislav, „Týnský žebrák: X. kapitola z novely *Spalovač mrtvol*“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 67–77.
- FÜRNBURG, Louis, „V lese“, př. D. HILAROVÁ, *ŽR 5727 –1966/7*, s. 120.
- GOTTLIEB, František, „Golem: Legenda volným způsobem“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 78–85.
- Týž, „Marketa“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 105–117.
- Týž, „Návštěvou v ješivě“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 121–125.
- Týž, „Předjarní vzpomínka na mrtvé“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 74.
- Týž, „Úsměv Františka Gellnera“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 118–124.
- GROSMAN, Ladislav, „Orechová postel“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 79–90.
- HILAROVÁ, Dagmar, „Aby neslyšeli plakat zemi“, *ŽR 5729: 1968–1969*, s. 117–118.
- Táž, „Hladový pláč“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 126.
- Táž, „Hra o planety“, *ŽR 5727*, s. 48–49.
- Táž, „Kapela: ‚Ghettoswingers‘“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 127.
- Táž, „Karlův most“, *ŽR 5729: 1968–1969*, s. 118.
- Táž, [Kdyby vyšel měsíc ve dne], *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 68.
- Táž, „Láska“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 44–45.
- Táž, „Měla tady čtyry vnuky“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 141.
- Táž, „Menáž“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 128.
- Táž, „Proč se vracíme“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 62–64.
- Táž, „Svět: Slohová úloha“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 68.
- Táž, „Třicet slov“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 45.
- Táž, „V každé kapce krve: Květen 1945“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 32.
- Táž, „Za krematoriem“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 128.
- Táž, „Železářství“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 130.
- ILTIS, Rudolf, „Bezejmenná“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 92–99.
- Týž, „Dopis dr. H. Globkovi“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 36–40.
- Týž, „K 20. výročí založení terezínského ghetta: Jak došlo k jeho zřízení“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 92–95.
- Týž, „Michael Sachs“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 88–91.
- Týž, „O strýci Kosziuszkovi...“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 63–65.
- Týž, „Po dvaceti letech“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 27–32.

- Týž, „Proto!“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 39–42.
- Týž, „Příliš mnoho pancířů“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 67–75.
- Týž, „Řeknu panu prezidentovi...“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 59–63.
- Týž, „Sedmdesáté výročí smrti L. Komperta“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 166–167.
- Týž, „Statečná vesnice“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 129–136.
- Týž, „Strážce svého bratra“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 54–70.
- JERISON, Irene, „Však tohle bláznovství“, př. F. KAFKA, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 75–81.
- KAFKA, František, „Beethovenova sonáta c moll“, *ŽR na rok 5721*, s. 38–44.
- Týž, „Cesta Vojtěcha Rakouse“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 106–115 a 117–118.
- Týž, „Hanuš Fantl – neumlčený básník“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 31–35.
- Týž, „Housle“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 57–62.
- Týž, „Od zašlápnutých výhonků k mrtvým tvůrcům“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 97–102.
- Týž, „Pražský mládenec mezi chasidy“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 53–63.
- Týž, „Předterezínský Karel Fleischmann“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 50–55.
- Týž, „Stavitelé mostů: Židé v literatuře této země“, *ŽR 5729: 1968–1969*, s. 61–86.
- KAFKA, Franz, „Praha“, př. V. FISCHL, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 107.
- KATZ, Eliáš, „A dám mier v krajine...“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 14–18.
- Týž, „Biblické výroky a ich vzťah k baníctvu“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 16–25.
- Týž, „Chaméš megilot – päť svitkov: Úvod do diela a jeho liturgický význam“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 28–33.
- Týž, „Nun inversum a bustrafedón“, *ŽR 5725–1964/5*, Praha: RŽNO, 1964, s. 15–22.
- Týž, „Pojem slova ‚jom‘ v biblii: časové zadelenie u Židov vôbec, ale obzvlášť v biblii“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 11–27.
- Týž, „Po stopách váhy v biblii“, *5726–1965/6*, s. 49–57.
- Týž, „Prvá stopa židovstva na Slovensku“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 56–62.
- Týž, „Rabínský rozsudok vynesený v Sobotišti roku 1786“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 15–22.

- Týž, „Tikuné soferim: Nejstaršie emendácie biblie“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 12–23.
- Týž, „Vera iustitia“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 21–27.
- KAUFMANN, David, „Salomon Jehuda Löb Rapoport“, př. a úvodem dopl. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 33–44.
- KIEN, Peter, „Morové město“, př. I. MARKOVÁ, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 49–50.
- „Kniha Rút“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 33–45.
- KNEŽA, Emil F., „Bojová kapitola slovenských Židov“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 134–140.
- Týž, „Človek z Milej 18“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 125–128.
- KOMPert, Leopold, „Šlemíl“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 168–182.
- KOHN, Jindřich, „Myšlenky o demosofii třetího věku“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 51–52.
- KOHN, Salomon [v ŽR nesprávně Samuel], „Novoroční příběh z pražského ghetta doby josefinské“, převyprávěl a místy přeložil S. TARASZKA, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 163–178.
- Týž, „Smutkem k štěstí“, přeložil a částečně převyprávěl S. TARASZKA, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 129–146.
- KRAUS, František Robert, „Dvořákovo Rekviem“, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 69–72
- Týž, „Hvězdy bez nebes: Divadlo v Terezíně“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 135–140.
- Týž, „Matky“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 154–157.
- Týž, „Sklenka malinovky“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 46–53.
- KRAUS, Jindřich, „Hřbitov v ghettě“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 36.
- Týž, „Píseň“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 100.
- Týž, „Pomyslná procházka noční Prahou“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 141.
- KULKA, Erich, „A zázraky pokračovaly...“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 85–90.
- Týž, „Bombardujte osvětímská krematoria“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 60–67.
- Týž, „Heydebreck“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 43–50.
- Týž, „Útěk“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 91–98.

- LACINA, Václav, „Svět Karla Poláčka“, *ŽR na rok 5715 (1954/1955)*, s. 106–111.
- LANGER, František, „Můj bratr Jiří“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 83–99.
- LAZARUS, Moritz, „Židovské mravní zásady“, vybral a př. R. FEDER, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 18–20.
- LOWENFELS, Walter, „Země se bude usmívat“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 23–26.
- LUSTIG, Arnošt, „Bílý“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 120–128.
- Týž, „Modrý den“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 115–133.
- Týž, „Návrat“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 142–165.
- Týž, „Noc“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 99–103.
- Týž, „Růžová ulice“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 120–133.
- Týž, „Starci a smrt“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 131–134.
- MAREK, František, „Humanistický bojovník pera Ernst Sommer“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 63–65.
- MARKOVÁ, Ivana, „Hovoří Petr [sic] Kien“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 47–48.
- „Megilat Ester – svitok Esterin“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 16–33.
- „Mír přináším Blízkému i Vzdálenému, Mír posvěcuji“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 77–80.
- MUNELLES, Otto, „O vědeckém studiu kabaly“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 129–150.
- NÁGLOVÁ, Hana, „Jom kipur“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 100–101.
- NEUMANN, Robert, „Mauzóleum v Bratislave“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 64–70.
- PEREC, Jicchok Lejb, „Rozhovor“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 155–158.
- Týž, „Štrajml“, př. J. MARKOVIČ, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 127–134.
- PICK, Otto, „Na předměstí“, př. P. EISNER, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 76.
- PODROUŽEK, Jaroslav, „Čtení o Františku Gellnerovi“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 100–105.
- PROUZA, Petr, „Ticho v Osvětimi“, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 67.
- ROSENZWEIG, Max, „Poledne“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 116.

- SALUS, Hugo, „Antonín Dvořák jde pražskými ulicemi“, př. P. EISNER, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 91.
- Týž, „Na ‚vohledech‘: Příběh z pražského ghetta“, př. F. R. TICHÝ, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 78–88.
- Týž, „Staré hodiny na pražské věži“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 43.
- Týž, „Zimní den na Hradčanech“, př. P. EISNER, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 63 a *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 67.
- Týž, „Židův posměšek“, př. F. R. TICHÝ, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 56.
- SICHER, Gustav, „Bible, kniha židovského lidu“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 5–15.
- Týž, „Dům shromáždění“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 5–10.
- Týž, „‚Kniha zbožných‘ ve světle sociální pedagogiky“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 5–13.
- Týž, „Liška a šlemíl“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 5–14.
- Týž, „Mír“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 7–15.
- Týž, „Modlitba v židovství“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 61–70.
- Týž, „Modlitba v židovství“, *ŽR 5726–1965/6*, s. 40–48.
- Týž, „Práce v židovství“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 5–18.
- SZLENGEL, Władysław, „Protiútok“, př. J. WEIL, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 76–78.
- ŠTEMR, Michal, „A kdybychom se nikdy nesetkali“, *ŽR 5723: 1962–1963*, s. 99–106.
- Týž, „Dopis mé matce“, *ŽR 5724: 1963–1964*, s. 51–54.
- Týž, „Nejkrásnější den mého života“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 43–47.
- Týž, „Směr Praha“ *ŽR 5726–1965/6*, s. 65–69.
- THIEBERGER, Friedrich, „Výbor z legend kolem osobnosti vysokého rabiho Loewa z Prahy“, z knihy Thieberger, Friedrich, *The Great Rabbi Loew of Prague*, London: East and West Library, 1955 vybral a př. Kurt ARJE, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 86–87.
- UTITZ, Emil, „Alfred Kohn“, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 68–70.
- Týž, „Předkové Egona Ervína Kische“, *ŽR na rok 5715 (1954–1955)*, s. 93–99.

- VOLANSKÁ, Hela, „Nepotrebný člověk: Uryvok z novely“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 64–68.
- Táž, „O mrtvých a živých: Posledný deň v Novákoch“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 121–132.
- VOLAVKOVÁ, Hana, Alexandr Brandejs a jeho přátelé, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 73–77.
- Táž, „Padesát let trvání Státního židovského muzea v Praze“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 48–50.
- Táž, „Poslání Státního židovského muzea v Praze“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 45–50.
- Táž, „Výmluvný dokument“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 77–84.
- Táž, „Židovské památky v Československu“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 74–76.
- VYSKOČIL, Josef, „Čeští židé a Praha“, *ŽR 5729: 1968–1969*, s. 52–57.
- Týž, „K výročí první organizace českožidovského hnutí“, *ŽR 5727 – 1966/7*, s. 75–76.
- Týž, „Perspektivy člověka ve světle humanitní ideologie“, *ŽR 5728: 1967–1968*, s. 47–50.
- WEBER, Ilse, „Dvě ukolébavky“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 52–53.
- Táž, „Hory“, př. O. GUTH, *ŽR 5725 – 1964/5*, s. 120.
- Táž, „Kuffík hovoří“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 111.
- Táž, „Lidické ovce v Terezíně [sic]“, př. P. EISNER, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 101.
- Táž, „List mému dítěti“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 72–73.
- Táž, „Malý obraz z Terezína“, př. F. GOTTLIEB, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 37.
- Táž, „Terezínská silnice“, př. E. RAUSCH, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 62.
- Táž, „Večerní modlitba malého Tomíka“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5717 (1956–1957)*, s. 127–128.
- WEIL, Jiří, „Ghetto a hranice“, *ŽR na rok 5720 (1959–1960)*, s. 100–105.
- Týž, „Literární činnost v Terezíně“, *ŽR na rok 5716 (1955–1956)*, s. 93–100.

- Týž, „Současníci o Morchechajovi Mayzlovi [sic]“, *ŽR na rok 5718 (1957–1958)*, s. 77–85.
- Týž, „Z románu ‚Na střeše je Mendelssohn‘: Kapitola první“, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 112–119.
- Týž, „Žraloci“, *ŽR na rok 5721 (1960–1961)*, s. 104–107.
- WERFEL, Franz, „Balada o Praze“, př. V. KAFKA, *ŽR 5722 (1961–1962)*, s. 61.
- WILHELM, Kurt, „Židovské sídlička v Južnej Amerike“, př. S. TARASZKA, *ŽR na rok 5719 (1958–1959)*, s. 39–42.

### Sekundární zdroje

- *Atrocities, Massacres and War Crimes: An Encyclopedia*, vol. 1, ed. by Alexander MIKABERIDZE, Santa Barbara (Cal.): ABC-CLIO, 2013.
  - DEHART, Bruce J., „Babi Yar Massacre (1941)“, s. 49–51.
  - HEMMERLE, Oliver Benjamin, „Globke Trial (1963)“, s. 204–206.
- AVDIJEV, Vsevolod Igorevič, *Dějiny starověkého východu*, 2. přepr. a dopl. vyd., Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1955.
- BAUER, Michal, „Odvaha k paměti: Válka jako nejdůležitější zkušenost člověka 20. století“ in LUSTIG, Arnošt, *Eseje: Vybrané texty z let 1965–2000*, Praha: H & H, 2001, s. 173–219.
- BITZAN, Amos, „Wissenschaft des Judentums“, in *Oxford Bibliographies* [online], last modified on 27. 6. 2017, [cit. 2020-01-03], dostupné z: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199840731/obo-9780199840731-0157.xml>.
- CAHOVÁ, Ivana, Erik GILK a Martin LUKÁŠ (eds.) *Tobě zahynouti nedám...: Česká časopisecká šoa povídka 1945–1989*, Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2017.
  - CAHOVÁ, Ivana, „Literárněhistorický obraz reprezentace šoa v krátké časopisecky publikované próze 1945–1989“, s. 307–381.
- CRAMSEY, Sarah A., „Saying *Kaddish* in Czechoslovakia: Memorialization, the Jewish Tragedy and the ‚tryzna‘“, *Journal of Modern Jewish Studies*, 7.1 (2008): 35–50.
- ČAPKOVÁ, Kateřina, „Beyond the Assimilationist Narrative: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands and Poland after the Second World War“, *Studia Judaica* 19.1 (2016): 129–155.

- Táž, *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938*, 2. a přepracované vydání, Praha – Litomyšl: Paseka, 2013.
- Táž, „Dilemmas of Minority Politics: Jewish Migrants in Postwar Czechoslovakia and Poland“, in GERSTENFELD, Manfred and Françoise OUZAN (eds.), *Postwar Jewish Displacement and Rebirth: 1945-1967*, (Jewish Identities in a Changing World, 23.), Leiden – Boston: Brill, 2014, s. 63–75.
- ČAPKOVÁ, Kateřina a David RECHTER (eds.), *Židé, nebo Němci?: Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu*, (Židé – dějiny – paměť, 6.), Praha: NLN, 2019.
- ČURDA, Vojtěch, „Poezie, plevy a zrna: Sedmdesát let od jednoho referátu“, *Dějiny a současnost* 42.1 (leden 2020): 29–31.
- ESCHER, Georg, „But one cannot live without a people.‘: Eisnerova četba Kafky a germanistika“, př. J. PRAŽÁKOVÁ, in DUDKOVÁ, Veronika, Kristina KAISEROVÁ a Václav PETRBOK (eds.), *Na rozhraní kultur: Případ Paul/Pavel Eisner*, Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2009, s. 25–37.
- FEDORVIČ, Tomáš, „Lidické ovce v Terezíně – pravda či mýtus?“ in *Zpravodaj: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Terezín* [online], 2014-02-10 [cit. 2020-04-21], dostupné z: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/lidicke-ovce-v-terezine-pravda-ci-mytus/>.
- FRANKL, Michal a kol., *Naši nebo cizí: Židé v českém 20. století*, sv. 1, Praha: Židovské muzeum v Praze / Institut Tereziánské iniciativy, 2013.
- GILK, Erik, *Vítěz i poražený: Prozaik Ladislav Fuks*, (Tváře české literatury, sv. 4), Brno: Host, 2013.
- HÁJKOVÁ, Anna, „The Terezín Worlds of Lotka Burešová“, *Kosmas: Czechoslovak & Central European Journal* 28.1 (2015): 96–101.
- HABERMANN, Tomáš, „Souzen bude sionismus: Procesy se Šimonem Ornsteinem a spol. a s Mordechajem Orenem“, *Paměť a dějiny* 11.3 (podzim 2017): 42–57.
- HANKOVÁ, Monika, *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945–1956)*, mag. dipl. práce, Univerzita Karlova, 2006.
- HEITLINGEROVÁ, Alena, *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*, př. D. a P. Lieblovi, Praha: G plus G, 2007.



- HERTL, David, „Alfred Kohn – špičkový vědec, kterému nacisté chystali smrt“, in *Český rozhlas Plus* [online], 2017-03-09, [cit. 2020-02-05], dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/alfred-kohn-spickovy-vedec-kteremu-naciste-chystali-smrt-6512259>.
- HOLÝ, Jiří (ed.), *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*, Praha: Filip Tomáš – Akropolis, 2016.
  - BALÍK, Štěpán a Jiří HOLÝ, „Mezi tichem a křikem: Poezie o šoa“, s. 431–520.
  - HŘÍBKOVÁ, Hana, „Šoa v díle Jiřího Weila“, s. 729–760.
  - HOLÝ, Jiří, „Divadelní a literární činnost v terezínském ghettu“, s. 315–368.
  - HOLÝ, Jiří, „Šoa ve fikční próze do konce šedesátých let“, s. 573–600.
- KADLEC, Jaroslav. *Rada židovských náboženských obcí – politika židovské organizace*, mag. dipl. práce, Masarykova univerzita v Brně, 2009.
- KADLEC, Petr, *Ještě není konec, bojujeme dál...: Osudy občanů z Dobříše ve dvou světových válkách*, Cheb: Arnošt Moucha – Svět křídel, 2018.
- KAPLAN, Karel, *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk, 1993.
- KAPLAN, Karel, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, (Archiv, sv. 66), Praha: Mladá fronta, 1992.
- KŘEŠŤAN, Jiří, Alexandra BLODIGOVÁ a Jaroslav BUBENÍK, *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948*, (Knižnice Institutu Tereziánské iniciativy, sv. 2), Praha: Institut Tereziánské iniciativy / Sefer, 2001.
- KUSÁK, Alexej, *Tance kolem Kafky: Liblická konference 1963 – vzpomínky a dokumenty po 40 letech*, Praha: Akropolis, 2003.
- KUSÁKOVÁ, Lenka (ed.), *Rovinám rodným náleží písně mé...: Výbor z tvorby polabských židovských básníků*, (Polabští básníci, 16.), Pardubice: Vespero, 2016.
- LABENDZ, Jacob Ari, „Lectures, Murder and a Phony Terrorist: Managing ‚Jewish Power and Danger‘ in 1960s Communist Czechoslovakia“, *East European Jewish Affairs* 44.1 (2014): 84–108.
- LANGER, František, *Byli a bylo*, 3. rozšířené vyd., Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.
- LÁNÍČEK, Jiří, *Arnošt Frischer and the Jewish Politics of Early 20th-Century Europe*, London – Oxford: Bloomsbury, 2017.

- MCDERMOTT, Kevin, „A ‚Polyphony of Voices‘? Czech Popular Opinion and the Slánský Affair“, *Slavic Review* 67.4 (Winter 2008): 840–865.
- „Malířka Charlotta Burešová“ in *Zpravodaj: Vzdělávací a informační bulletin Památníku Tereziín* [online], 2017-10-26 [cit. 2020-02-19], dostupné z: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/malirka-charlotta-buresova/>.
- MEROVÁ, Evelina, *Opožděné vzpomínky: Životopis, který se nevešel na jednu stránku*, Brno: Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2009, 2. vyd. 2011.
- MIKULÁŠEK, Alexej, Viera GLOSÍKOVÁ, Jana ŠVÁBOVÁ, Antonín B. SCHULZ a kol., *Literatura s hvězdou Davidovou: Slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století*, sv. 1–2, Praha: Votobia Praha, 1998 a 2002.
- PAŠKOVÁ, Štěpánka, „Jak vydat román Půlnoční pacient?“ in VANĚK Václav a Jan WIENDL (eds.), *Egon Hostovský: Literární dobrodružství českého židovského spisovatele ve 20. století*, (Zvl. číslo časopisu *Slovo a smysl*), Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2018, s. 121–125.
- POLAKOVIČ, Daniel, „Gustav Sicher: Stručná biografie“ in PETEROVÁ, Zuzana, *Rabín Gustav Sicher: Život, dokumenty, vzpomínky*, Praha: Sefer, 2014, s. 8–16.
- Post Bellum SK, „Harry Farkaš: Otec přežil Osvienčim, keď som mal 10 rokov, do bytu vtrhla ŠtB“, in *aktuality.sk* [online], 2018-04-29 [cit. 2019-03-11], dostupné z: [https://www.aktuality.sk/clanok/585003/harry-farkas-otec-prezil-osviencim-keď-som-mal-10-rokov-do-bytu-vtrhla-stb/](https://www.aktuality.sk/clanok/585003/harry-farkas-otec-prezil-osviencim-ked-som-mal-10-rokov-do-bytu-vtrhla-stb/).
- PTÁČNÍKOVÁ, Světlana a Vladimíra VANÍČKOVÁ, „Judaika v Archivu Ministerstva vnitra“, *Sborník Archivu Ministerstva vnitra* 3 (2005): 321–342.
- SALNER, Peter, osobní sdělení, 7. dubna 2020.
- SCHULZE WESSEL, Martin und Martin ZÜCKERT (Hg.), *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*, München: Oldenbourg, 2009.
  - CUHRA, Jaroslav, „Staat und Kirchen in der Tschechoslowakei“, s. 555–616.
- SEIDLOVÁ, Veronika, „Kdo zpívá židovsky?“ aneb *Hlas jako prostředek performance židovských identit v pražských synagogách a modlitebnách*, mag. dipl. práce, Univerzita Karlova v Praze, 2009.

- SOUKUPOVÁ, Blanka, *Židé v českých zemích po šoa: Identita poraněné paměti*, Bratislava: Marenčin PT, 2016.
- Táž, „Židovská menšina v českých zemích v letech 1956–1968: Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu“ in *Yad Vashem: Zpravodaj 2013* [online], [cit. 2020-04-14], dostupné z:  
<https://www.yadvashem.org/education/other-languages/czech/newsletter/2013/zidovska.html>.
- ŠMOK, Martin, „Každý žid je sionista a každý sionista je špion!: Příběh distribuce sociálních podpor“, *Paměť a dějiny* 5.4 (zima 2011): 29–39.
- VESELSKÁ, Magda, *Archa paměti: Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*, Praha: Židovské muzeum v Praze / Academia, 2012.